

Komma till sin rätt

Om invandrade akademikers väg till kvalificerade arbeten:
hinder och öppningar

Carolina Bjurling

Högskoleverkets rapportserie 2004:37 R

HÖGSKOLEVERKET
National Agency for Higher Education

Komma till sin rätt

Om invandrade akademikers väg till kvalificerade arbeten:
hinder och öppningar

Carolina Bjurling

Högskoleverket • Luntmakargatan 13 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Komma till sin rätt – Om invandrade akademikers väg till kvalificerade arbeten: hinder och öppningar

Utgiven av Högskoleverket 2004

Högskoleverkets rapportserie 2004:37 R

ISSN 1400-948X

Författare: **Carolina Bjurling**

Kontakt på Högskoleverket: Lars Petersson

Formgivning: Högskoleverkets informationsavdelning

Omslag: Lasse Skarbøvik

Tryck: Lenanders Grafiska AB, Kalmar, december 2004

Tryckt på miljömärkt papper

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	7
Författarens tack	13
Inledning	15
Syfte och problemformulering	17
Tillvägagångssätt	17
Selmas historia	20
Rapportens disposition	24
Migrationsprocessen	27
Invandrade akademiker	27
Nykomlingar	33
Nykomlingarnas dilemma – att göra (yrkes-)livsavgörande val	36
Summering och diskussion utifrån tidigare forskning	40
Återerövring av positioner	47
Vägarna till kvalificerat arbete	47
Genvägar	54
Summering och diskussion utifrån tidigare forskning	60
Den utländska bakgrunden i förgrunden	67
Bemötandet längs vägen	67
Rustad för framgång?	75
Summering och diskussion utifrån tidigare forskning	78
Den skynda kompetensen	87
Är det möjligt att tala om framgångsstrategier/-faktorer?	87
Betoningen på problemen	93
Slutord	95
Referenser	97
Bilaga 1. Informanterna	101
Bilaga 2. Ursprungsländerna	103
Bilaga 3. Livshistorieinformanternas svenska karriär	105

Förord

I arbetet med att värdera och erkänna utländsk högre utbildning ingår Högskoleverket i det breda europeiska nätverk som utvecklats till stöd för studenters och högskoleutbildades fria rörlighet. Fri rörlighet förutsätter strategier för integration. Kompetens som förvärvats måste praktiskt och enkelt kunna tillgodogöras där bäraren finns, oberoende av om hon eller han har passerat en gräns mellan två länder.

Såväl forskning som konkreta vittnesbörd om erfarenheter understryker emellertid att det finns strukturella krafter som motverkar integrationsprocessen. Flertalet studier av invandrares och flyktingars liv den första tiden i Sverige redovisar svårigheter, motstånd och i värsta fall, ren diskriminering.

Samtidigt finns det en hel del individer som lyckas kringgå de svårigheter som finns. Invandrare och flyktingar finner faktiskt arbete i Sverige. En del får uppgifter som stämmer överens med den utbildning de har och den kompetens de bär med sig. Det är sådana erfarenheter som är utgångspunkten för denna studie. Låt vara att de kanske är få, men de finns.

Den studie som presenteras här följer ett antal individer under deras resa in i det svenska samhället. Trots att de rönt framgång i sina strävanden att få fäste på arbetsmarknaden har det skett till priset av omfattande arbete, och ofta onödig väntan.

I fokus står frågorna om hur vi på bästa sätt tar tillvara den kompetens som finns i landet, och hur invandrare och flyktingar bäst integreras i det svenska samhället. De är två av de mest angelägna frågorna vi har att lösa under den närmaste tioårsperioden.

Det är min förhoppning att denna rapport, författad av Carolina Bjurling, kan leda till en breddad och fördjupad förståelse av vilka faktorer som påverkar invandrares och flyktingars inträde på den svenska arbetsmarknaden.

Sigbrit Franke

Universitetskansler

Sammanfattning

Det finns idag cirka 30 000 arbetslösa eller ”felysselsatta” invandrade akademiker som varit i Sverige från fem och upp till så lång tid som trettiofem år. Invandrarnas svårigheter på den svenska arbetsmarknaden kan inte förklaras av skillnader i utbildningsnivå, men trots det har utrikes födda jobb med lägre kvalifikationskrav och i andra branscher än infödda svenskar.¹

Rapporten *Komma till sin rätt* bygger på en genomgång av tidigare studier om invandrade akademiker, samt ett antal kompletterande intervjuer som syftar till att försöka finna faktorer som bidrar till framgång respektive skapar svårigheter i mötet med den svenska arbetsmarknaden.

Rapporten är uppbyggd kring utsagor från informanter som genom egna biografiska erfarenheter, eller sin professionella insyn, har kunnat ge en mer mångsidig bild av problematiken. I rapporten redovisas och diskuteras intervjuer som gjorts med tre arbetsförmedlare vid en särskild arbetsförmedling för invandrade akademiker, och en representant för en förening som verkar för invandrade akademikers intressen.

Själva stommen i rapporten utgörs dock av sexton livshistorier förmedlade av invandrade akademiker som faktiskt har ”lyckats”. Tanken bakom urvalet har varit att försöka nå kunskap om hur de har lyckats, samt att få en nyanserad beskrivning av vägen dit och hindren som kantade den. Livshistorieinformanterna, som kommer från Iran, Bosnien och Irak, har alla kommit till Sverige som vuxna (om än i olika åldrar) med minst gymnasieutbildning med sig i bagaget. Tretton av dem hade därtill en avslutad utländsk universitets- eller högskoleexamen. I gruppen finns bland annat en tandläkare, en ingenjör, lärare, ekonomer samt forskare inom historia och samhällsvetenskap.

Migrationsprocessen

Resultaten visar att de invandrade akademikerna redan under sin första tid i Sverige tycks stöta på hinder som riskerar att fördröja deras svenska karriär. Exempel på sådana hinder är: Att väntetiden för uppehållstillstånd kan vara lång och oviss. Att de, när de väl har fått uppehållstillstånd,

1. Begreppet invandrade akademiker ska läsas som synonymt med högutbildade utlandsfödda eller immigranter.

ofta tilldelats en bostadsort utan reella karriärmässiga framtidsutsikter. Att kommunernas introduktion många gånger uppvisat stora brister, inte minst SFI-undervisningen, som när den är bristfällig kan komma att försvåra språkinläringen och därmed chanserna till arbete eller fortsatta studier. Att de har haft problem med att få sin utländska examen värderad. Samt, att man vid rådgivning och vägledning, både från myndigheter och från de egna (ursprungs-)landsmännen, hänvisat invandrade akademiker till arbeten eller undervisning på en alltför låg nivå.

Svårigheterna som invandrade akademiker möter kan sägas vara av två skilda slag: å ena sidan praktiska hinder som kan relateras till att individen måste anpassa sig till en ny obekant tillvaro, å andra sidan mentala barriärer föranledda av detta behov av anpassning. Många av informanterna har, mer eller mindre förberedda tvingats lämna en ordnad medelklassstillvaro för att fly till ett land som de har begränsad kunskap om.

Vistelsen i Sverige tycks många gånger till en början ses som ett ”tillfälligt avbrott” i väntan på möjligheten till återvandring – en inställning som i sin tur kan komma att påverka viljan och motivationen att satsa på en karriär i Sverige. Ett återkommande tema i intervjumaterialet är att informanterna, innan de lärt sig språket, upplevt att de behandlats som – och ibland själva känt sig som – barn. Invandrade akademiker riskerar att ställas inför en ”förminskad bild” av sig själva, då de i den nya situationen endast betraktas som invandrare, och de drag och kännetecken som varit viktiga och intressanta för andra människor i hemlandet tycks ha raderats.

Vägarna till kvalificerat arbete

De förhållandevis framgångsrika invandrade akademiker som intervjustudien bygger på har så småningom lyckats komma runt de initiala hindren genom att bedriva självstudier eller läsa dubbelt för att lära sig svenska snabbt, trots bristfällig undervisning och blandade känslor inför att åter sitta vid skolbänken. De har själva tagit initiativ till att flytta, att söka sig till högre studier eller ett första arbete.

Ingen av informanterna i undersökningen har emellertid gått direkt från avslutade språkstudier till ett arbete som motsvarar deras utbildningsbakgrund eller tidigare yrkesidentitet, vilket vittnar om att det är mer än språket som hindrar deras tillträde till kvalificerade positioner. Informanterna har använt sig av olika vägar för att återfå ett kvalificerat yrke där deras utbildningsbakgrund kommer till användning. Ur intervjumaterialet framtonar tre huvudalternativ: 1) arbeta sig uppåt från mer okvalificerade

arbetsuppgifter, 2) komplettering av tidigare studier med studier på svensk högskola eller universitet eller 3) omskolning. Dessa vägar, eller den kombination av dem som ofta tycks krävas, kan sägas spegla nödvändigheten av svensk behörighet (vid yrkesutbildningar och legitimationsyrken), svenska referenser och kontakter för att lyckas på den svenska arbetsmarknaden.

Genvägar och senvägar

Rapporten visar även på andra möjligheter för att få kontakter och svenska referenser. Flera av informanterna har tagit sig in på arbetsmarknaden via arbeten där deras utländska bakgrund kommer till nytta. De har exempelvis arbetat på Integrationsverket, ”invandrarradion” och som tolkar. För vissa har ”invandrerijobbet” inneburit en efterlängtdad möjlighet att få ett arbete kopplat till deras utbildningsbakgrund. Det visar sig att denna typ av yrken kan fungera som ett medel för att ta sig in på arbetsmarknaden och vidare uppåt inom densamma, men även att de kan komma att innebära en olycklig läsning.

Detsamma kan sägas gälla för praktik. Tidigare forskning visar att praktiken sällan står i relation till invandrarnas utbildningsbakgrund och yrke i hemlandet. De av informanterna som har haft störst glädje av sin praktik är de som fått den tillsammans med en utbildning avsedd att förse dem med fackspråk och insyn i svenska arbetsförhållanden, och som sedan lyckats få en praktikplats inom det egna utbildningsområdet. Även tidigare studier har visat att kombinerade praktik- och utbildningssatsningar ger positiva resultat, då deltagarna får tillfälle att bekanta sig med en svensk arbetsplats, och arbetsgivaren får chansen att se vad invandrade akademiker kan tillföra.

Den utländska bakgrunden i förgrunden

En svårighet som de flesta av informanterna vittnar om är att deras utländska bakgrund tenderar att hamna i förgrunden och skymma den egna personen, det vill säga egenskaper, intressen, kunskaper och meriter. Att de infödda svenskarna kommer att se dem som invandrare snarare än individer, eller kanske rent av som kvinnoförnedrande ”Mellanösternmän” eller som ociviliserade balkanfolk, kan deras (ursprungs-)landsmän intyga, om inte de nya landsmännen hinner före. Enligt rapporten förstärks problematiken således av en ömsesidig misstänksamhet.

En intressant aspekt är att några av informanterna, sedan de förmått lägga misstänksamheten åt sidan, omvärderat sina tidigare erfarenheter. De kan idag se att de i vissa fall genom sitt uppträdande själva medver-

kade till sitt och landsmännens utanförskap. I andra fall har dock mistroendet varit mer enkelriktat och låter sig inte alls förklaras som något delvis självförvållat. De arbetsförmedlare som intervjuats kan alla intyga att diskriminering förekommer och ”att arbetsgivarna föredrar att ta det säkra före det osäkra”.

Frågan är hur dessa mekanismer fungerar. Informanternas historier visar bland annat på förekomsten av kollektiv bedömning, det vill säga att en individs kompetens bedöms utifrån de uppfattningar eller erfarenheter arbetsgivarna gjort i mötet med andra invandrare. På så vis kan en invandrars misslyckande resultera i att ett flertal andra senare inte ges chansen att visa vad de går för. Även det omvända tycks förekomma. Intervjumaterialet tyder på att invandrade akademiker som lyckats kan bli till ambasadörer för sin etniska grupp på sin arbetsplats.

Ett problem med anställningsförfarandet, som även tidigare studier pekat på, är att arbetsgivarna inte kan fråga om det de faktiskt undrar över, till exempel om arbetsmoral och om den sökande känner till de kulturella koder som gäller i Sverige. Några av informanternas historier tyder på att de försökt att förhålla sig till denna problematik genom att i anställningssituationen självmant framhäva att de skiljer sig från de fördomar som finns om den egna gruppen. Även längre fram, när de väl fått anställning, har flera känt ett behov av att överkompensera genom att visa sig extra kompetenta och duktiga.

Faktorerna bakom yrkesmässig framgång

De arbetsförmedlare som intervjuats framhåller att invandrade akademikers yrkesmässiga framgång kommer an på god självuppfattning, motivation, höga målsättningar, realistiska förväntningar och förståelse för och insyn i arbetsmarknadens krav. De yrkesmässigt sett lyckade invandrade akademiker som följs i rapporten sade sig alla ha väntat sig ett visst motstånd, och att de insett att det inte skulle bli en ”spikrak” svensk karriär. Detta tycks skilja dem från en del arbetslösa invandrade akademiker som intervjuats i tidigare undersökningar. Dessa kan genom sin högre utbildning på ett annat sätt än akademiker i Sverige ofta räkna sig till en exklusiv elit i hemländerna, vilket gör att de ser det som nästintill otänkbart att högutbildade kan få gå arbetslösa eller tvingas omskola sig.

En alltför stark betoning på hindren kan emellertid leda till något av en självuppfyllande profetia. Ur den synvinkeln är det kontraproduktivt att debatten fokuseras så mycket på invandrade akademiker som inte har lyckats.

De framgångsfaktorer informanterna själva lyfter fram kan relateras till deras egen inställning, den vägledning och hjälp de har fått samt till deras sociala förmåga. Samtliga hävdar att det är viktigt att själv vara aktiv och våga ta chanser. Medan några informanter visat sig vara kritiska till den vägledning de fått från svenska myndigheter, lyfter andra fram just denna som en avgörande faktor för deras framgång. De betonar att de fått mycket hjälp från bland annat arbetsförmedlingen, och ser anpassade kurser och chansen till praktik som en stor del av förklaringen till varför de lyckats. Över lag visar sig enskilda personers attityder och insatser ha varit av avgörande betydelse – i både positiv och negativ bemärkelse.

Både livshistorieinformanterna och arbetsförmedlarna framhåller att språkkunskaper och anpassningsförmåga krävs för att nå framgång på den svenska arbetsmarknaden. Samtidigt påpekade samtliga informanter att framgången inte enbart kan sägas bero på individuella egenskaper, utan att kontakter och efterfrågan på arbetsmarknaden är avgörande faktorer för att individen överhuvudtaget ska ges möjligheten att visa upp sin kompetens. För vissa yrkesgrupper, exempelvis jurister med utländsk examen, är arbetsmarknaden alltid relativt liten eftersom deras utbildning är svår att överföra på svenska förhållanden.

Samtidigt visar även tidigare forskning att värderingen av invandrades yrkeskompetens och kunskaper i svenska språket är starkt styrd av läget på arbetsmarknaden. Det gör att invandrade akademiker tillhörande en och samma yrkesgrupp som sökt tillträde till arbetsmarknaden vid olika tidpunkter kan ställas inför helt olika krav.

Fler frågor än svar

Informanternas syn på den egna framgången är många gånger motsägelsefull. Det tycks å ena sidan handla om att passa in, och å andra sidan om att kräva sin rätt. Kanske ska framgångarna tolkas som en lyckad balansgång däremellan? Flera informanter beskriver att de på olika sätt förmått ”öppna sig för Sverige”, men också hur de försökt visa sig bättre än fördomarna genom att uppvisa en på arbetsmarknaden önskvärd ”svenskhet”. Även om detta kan ses som framgångsstrategier som fungerat för enskilda individer är det därmed inte sagt att strategierna bör beskrivas som ”lyckade” ur en samhällelig integrationssynpunkt. Kanske är det så att arbetsmarknadspassagera kräver en övernormalitet eller ”kulturell hyperkorrektion” som inte medger några större avvikelser från den svenska normen?

Författarens tack

Svante Lundberg vid Samhällsvetenskapliga institutionen, Växjö universitet, har lett projektet och alltifrån starten fungerat som handledare. Anna-Karin Engdahl, doktorand vid samma institution, genomförde inledningsvis intervjuer och började samla in litteratur i ämnet. Under ett kortare skede trädde även forskningsbiträdet Anna-Maria Sarstrand in i projektet och bistod i intervjuarbetet och i planeringen av undersökningens uppläggning. På basis av intervjuerna och en del insamlad litteratur skrev Anna-Karin Engdahl ett utkast till delar av rapporten, men lämnade senare arbetet med undersökningen.

I februari 2004 tog jag över arbetet. I samråd med Svante Lundberg förändrades då delvis undersökningens inriktning, ytterligare material samlades in och kompletterande intervjuer genomfördes. Ett första utkast till rapporten utifrån det nya materialet presenterades och diskuterades vid ett seminarium i Växjö 2004-06-16, där deltog Eva Fasth, Gunnar Olofsson, Denis Frank, Ola Agevall och Anna-Maria Sarstrand. Ett slutseminarium innan rapporten fastställdes genomfördes sedan på Högskoleverket 2004-10-29. Jag vill här passa på att rikta ett varmt tack till alla informanter, till handledare Svante Lundberg och till alla andra som på ett eller annat sätt varit inblandade i projektet – tack!

Carolina Bjurling
Stockholm 2004-11-30

Inledning

Möjligheten att få anställning, värdigheten, tryggheten och självrespekten beror typiskt för individer och för majoriteten av alla människor på deras *utbildning*; och gränserna för den kultur inom vilken de utbildas är också gränserna för den värld inom vilken de kan andas, moraliskt och yrkesmässigt. En människas utbildning är hennes absolut mest värdefulla investering, och det är den som i själva verket ger henne hennes identitet. (Ernest Gellner 1983:36 c.f; Lundberg 1989:108, kursivering i original.)

Det finns idag cirka 30 000 icke sysselsatta eller ”felsysselsatta” invandrade akademiker som varit i Sverige mellan 5 och 35 år. Invandrarnas svårigheter på arbetsmarknaden kan inte förklaras av skillnader i utbildningsnivå, men trots det har utrikes födda helt andra typer av jobb än infödda svenskar. Vi vet att inrikes och utrikes födda arbetar i olika branscher, och att arbetsmarknaden dessutom är segregerad när det gäller arbetets kvalifikationsnivå – utrikes födda har jobb med lägre krav på kvalifikationer än infödda svenskar. Det sker även en sortering på arbetsmarknaden som innebär en etnisk hierarkibildning där de som är födda i länder i Asien eller Afrika har lägre sysselsättning än andra, oavsett hur länge de varit i Sverige och oavsett kön, utbildning och ålder. (Integrationsverket 2004, Berggren & Omarsson 2001).

I medierna tar man ofta upp fall som ”Ahmed sökte 200 jobb – kallades inte till en enda intervju”. Det vill säga en bild av total uteslutning. Uppgiften här är att beskriva en mer komplex situation – utan att för ett ögonblick glömma eller släta över en diskriminering som måste fördömas både ur moralisk och ur politisk synvinkel. Till den här rapporten har vi valt att intervju utländska akademiker som faktiskt ”lyckats”. Undersökningar av det slaget är relativt ovanliga, medan undersökningar, utredningar och tidningsartiklar om utländska akademiker som inte lyckats är betydligt vanligare. På sätt och vis är den inriktningen naturlig – det är ju den segregerade arbetsmarknaden och arbetslösheten som är problemet. Det vill säga det sociala problemet, men om man utgår från ett sociologiskt perspektiv kan även motsatsen vara ett intressant problem: Hur lyckas människor som tillhör en viss kategori få arbete i en struktur trots att just deras kategori ofta möter diskriminering? Det är detta perspektiv rapporten utgår ifrån, vilket innebär ett allmänt antagande om diskrimi-

nering utan att förneka att ”felplacering” på arbetsmarknaden, och den arbetslöshet det är fråga om, även kan ha andra orsaker.

Till förutsättningarna för studien hör även aspekten samhällsklass. I sociologiska undersökningar om invandrare och flyktingar betonas nästan alltid klassaspekten genom att de räknas som arbetar- eller underklass. När akademikerna undersöks blir dock hänvisningen till klasstillhörighet mestadels suddigare, oftast handlar det då om hur de högutbildade förvisas till etniska positioner i det svenska samhället som ligger långt under deras positioner i hemlandet. Detta är ett endimensionellt synsätt. Man glömmer att ta hänsyn till att den ursprungliga klasstillhörigheten faktiskt kan vara av stor betydelse i det nya landet. Dels återerövrar invandrade akademiker i en hel del fall förlorade positioner: ingenjören blir ingenjör igen, läkaren läkare och så vidare. Dels kan man i den uppsjö av litteratur som finns om de utländska akademikernas problem finna många prov på ett erkännande av deras kvalifikationer, eller åtminstone många prov på krav på ett sådant erkännande. Detta är särskilt tydligt i de flitiga hänvisningarna till den ekonomiska samhällsförlust som det innebär att man inte utnyttjar dessa människors kompetens. Sådana hänvisningar är sällsynta i litteraturen om de lågutbildade invandrarna och flyktingarna, där den samhällsförlust som nämns oftast handlar om bidragsberoende och om sociala problem och kriminalitet.

Att de utländska akademikerna har tillhört, eller möjligen varit på väg in i, ett relativt privilegierat samhällsskikt i hemländerna kan också, i anslutning till modernt sociologiskt språkbruk, beskrivas som att de där har ägt ett betydande kulturellt kapital. Kan man föra med sig ett sådant kapital till ett annat land, till Sverige? Kommer det att tillerkännas värde här? I allmänna ordalag kan detta beskrivas som ett växlingsproblem, man har sitt kapital i en främmande valuta och det är inte klart vad man kan få ut i svenska kronor. Växlingsproblemet kompliceras dessutom av att konverteringen av kvalifikationer är olika för olika utbildningar eller yrken. Ingenjörens kvalifikationer kan kanske tillmätas i stort sett samma värde som de hade i hemlandet, vilket knappast är fallet för juristen eller läraren.

Utifrån resonemanget ovan blir det intressant att gå utöver de vanliga frågorna kring mötet med det svenska samhället och istället analysera individernas mer långsiktiga livsbanor insatta i sitt sociala sammanhang i såväl ursprungslandet som i deras nya land, Sverige.

Syfte och problemformulering

Uppdraget som lett fram till denna rapport är formulerat på följande sätt: att i det material som finns om invandrade akademiskt utbildade i Sverige, samt i ett antal kompletterande intervjuer, försöka finna faktorer som bidrar till framgång respektive svårigheter i mötet med den svenska arbetsmarknaden. Medan den tidigare forskningen främst har haft fokus på problemen eller hindren, kan de kompletterande intervjuer vi gjort med yrkesmässigt ”lyckade” invandrade akademiker förhoppningsvis även synliggöra faktorer som bidragit till yrkesmässig framgång. Syftet är således dubbelt. Dels tjänar rapporten till att sammanställa och diskutera de hinder som invandrade akademiker möter. Dels är avsikten att analysera ett antal trajektorier, det vill säga individuella karriärorienterade livsförlopp, eller livshistorier tolkade utifrån denna vinkel, för att se hur ett antal utvalda informanter har lyckats nå kvalificerade arbeten trots dessa hinder.

Tillvägagångssätt

Kombinerad litteratur- och intervjustudie

Rapporten bygger följaktligen på en kombinerad litteratur- och intervjustudie. Vad som i rapporten kommer att refereras till som tidigare forskning rör sig i huvudsak om andra mindre rapporter, uppsatser och artiklar, men också om ett par avhandlingar och utförligare arbeten som på ett eller annat sätt berör området invandrade akademiker. Vanligen behandlar dessa arbeten antingen någon särskild aspekt såsom utvärdering av en specifik arbetsmarknadsåtgärd, arbetsgivarnas syn på invandrade akademikers kompetens eller, för att nämna dessa undersökningars motpol, de invandrade akademikernas identitetsproblematik. De olika vinklingarna skvallrar om att den tidigare forskningen ämnesmässigt rör sig om alltifrån diverse statistiska uppgifter och nationalekonomiska analyser via det personalpolitiska och pedagogiska området över till sociologiska och socialpsykologiska arbeten.

Större delen av tidigare forskning kan klassas som ”eländesforskning” då den främst fokuserar hinder och svårigheter. Flera av undersökningarna bygger på intervjuer med invandrade akademiker som antingen är arbetslösa eller har okvalificerade arbeten. Detta blir lätt ett ganska begränsat angreppssätt. När man söker ett arbete men får avslag får man sällan veta exakt vad det beror på. Istället får man, i bästa fall, ett brev där den tilltänkta arbetsgivaren tackar för visat intresse. Eventuellt får man också

veta hur många andra sökande det var till tjänsten och vad personen som slutligen fick den heter. Därefter kvarstår endast gissningar – saknade jag utbildningsmeriter, arbetslivserfarenhet eller hade jag kanske fel namn eller adress? Vi har istället valt att intervjua invandrade akademiker som har kvalificerade arbeten. Anledningen är att de kan ge oss en bild av hur de lyckats men också en bättre och mer nyanserad beskrivning av vägen dit och hindren som kantade den. För att nå en djupare kunskap har även arbetsförmedlare som arbetar med invandrade akademiker, och en representant för en förening som arbetar för invandrade akademikers intressen intervjuats.

Intervjustudien

Som nämns inledningsvis har vi i intervjuerna försökt fånga informanternas livssammanhang. En öppet formulerad intervjuguide har använts med teman kring informanternas geografiska, utbildnings- och klassmässiga bakgrund, motiven till flytten till Sverige, deras mål och aspirationer, deras svenska karriärväg, möten längs vägen och så vidare. En förtjänst med sådana biografiskt tillbakablickande skildringar är att de levandegör hindrande och underlättande faktorer, och sätter individen och hans eller hennes egna föreställningar och upplevelser i centrum. Frågesammansättningen förändrade utseende från intervju till intervju, då ytterligare frågor fogades till de ursprungliga och andra kom att strykas allteftersom. Denna typ av ostrukturerade intervjuer har fördelen att de medför ett visst djup då informanterna kan tala utifrån sina egna referensramar. En annan poäng är att informanterna tillåts komma med oväntade svar som öppnar undersökningen för nya insikter.

För att prova ut en lämplig grundmall till intervjuguiden gjordes inledningsvis fem intervjuer med invandrade akademiker från Israel (två personer), Uruguay, Polen och Etiopien. Dessa fungerade därmed som pilotintervjuer som i sin tur som ledde oss fram till tankegångar och funderingar som tillvaratagits då ytterligare sexton invandrade akademiker djupintervjuats. Det är dessa sexton "livshistorieinformanter" som vi kommer att följa närmare i rapporten. Livshistorieinformanterna har alla kommit till Sverige som vuxna (om än i varierade ålder), och med gymnasieutbildning med sig i bagaget. Tretton av dem hade därtill en avslutad utländsk universitets- eller högskoleexamen (se bilaga 2). Livshistorieinformanterna kommer ursprungligen från Iran, Bosnien och Irak. En tanke bakom detta urval är att varken den iranska, bosniska eller irakiska gruppen befinner sig i den etniska hierarkins topp. Alla informanter kunde ur det perspek-

tivet med andra ord förväntats ha råkat ut för visst motstånd på vägen till kvalificerat arbete. De första intervjuerna hölls redan 2002. Tre olika personer har intervjuat informanterna (se förordet). Detta har möjliggjort intervjuer med större geografisk spännvidd. Några informanter lever idag i städer i Skåne, andra i Småland och ytterligare andra i området kring Stockholm och Mälardalen. För att finna lämpliga informanter har vi använt oss av snöbollsurval, det vill säga låtit en intervju leda oss vidare till nästa genom rekommendation.

I resultaten redovisas och diskuteras även information som framkommit vid de intervjuer som gjorts med tre arbetsförmedlare vid en särskilt arbetsförmedling för invandrade akademiker och en kvinna som arbetar i en förening som verkar för invandrade akademikers intressen (se bilaga 2). Arbetsförmedlarna har valts ut utifrån sin insyn i de tre olika branschområden arbetsförmedlingen ifråga är indelad i: en av dem arbetade främst med vårdsyrken, en annan med området teknik och data och en tredje med företrädesvis jurister och lärare. Majoriteten av intervjuerna, även de med livshistorieinformanterna, hölls på informantens arbetsplats. Samtliga intervjuer bandades. Intervjuerna, som varade mellan en och tre timmar, skrevs sedan till största del ut ordagrant. I presentationen av resultaten används belysande citat både från litteratur- och intervjustudien. När det gäller citaten av informanterna är språket korrigerat en aning på några ställen, dels av hänsyn till mina informanter, dels av hänsyn till läsaren som annars riskerar att fastna vid hur saker sägs istället för vad som sägs. En annan forskningsetisk princip som följs rapporten igenom är att livshistorieinformanterna hålls anonyma, vilket utlovades vid förfrågan om medverkan. De har därför getts fingerade namn. Då flera personer varit med och intervjuat informanterna omtalas de som ”våra informanter” men jag vill här understryka att analysen – alla tolkningar och eventuella fel-tolkningar – bär jag ensam ansvaret för.

Analysen av materialet

Litteraturstudien och intervjumaterialet har analyserats växelvis såtillvida att en första litteraturgenomgång präglade intervjuguiden. Vid analysen av intervjumaterialet tematiserades sedan varje intervju med livshistorieinformanterna kronologiskt, samtalen med informanterna skrevs därmed om till livshistorier med en delvis påtvingad ordning. Detta för att på ett tydligt sätt kunna jämföra mönster av hinder och dröjsmål, passager och trösklar och slutligen också öppningar och möjligheter. Dessa resultat har sedan jämförts med resultaten från intervjuerna med de informanter som

har en professionell insyn i problematiken samt återigen med resultaten av litteraturstudien. Intervjuerna med livshistorieinformanterna utgör emellertid rapportens stomme. I avsnittet nedan presenteras en av dessa 16 livshistorier i sammanfattning. Selmas historia är vald, inte för att det på något vis är den mest dramatiska, utan för att den på ett tydligt sätt introducerar den mångbottnade problematik som rapportens följande kapitel avser diskutera.

Selmas historia

Selma levde sina 36 första år i Sarajevo. Efter gymnasiet valde hon att studera juridik på universitetet i fyra år. Hennes studiemödor belönades efter examen med ett stipendium från ett forskningsinstitut vilket möjliggjorde en tid i ting. Tingsrätten kändes emellertid inte som rätt forum för Selma, som istället bestämde sig för att inrikta sig på affärsjuridik. Selma, som redan då träffat sin man, började arbeta på en stor statlig bank och kom att trivas mycket bra både med jobbet och med livet i övrigt:

Och man tänker inte på att flytta någonstans. Man har sitt liv där, hela livet liksom. Våra rötter är där så varför ska man flytta någon annanstans? Vi trivdes jättebra och tjänade ganska bra också /.../ gjorde karriär. Vi köpte en lägenhet så småningom och hade jättebra standard faktiskt. Vi levde ett ganska bra liv, händelserikt, vi hade våra vänner, gick på bio och teaterföreställningar /.../ – ja ett helt liv.

Men så kom kriget 1992. Det började i Slovenien och Kroatien och närmade sig så småningom också Bosnien. ”Men man trodde aldrig, jag kunde inte föreställa mig ett krig i Bosnien. Så det var överraskande för oss.” Selmas man som jobbade inom polisen övertalade henne att lämna Sarajevo tillsammans med deras barn. De lyckades ta ett plan till Belgrad för att därifrån ordna med visum. De tänkte uppsöka den franska ambassaden där för att söka asyl, men det visade sig att Frankrike inte längre tog emot några flyktingar från f.d. Jugoslavien. Helst ville Selma inte åka någonstans utan stanna nära Sarajevo för att kunna återvända hem igen så snart kriget var över. Så hon och hennes två barn reste vidare till en kusin i Split. De blev kvar i Kroatien ett helt år. Det var en orolig tid på många sätt, under sex månader visste Selma inte ens om hennes man fortfarande var i livet. Med tiden insåg de att det var alltför farligt att stanna även där. Selma lyckades kontakta UNHCR (FN:s flyktingorgan) som rådde henne

att försöka fly till Sverige. Väl här placerades Selma och hennes barn i en flyktingförläggning i södra Sverige:

Jag hade insett då att kriget inte skulle ta slut. Jag behövde alltså ett helt år för att inse detta. /.../ och det var synd också för att jag kunde ha startat ett nytt liv mycket tidigare och hunnit mer, mycket mer än jag hann nu. /.../ Jag missade ett helt år! När jag kom till Sverige hittade jag tusentals av mina landsmän här, som flydde från sina städer eller byar innan kriget bröt ut – som om de visste. Då känner man sig ledsen, jag kände mig jättelelsen.

På flyktingförläggningen kunde de äntligen vila ut ordentligt för första gången på mycket länge. Selma säger att hon kände sig mycket trygg och säker, och att hon bara ville sova. Barnen började i en tillfällig skola men själv orkade hon inte ta itu med språket ännu, utan ägnade sig istället åt oljemålning. Då hade hon heller ännu inga som helst förväntningar på vistelsen i Sverige, utan tog en dag i sänder.

Efter två och en halv månad flyttades de till en annan förläggning. Där började Selma ta språklektioner. Efter ytterligare ett par månader fick de veta att de beviljats permanent uppehållstillstånd. Kort därefter beviljades även hennes man som fortfarande var kvar nere på Balkan uppehållstillstånd, men det skulle dröja ytterligare ett antal månader innan han kunde komma till Sverige. Uppehållstillståndet innebar i sin tur att Selma och barnen fick flytta vidare till den kommun de önskade. Eftersom hon hade en bekant i en liten kommun i södra Sverige valde de att bosätta sig där. ”Jag sa att jag kunde flytta till [kommunen] för jag behövde hjälp för jag var ensam med barnen.” I den nya hemkommunen började Selma läsa SFI (svenska för invandrare) åtta timmar per dag vilket hon tycker fungerade mycket bra:

Så jag börjar med svenska. Man har inte så mycket att göra. [Kommunen] har 5000–6000 invånare, inga affärer, ingen bio, ingen teater, ingenting. Man känner inga där och det enda som återstår är att läsa. Och jag som jurist har alltid varit van med det. Så efter fem månader ungefär så gjorde jag ett prov i SFI och klarade det.

När SFI-kursen var avslutad fortsatte Selma med en påbyggnadskurs i svenska och läste utöver det lite matematik, engelska och data. Därefter fick hon en praktikplats genom skolan. Hennes praktik gick ut på att hjälpa till i en lokal grundskolas förberedelseklass för invandrabarn. Hon praktiserade också på biblioteket ett tag. Även om arbetsmarknaden under

90-talets första hälft såg dystert ut hade Selma gott hopp om att få användning för sina kvalifikationer då hon första gången vände sig till arbetsförmedlingen för att finna ett lämpligt arbete:

Efter SFI anmäldes vi till arbetsförmedlingen. Men de hjälpte inte så mycket egentligen. Det är något som retar mig nu också, de sa till oss att vi kunde glömma kontorsjobb och sånt. /.../ ”Ni är importerad arbetskraft och det är därför vi tog emot er” – det kändes så då. /.../ Jag sa på arbetsförmedlingen redan då, -94, att jag inte ville jobba med vad som helst. Jag visste att jag inte kunde syssla med juridik här för lagarna skiljer sig åt jättemycket, jag är ingen dum person, jag förstår det. Men pappersarbete, något sådant skulle jag klara utmärkt och det sa jag till dom: ”Jag är ingen barnunge längre.” Då var jag redan 39, en pålitlig person, välutbildad, varför skulle jag ta emot jobb som jag inte trivdes med? Jag tyckte också att jag förtjänade lite högre ”status” inom citationstecken. Men det lyckades jag inte med ...

Istället försökte arbetsförmedlingen hela tiden förmå Selma att fortsätta med kurser och utbildningar, minns hon. Självt tyckte hon att det kändes överflödigt men ”till slut knäckte dom mig på sätt och vis. Jag började om med gymnasiet.” Selma säger att hon var tvungen att resignera eftersom hon inte ville bli sittande hemma sysslös. När hon åter hamnat vid skolbänken igen fick hon dock ett gott råd:

Det var någon från skolan som undrade varför jag inte värderade mitt diplom här i Sverige. Då började jag tänka och ringde till Högskoleverket (HSV) och de skickade information till mig och blanketter som jag fyllde i och fixade alla papper som jag skickade till Stockholm. /.../ Det stod i broschyren att det skulle ta ungefär sex månader. Och då tänkte jag; jag läser den här terminen och håller mig upptagen. Men bara 20 dagar senare fick jag besked från HSV. Mitt diplom värderades till 140 poäng, i juridikutbildningen i Sverige. Då gick jag raka vägen till komvux och slutade på min gymnasieutbildning direkt.

Selma sökte till universitetet för att komplettera sina juridikstudier men under väntan på terminsstarten fick hon erbjudande om ett jobb. Då gjorde hon vad hon så här i efterhand betraktar som sitt andra stora misstag – hon valde jobbet. Det Selma fått erbjudande om var en provanställning på ett företag, bekostad av arbetsförmedlingen genom rekryteringsstöd, som efter sex månader skulle övergå i fast anställning. Hon började arbeta med lättare administration på ekonomiavdelningen och hennes man fick en

liknande anställning på lagret inom samma företag. Hon ser det idag som en positiv erfarenhet såtillvida att de lärde sig lite mer om hur arbetslivet fungerar här i Sverige, men ingen av dem fick behålla arbetet:

Så fort arbetsförmedlingen klippte av bandet och pengarna därifrån upphörde så fick vi inte behålla jobbet. Så sommaren -97 fick vi leva på socialbidrag igen. Jag tog jobb som semestervikarie inom hemtjänsten och som personlig assistent till en totalförklarad kvinna. /.../ Tillfälliga jobb för att jag trodde att jag skulle bli galen – man måste få känna sig nyttig och kan inte bara leva på socialbidrag.

Medan hon arbetade på olika tillfälliga jobb sökte Selma hela tiden alla möjliga slags andra tjänster.

Vi kände oss knäckta. När man har en sådan känsla går man raka vägen till arbetsförmedlingen; ”Nu vill jag ha ett jobb och det spelar ingen roll vilket. Vi måste gå ut annars blir vi galna”. Då började jag också gå i terapi, allt det man har varit med om dyker upp igen som panikångestattacker.

Sommaren 1998 fick Selmas man sommarjobb som vikarie inom kriminalvården. Där blev han bekant med en svensk man som på det viset fick kännedom om deras situation.

Vi fick kontakt med honom av rena slumpen och när han fick reda på att varken jag eller [hennes man] hade något jobb så blev han liksom rasande och sa att han skulle hitta jobb åt oss. Så kom han med en annons och sa: ”Sök, du passar där.” Till mig hittade han jobbet på kommunen som personalredogörare, ett vikariat. Jag var vikarie där i tre år, fast på olika ställen /.../ Det var vanligt kontorsjobb; papper, ta hand om löner och sjukskrivningar. Inget intressant jobb men /.../ man är glad att man har fått någonting. Äntligen tjänade vi pengar och slapp gå till socialen.

Vikariaten förlängdes och paret jobbade mycket övertid under den tiden för att bevisa att de kunde tjäna pengar och ta hand om sig själva. Med pengarna kom dock längtan efter att få bo i en stad med större utbud av nöjen och aktiviteter. Parallellt med vikariaten sökte de därför hela tiden andra jobb och utvidgade sitt sökområde. Så en dag blev Selma kallad till anställningsintervju på Migrationsverket, i en storstad, för en byråassistenttjänst. Det var ett arbete som inte krävde mer än gymnasiekompetens men Selma fick jobbet och kände att hon trivdes mycket bra med det, även om det till en början innebar att hon var tvungen att konfronteras med en del obehagliga minnen:

Min första arbetsdag var ganska jobbig för dit till [flyktingförläggningen] kom jag först när jag kom till Sverige och jag bodde där som flykting. Och det var ganska jobbigt att möta det när man började jobba. Det finns fortfarande flyktingar där, fast inte någon från Bosnien utan från andra länder, som söker asyl av både politiska och humanitära skäl. Så det var jobbigt att se det i början men jag känner att jag har accepterat det nu. Det är ju många invandrare som jobbar där från många olika länder; Kurdistan, Indien, Chile, Polen och några från forna Jugoslavien.

Och i somras utannonserades en handläggartjänst där det krävs högskoleutbildning i juridik – så jag sökte jobbet och fick det!

Vid tiden för samtalet med Selma, intervjun hölls redan 2002, var det fortfarande två veckor kvar innan hon skulle tillträda tjänsten. Den kom att bli hennes första tillsvidareanställning i Sverige. En tjänst som innebar att hon skulle få börja göra egna utredningar och, för första gången på tio år, utnyttja sina kunskaper och sin utbildningsbakgrund igen:

Visst lagarna skiljer sig åt men jag vet hur man läser och hur man tolkar lagar. Jag vet vad ett kommatecken betyder i en mening och jag trivs med att jobba med människor. Och jag känner att jag kan hjälpa dom som befinner sig i en liknande situation som jag en gång gjorde.

Rapportens disposition

Rapportens nästkommande två kapitel behandlar frågor som liksom ”Selmas historia” beskriver ett slags normalförlopp: från det att den invandrade akademikern lämnar sitt hemland, ankomsten till Sverige, väntan på uppehållstillstånd, språkstudierna, vägen ut i arbetslivet som kanske går via praktik, ett jobb där den utländska bakgrunden kommer till nytta, komplettering av den utländska examen eller omskolning, som i sin tur lett fram till det kvalificerade arbete som de flesta av informanterna hade vid intervjutillfället. Vad som har varit slående är att många av informanterna många gånger har haft andra hållplatser än de utstakade, det vill säga att flera har kommit till bekanta eller släktingar istället för till en flyktingförläggning, att vissa har hoppat av SFI-studierna för att själva läsa in svenskan eller läst dubbelt etcetera. Avvikelser som dessa diskuteras självfallet även de, och utan att gå händelserna i förväg kan man säga att vissa säkerligen har gynnats av dessa avsteg och av egna initiativ.

Kapitlen behandlar därmed i huvudsak de hinder och möjligheter som gör sig gällande initialt, under själva migrationsprocessen och senare på vägen mot den svenska arbetsmarknadens kvalificerade arbeten. Därefter, under rubriken, ”Den utländska bakgrunden i förgrunden”, diskuteras de särskilda hinder invandrade akademiker möter på arbetsmarknaden till följd av sin utländska bakgrund, och de strategier för att överbrygga dessa som informanternas livshistorier ger uttryck för. Det avslutande kapitlet ”Den skymda kompetensen” tjänar till att summera och analysera de tidigare kapitlen, till att säga något om de tendenser som materialet pekar på och de nya frågor studien väckt.

Migrationsprocessen

Man kan inte överbrygga hela migrationen och då förlorar de några år. /.../
Kommer de dessutom som politiska flyktingar och har blivit utsatta för tortyr eller liknande så är det självklart jobbigare att finna trygghet i det nya landet. Ofta så kanske vi inte ser alla de här faktorerna när vi ser en läkare som kommer hit och så tar det åtta år, men vad händer egentligen under de här åtta åren och vad har han med sig i bagaget? (Arbetsförmedlare)

Invandrade akademiker

Bakgrund: invandringens förändring över tid

Invandringen till Sverige har förändrats över tid. Fram till början av 1970-talet var invandrarna i huvudsak arbetskraftsinvandrare och de flesta av dem kom från Europa. Det fanns då stora årliga variationer i invandrarantalet, vilka sammanhänger med konjunkturförändringar i den svenska ekonomin: Invandringen ökade vid högkonjunktur då det rådde stor efterfrågan på arbetskraft och minskade vid lågkonjunktur. Flertalet av arbetskraftsinvandrarna fick anställning inom tillverkningsindustrin och servicesektorn. Under främst 1950-talet förekom dock också viss invandring av välutbildad arbetskraft från Västeuropa. Det fanns även en viss flyktinginvandring men den var begränsad till kortare perioder såsom flyktinginvandringen vid andra världskrigets slut, från Ungern 1956–1957, och från Polen och dåvarande Tjeckoslovakien i slutet av 1960-talet.

Efter 1975 har invandringens karaktär förändrats såtillvida att andelen flyktingar och anhöriginvandrare har ökat kraftigt. En stor del av de nya invandrarna är dessutom födda utanför Europa. Samtidigt har många av de tidiga arbetskraftsinvandrarna återvänt till sina hemländer. De utrikes föddas nationella härkomst är därför väsentligt annorlunda idag jämfört med 1970. Enligt befolkningsstatistiken kom vid ingången till 2000-talet färre än 30 procent av de utrikes födda från något annat nordiskt land, färre än 35 procent från något annat europeiskt land medan nästan 40 procent var födda utanför Europa. De invandrare och flyktingar som kommit på senare år har dessutom haft en annorlunda social härkomst än de tidigare klassmässigt sett relativt homogena arbetskraftsinvandrarna. Bland flyktingarna och anhöriginvandrarna finns såväl högutbildade som

de med en närmast obefintlig skolutbildning. I och med flyktinginvandringen kom också staten att få ett ansvar för de nyanlända som är av en helt annan omfattning än vad som gällt för den tidigare ”ekonomiska” invandringen. Till detta hör också att många flyktingar har svåra psykiska problem, betingade av upplevelserna i hemlandet och omständigheterna kring flykten därifrån. Såväl invandrare som flyktingar ryms i den här undersökningen, även om de flesta kan och bör räknas till kategorin flyktingar (se tabell 1).

Tabell 1. Livshistorieinformanterna – både flyktingar och invandrare

Informant	Land	Flykting?	Kom till flyktingförläggning?	Ankomstår
Massoud	Iran	nej	nej	kring 1979
Shirin	Iran	ja	nej (till anhöriga)	slutet av 1980-talet
Navid	Iran	nej	nej (till vänner)	1986
Maryam	Iran	ja	ja	1987
Arash	Iran	ja	ja	1986
Nadina	Bosnien	ja	nej	1994
Lijana	Bosnien	ja	nej (till anhöriga)	1994
Jasminka	Bosnien	ja	ja	1994
Selma	Bosnien	ja	ja	1993
Asima	Bosnien	ja	nej (till anhöriga)	1994
Ivanka	Bosnien	ja	nej (till anhöriga)	1992
Danis	Bosnien	ja	nej (till anhöriga)	1992
Fatima	Irak	ja	ja	1989
Rashid	Irak	ja	ja	1983
Fouad	Irak	ja	nej (till anhöriga)	1992
Khalid	Irak	ja	ja	1986

Skilda motiv, skilda utgångslägen

Sett till antal asylsökande i Sverige de senaste tjugo åren är Iran, f.d. Jugoslavien och Irak de tre länder som har stått för de största flyktinggrupperna.² Att dela in informanterna i kategorierna flykting respektive invandrare är dock inte så okomplicerat som det kanske kan ge intryck av. Några informanter har valt att lämna sitt ursprungsland ”frivilligt” men deras framtid och möjligheter hade, om de förblivit kvar, troligtvis va-

2. Mellan 1984 och 2003 sökte 40 407 iranier asyl i Sverige, 52 598 personer från Bosnien-Hercegovina (totalt 172 204 från f.d. Jugoslavien) och 49 461 irakier. Personer från dessa tre länder har därmed sammantaget kommit att utgöra en ganska stor del av Sveriges totala asylsökande de senaste tjugo åren, närmare bestämt 142 466 av totalt 458 880 eller ca 31 procent. (Migrationsverket 2004b)

rit kringskurna på grund av deras politiska och/eller etniska tillhörighet. Bland informanterna finns exempelvis en kurd från Irak och en bahai från Iran. En för översikt skull förenklad indelning eller grov kategorisering har emellertid gjorts (se tabell 1). Den har gjorts eftersom det bör vara rimligt att anta att invandrarnas respektive flyktingarnas skilda motiv till att komma till Sverige också påverkar deras utgångsläge, kanske i synnerhet deras mentala beredskap. Informanterna i den här undersökningen har haft mycket skilda anledningar till att flytta till Sverige; alltifrån att de velat prova på livet utomlands, till att de anlät som flyktingar helt utan föreställningar om livet i sitt nya land. De skiljer sig således en hel del avseende motiven till varför de har kommit men också ifråga om huruvida informanten aktivt valt just Sverige som sitt nya hemland.

En av de iranska kvinnorna berättar att hon lämnade Iran för att undslippa kvinnoförtrycket och att hon av den anledningen valde att bosätta sig i just Sverige eftersom hon hört att det här skulle finnas ”respekt för kvinnor och barn”. En av de bosniska informanterna, som besökt Sverige i affärer ett par gånger före flykten, berättar att hon och hennes man efter långa diskussioner bestämde sig för att fly till Sverige eftersom de visste att Sverige inte varit i krig på hundratals år. Många andra informanter förklarar dock att de försökt att få komma till andra länder först, ofta engelsktalande, och att Sverige inte är följden av vare sig ett eget eller aktivt val. Att de har hamnat här beror istället på att Sverige var det första och kanske enda tillgängliga alternativet.

Jag ville egentligen inte komma till Skandinavien, med de små länderna och språket begränsat till sin grupp. Man kan inte ha någon större nytta av att lära sig de små språken och så. Jag satsade på Kanada, jag hade lite kontakter där när jag var i Iran [dit han flytt från hemlandet Irak]. Men när jag kom till Syrien hade jag otur, det visade sig att vägen till Kanada gick över Amman och det var omöjligt eftersom Iraks agenter fanns på flygplatsen där. Så då lämnade jag tillbaka biljetten och hamnade i den situationen att det måste bli ett annat land och möjligheten fanns att komma till Sverige. Så det var lite kontrast mellan det jag sökte: å ena sidan säkerhet, ett land som fungerar som skydd och så, och å andra sidan, alla människor tänker på sin framtid, och ända från första året på universitetet i Irak tänkte jag hela tiden på en sorts fortsättning, på forskarutbildning. (Rashid)

Många flyktingar får hjälp att fly av organisationer som Röda korset eller FN:s flyktingorgan UNHCR, dessa tar då också hänsyn till om och var flyktingen har anhöriga eller bekanta. Även de som tar sig hit på egen

hand tycks väga in detta i beslutet, vilket i sin tur medför att det känns mindre svårt. En informant förklarar: ”Vi visste hur det var i Sverige, så då var det ju lättare för oss att säga; ok det här tar vi, när vi visste att folk var välkomna här så att säga och kunde klara sig bra.” En del av de informanter som i tabellen har klassificerats som flyktingar har på så vis mötts upp av vänner eller anhöriga vid ankomsten i Sverige och därigenom kunnat undvika att spendera sin första tid i landet på flyktingförläggning. En informant, som av en bekant fick hjälp att skaffa sig en andrahandslägenhet redan en vecka efter det att hon och hennes familj landat i Sverige, påpekar att hon är glad att hennes familj lyckades undvika tiden i förläggning genom att i ett första skede ta sig in i landet som vanliga turister. Flera av dem som först kom till en flyktingförläggning berättar om att de där äntligen fann säkerhet och trygghet, samtidigt är de flesta av dem ändå överens om att tiden på förläggningen var mycket krävande. Framförallt innebar den för många en oviss väntan i en tillvaro utanför ”det vanliga samhället”. Några av informanterna fick uppehållstillstånd redan efter ett par månader, andra tvingades vänta mellan 1 och 3,5 år.

Tankar kring återvändande

Shirin kom till Sverige som 23–24 åring och då var uppehållstillståndet redan klart. Hon hade då rest runt i olika länder sedan hon var i femtonårsåldern och sökt uppehållstillstånd utan framgång. Hon säger att uppehållstillståndet därför gav henne känslan: ”Här vill jag bo, här ska jag vara – här ska jag satsa.” För de andra informanterna har en framtid i Sverige, i varje fall till en början, väckt mer blandade känslor:

Det borde vara mänskligt att tänka sig att min vistelse i Sverige ändå kommer att vara begränsad. Alltså ett slags förhoppning som ger en ett slags styrka, ett hopp om sin framtid. På så vis har vi faktiskt en blandning av framtid; å ena sidan att göra sitt bästa för att komma in och göra det som du vill, å andra sidan så är det som du gör här bara tillfälligt eftersom du måste återvända. Det är förstås mycket individuellt från en person till en annan. Det finns många som satsar enbart på det som finns här och inte tänkt återvända men det finns folk som har starka band till sitt hemland. (Rashid)

Massoud, som anlände till Sverige i slutet av 1970-talet som student, hade tänkt sig att återvända till Iran så snart han kunde ta med en nyförvärvad svensk akademisk examen hem. När han kom hit sökte han sig, efter en kort tid av inledande svenskundervisning, till en teknisk utbildning. Att

han valde en teknisk utbildning berodde på att den skulle vara användbar och ge ett väl ansett yrke åter hemma i Iran. Både under tiden på skolan och på fritiden höll han sig till en grupp iranier. Gruppen kom med tiden att intressera sig alltmer för politik på grund av utvecklingen i hemlandet (se bilaga 1). De ägnade sig bland annat åt demonstrationer och politiska möten. Den nya regimen i Iran fick med tiden kännedom om deras politiska aktiviteter, vilket gjorde att det blev omöjligt för Massoud att återvända hem. Gäststudenten hade därigenom med ens blivit politisk flykting och vistelsen i Sverige kunde inte längre ses som något temporärt. Massoud tvingades inse att han inte skulle kunna återvända. Detta var något som även de svenska myndigheterna snabbt insåg varpå han beviljades uppehållstillstånd. Det hela skedde mycket smidigt minns Massoud som imponerades av det svenska systemet. Det politiska engagemanget och insynen i det svenska politiska systemet och välfärdsstaten satte även utbildningsmässiga spår. Han bestämde sig därför för att avbryta de tekniskt inriktade studierna för att istället söka sig till det samhällsvetenskapliga området. Vid det laget fungerade svenska språket tillräckligt bra för att även denna typ av mer språkligt betungande studier skulle vara genomförbara. Han läste sig med tiden till en politisk magisterexamen och på den vägen har det sedan fortsatt. Man kan därmed säga att hans planer för framtiden och satsningen i Sverige i viss mån var avhängiga av att planerna på ett återvändande väsentligt sköts upp.

För många av informanterna tycks denna process, det vill säga förskjutningen av återvandringsplanerna, skett mera stegvis och kan snarare ses som en följd av deras alltmer tillrättalagda liv här i Sverige. En av dem berättar att hon kom till Sverige i mitten av kriget i Bosnien och att kriget fortfarande pågick där under hennes första två år i Sverige. När kriget sedan slutade var hon redan mitt uppe i sina studier och hade planer här och då var det för sent att återvända, resonerar hon. Andra tycker att de har satsat för mycket här för att bara bryta upp och flytta igen. Flera av informanterna tycks ha beslutat sig för att stanna kvar i Sverige av hänsyn till barnen som snabbt rotat sig här.

Jag kommer ihåg den där brytpunkten för mig, medvetenheten om att det blir inget Sarajevo, det blir ingen återvändo, utan vår framtid är här i Sverige. /.../ Det var när jag såg barnen efter ett och ett halvt år här i Sverige, och lilla dottern hade börjat på dagis och stora tjejen hade fått ett nytt liv. Jag hade börjat träffa nya människor och trivdes med dem och plötsligt tyckte jag att jag hade ett liv här. Och sedan var det så mycket förstört i

Sarajevo och jag var inte beredd att åka tillbaka till ingenting. Det var bokstavligen ingenting, mitt företag existerade inte längre och i vår våning bor, även idag, bostadsministern – sådana saker som jag inte vill utsätta mina barn för. Jag hade ingen nostalgi efter ett sådant Sarajevo, jag hade nostalgi efter mitt Sarajevo. (Nadina)

Några utav bosnierna tycks, som citatet ovan skildrar, känna att de inte längre har något hemland. För iranierna och irakierna har dessa tankegångar inte aktualiserats på samma sätt. För dem handlar det framförallt om att situationen i hemlandet ännu inte är tillräckligt förändrad, i de förras fall, och inte tillräckligt säker i de senares, för att de på allvar ska kunna tänka på att återvända.

Det omstridda begreppet invandrare – en liten förtydligande parentes

I den här rapporten diskuteras ”invandrade akademiker” vilket ska läsas som en synonym till högutbildade immigranter. Westin m.fl. (1999), som upprättat ett lexikon över ord besläktade med migration, skriver att en invandrare är en person som flyttat från ett land till ett annat för att bosätta sig där under en längre tid eller permanent. I Sverige har man formellt ansetts vara invandrare sedan man har varit folkbokförd i landet i som regel minst ett år. Ordet invandrare ersatte under 1960-talet det då mer negativt laddade ordet utlänning. Termen invandrare har dock blivit utsatt för en kritisk omvärdering under senare år. Invandrare har kommit att få en folklig betydelse av ”icke-svensk”. Innebörden har blivit en motsats till allt det som svensk står för, och har inte nödvändigtvis någon relation till invandring som sådan. Många föredrar därför idag att använda termer som ”personer med utländsk bakgrund”, ”annan etnisk härkomst” eller ”nysvensk”.

Författarna till *Mångfald i högskolan* kommenterar den ”begreppsliga successionsordning” som pågått sedan 1960-talet och som bland annat antas ha syftat till att bättre integrera de personer som flyttat till Sverige från ett annat land. De ställer frågan: ”Hur länge kan man vara ...?” till de olika begreppen och finner då motsatt utfall, det vill säga att annorlundaskapet med begreppskiftena har kommit att bli än mer utsträckt i tid. Utlänning är man endast så länge man inte är medborgare, resonerar de. Invandrare, där det centrala är migrationen kan man däremot vara hela sitt liv. Hur länge man har utländsk bakgrund är svårt att besvara, tillstår författarna, som dock poängterar att det har betydligt längre for-

mell varaktighet än både utlänning och invandrare. Skillnaden bör därför enligt dem avgöras av vad som är forskningsmässigt relevant. (SOU 2000:47, 36–37)

Enligt Lundberg (1989) kommer flyktingar efter hand att uppleva hur de alltmer förvandlas till ”vanliga” invandrare i såväl det svenska samhällets, som i sina egna och andra flyktingars ögon. Förvandlingen hänger samman med tidens gång i exilen – att tillvaron blir mer vardaglig, att den politiska intensiteten mattas av samt att flyktingarnas band till det omgivande samhället blir fastare och mer permanenta. Förvandlingen beror också på förändringar i den politiska situationen i hemlandet, då de som avstår från att återvända till hemlandet när möjlighet ges hamnar i en ny situation även här. Således väljer jag att hålla fast vid det omstridda begreppet invandrare, att om inte annat anges skriva om invandrade akademiker, och bortser alltså från anledningen till att man migrerat.

Nykomlingar

Språkinläringen

Gemensamt för alla informanter är att de ganska omgående ställdes inför det faktum att de var tvungna att lära sig svenska. De allra flesta av dem har läst svenska för invandrare (SFI), undantaget dem som fått stanna så pass länge på flyktingförläggning att de hunnit klara av sina inledande språkstudier redan där. Vad som varit särskilt slående vid genomgången av deras historier är att många av dem klarade av sina SFI-studier mycket snabbt. Det förklaras troligtvis av deras studievana, att SFI rör sig om grundläggande kunskaper och att många av dem var flerspråkiga redan sedan tidigare. Vissa har dock också försökt påskynda språkstudierna genom att bedriva självstudier eller att läsa dubbelt. Att de velat lära sig svenska så fort som möjligt bör dock inte i alla fall tolkas främst som en integrationsstrategi, språket har ibland snarare setts som ett nödvändigt ont, ett redskap som man måste kunna hantera för att kunna fortsätta med vidare akademiska studier.

Jag jobbade hårt med språket redan på flyktingförläggningen, så när jag lämnade förläggningen behövde jag faktiskt ingen tolkhjälp. Det blev bara en månads undervisning i svenska för att varje gång en ny grupp flyktingar kom till förläggningen så började man om från noll. Och det var inget bra sätt att lära sig så jag gick och lånade böcker och kassetter och allt möjligt och lade upp min egen teori och hjälpte mig själv faktiskt. Så när jag kom

hit så sökte jag mig till Folkuniversitetet och där så tog det några månader till innan jag fick det som heter rikstest. Alltså rikstest i svenska, det är ett sådant betyg man behöver för att komma in på utbildningar och sånt. (Rashid)

SFI-verksamheten ser lite olika ut och ges i olika regi beroende på kommun. Den har också kommit att förändras en hel del över tid. En del av informanterna har därför läst SFI endast ett par timmar per dag, två till tre dagar i veckan, medan andra har erbjudits ett schema som mer liknar ett vanligt arbete med åttatimmarsdagar, och där språkstudierna varvats med praktik. En utveckling som speglar det faktum att SFI-undervisningen har fått utstå en massiv kritik genom åren. Kritiken har bland annat handlat om att man tidigare ofta bortsåg från elevernas studiebakgrund och tidigare språkkunskaper, vilket gjorde att analfabeter och högutbildade kunde komma att blandas i samma klass. Detta har i sin tur drabbat inlärningstakten för alla inblandade. Detta återkommer också i flera utav informanternas berättelser, där den kanske allra bittraste kritiken kommer från en språklärlarinna. Hon hoppade relativt snart av SFI-kursen för att istället börja plugga in svenska språket hemma på egen hand:

Jag tror det fanns folk som bara hade grundskoleutbildning och vi som hade högskoleutbildning – vi alla satt tillsammans i grupper. Så jag var tvungen att lyssna när de förklarade grammatik; vad subjekt är, vad predikat är, trots att jag är språklärare. Jag ville hela tiden ha hjälp med svenskan, inte med grammatik men med mer övningar och uttal. Jag har fortfarande problem med det, för vi läste så snabbt på egen hand. /.../ jag måste fortfarande se ett nytt ord på papper innan jag kan uttala det. (Asima)

När alltför många med samma ursprung samlas i samma SFI-klass kan det lätt leda till att diskussionerna förs på hemspråket istället för på svenska. Detsamma gäller naturligtvis även dem som flyttat in hos vänner eller bekanta från sitt ursprungsland. Navid berättar att han efter ett halvt års svenskundervisning kände att han inte utvecklades tillräckligt. Han kunde skriva och läsa tillfredsställande men inte prata särskilt bra, vilket delvis berodde på att han bodde hos sina vänner och talade persiska med dem. Han vände sig då till sin lärare som tipsade honom om att söka ett jobb där han skulle få möjlighet att samtala med äldre. De skulle ha tid och ork att lyssna och av dem skulle han säkert lära sig bättre svenska, trodde hon. Läraren ringde upp en av sina kontakter inom socialförvaltningen som Navid fick chans att träffa, men denne var skeptisk eftersom Navids

svenska var så pass dålig. Men han lät sig övertygas och Navid kunde börja inom hemtjänsten kort därefter. Förutom språket gynnades Navids insyn i det svenska samhället av jobbet inom hemtjänsten. De gamla som en gång byggde upp Sverige hade mycket att lära honom och deras historier sade honom mycket om ”den svenska folksjälen”, menar han. Samtidigt understryker han att han aldrig har upplevt någon kulturkrock i egentlig mening och att han, i synnerhet genom samtalen med de äldre, kommit till slutsatsen att vi människor är i stort sett likadana var än vi kommer ifrån. Med reservation för vissa mindre lokala variationer som kan vara bra att sätta sig in i, men som för den skull inte alls behöver innebära krockar eller problem, tillägger Navid.

Att reduceras till SFI-studerande

Flera informanter ser SFI som det viktigaste som händer invandrare i början, då det är den enda sysselsättningen de har och deras enda anknytning till det svenska samhället. Några, särskilt de som var lite äldre när de kom, upplevde det emellertid samtidigt som en lite märklig situation att åter behöva sitta i skolbänken och ”börja om från noll” igen. En av arbetsförmedlarna som arbetar med att hjälpa arbetsökande invandrade akademiker menar att de allra flesta han möter har svårt att hantera detta. Språket har en enorm betydelse för självkänsla, självuppfattning och självförtroende, betonar han, och fortsätter: de ”språkgenier” som kan lära sig fullgod svenska på sex, sju månader har därför en helt annan utgångspunkt då de övervinner det här ganska snabbt.

Jag skulle vilja säga att de personer jag har kommit i kontakt med nu det senaste halvåret, jag har ungefär 100 personer nu som jag har ansvaret för, har det gemensamt att man kommer hit och så reduceras man till en SFI-studerande. Och det är väldigt frapperande att de ser sig själva bara som SFI-studerande. Det är alltså människor ibland som har haft mellan fem och tio års yrkeserfarenhet, som läkare eller tandläkare ... ”Men du är ju inte bara SFI-studerande”, säger jag, ”utan du är ju faktiskt läkare och du har jobbat och du har tagit dig från ett land till ett annat och du har börjat om och du är en väldigt stark människa”. Man måste försöka lyfta dem på det sättet ... (Arbetsförmedlare)

Shirin, som själv arbetar med långtidsarbetslösa och som tidigare har arbetat med att ordna med praktikplatser till SFI-studerande, anser dock att man även kan vända på resonemanget. Hon anser att SFI-studerande har den fördelen att de fortfarande har hoppet kvar, eftersom de ännu tror att

det bara är språket som hindrar dem från att återuppta sitt tidigare eller något annat kvalificerat yrke. Det här citatet av Asima kan sägas bekräfta den tankegången:

Jag visste inte så mycket om framtiden. Det var konstigt alltså, det var ett stort steg i mitt liv men ändå – man hinner inte fundera. Då var det viktigast att man kommer till ett land där det inte fanns krig och sådana saker. Och sedan måste man kunna språket men att kunna språket – så småningom blir det bara en liten del – man måste kunna så mycket mer. Första två åren var jag mycket nostalgisk och tänkte inte så mycket på framtiden. Jag säger att jag var lyckligast när jag läste svenska på SFI, då var jag så naiv. Då var det lätt att lära sig, att göra läxor, och jag hade inga svårigheter just då. (Asima)

Något som de flesta livshistorieinformanterna är eniga om är att den första tiden i Sverige är särskilt mödosam i det avseendet att de saknar det stöd och sociala nätverk som de tidigare haft tillgång till. Så här beskriver en av dem sin första tid i Sverige:

Man är van att resa, man är van att handla, köpa smycken och kläder ... Sedan helt plötsligt är man ensam med barnen. Man har inte lust att göra någonting efter en kort tid, man har inte ens lust att laga mat. /.../ Krisen som jag hade orsakades av skilsmässan, flytten till Sverige och föräldrar som var kvar i Sarajevo, min syster som var i Stockholm – en splittrad familj – ett helt annat liv. Innan var min mamma direktör för en bank och pappa hade suttit i regeringen. /.../ hela världen rasade på en gång. (Lijana)

Nykomlingarnas dilemma – att göra (yrkes-)livsavgörande val

En annan typ av problem som framkom under intervjuerna är att ”det är svårt att välja när man inte vet vad man ska välja mellan”. Den första tiden är invandrare mycket beroende av att någon kan ta hand om dem och tala om vilka möjligheter som finns. Därför vilar ett stort ansvar på omgivningen när man presenterar de olika valen.

Myndigheternas vägledande roll

De av informanterna som redan hade släkt eller bekanta i Sverige bosatte sig vanligtvis nära dem. De andra har, efter beskedet om uppehållstillstånd, fått råd eller tillfrågats om vilken kommun de ville bosätta sig i.

Flyttningen från förläggningen till den nya hemkommunen sker i allmänhet först sedan en handläggare funnit en kommun som är villig att ta emot flyktingen. Några informanter berättar att de fått råd om att flytta till vissa, ofta mindre, kommuner och att de hade svårt att få gehör för sina önskemål om att flytta till städer där de själva förmodade att bättre chanser till arbete och studier fanns. Arash och hans familj tillhör denna grupp. De placerades, efter några månaders väntan på Öland, i en flyktingförläggning i Hofors där de fick vänta ytterligare några månader på uppehållstillstånd. När alla papper var klara försökte man få familjen att flytta till någon av kommunerna runt omkring, vilket de motsatte sig. Arash och hans fru var överens om att de ville bo i en stor stad. De hade bekanta i Stockholm och trodde att arbetsmarknaden skulle se bättre ut för dem där, så de bestämde sig för att vänta på flyktingförläggningen till dess att de kunde flytta dit. Det tog hela 1,5 år men därefter kunde de flytta in i en nybyggd lägenhet i en Stockholmskommun.

Nära nog alla informanter har förr eller senare sökt råd och stöd hos svenska myndigheter, det handlar då främst om kontakter med socialsekreterare, studievägledare och arbetsförmedlare. Upplevelsen av dessa möten skiljer sig avsevärt från informant till informant men också från tillfälle till tillfälle, för samma informant, beroende på myndighetspersonerna de träffar. Hur stor skillnaden kan upplevas framgår tydligt av en av informanternas historier. Nedan berättar han om sitt första möte med arbetsförmedlingen:

Jag bara körde iväg och letade efter fabriker. De ville att det skulle gå genom arbetsförmedlingen men det funkade inte riktigt. En del är elaka och förnedrar folk som när min bror förklarade att han är arkitekt och hade 20 års erfarenhet då och flytande engelska med en master från arkitekt högskola, så tittade de väldigt lustigt och frågade om han tänkte sig att jobba som arkitekt också. Och tyckte att han var lustig som ville det. /.../ De trodde att vi var enkla människor, eftersom man inte kan yttra sig, inte kan många ord på svenska trodde de att vi var dumma kanske. Att vi inte var riktiga arkitekter eller statistiker eller läkare. Då skulle man bara gå på någon kurs på AMU-center eller svetskurs som det var gott om. (Khalid)

Efter nio månader som anställd på ett sågverk fick samme informant kontakt med en nyanställd på arbetsförmedlingen, som fick honom att anmäla sig just till en arbetsmarknadsutbildning:

Han hade jobbat mycket i Afrika /.../ så han hade en känsla för folk. Så tog han ansvar för alla flyktingar som hade med arbetsförmedlingen att göra och då fick man bra kontakt med dom. För han var liksom lite mer ... Han visste att det fanns folk som var utbildade och som kunde. /.../ När den här killen kom till arbetsförmedlingen och vi hade pratat med honom – och han fick vårt förtroende omgående – då blomstrade det i våra tankar. Då vågade man börja intressera sig för samhället, annars hade vi tänkt, de flesta av oss, att bara vi får våra pass så åker vi vidare någon annanstans. (Khalid)

Flera av informanterna tycker att de har bemötts väl vid myndighetskontakter. Några hade dock hoppats att de arbetsförmedlare och studievägledare de vänt sig till för råd skulle ha varit mer välinformerade: ”Ingen förberedde mig på hur svårt det skulle bli, jag tror inte de hade rätt information”, kommenterar en. En annan ser det så här i efterhand precis tvärtom. Maryam berättar att hon inte alls tänkt byta bana utan ville jobba vidare inom samma bransch, bankväsendet, när hon kom till Sverige 1987. En arbetsförmedlare sade dock till henne att bank inte var någonting att satsa på. ”Där får du aldrig jobb, sa de, och man tror naturligtvis på det.” Maryam säger att hon aldrig förstod varför det skulle vara omöjligt men att hon accepterade det eftersom hon fortfarande var ny i Sverige och inte visste så mycket om de regler och annat som gäller här. Idag, 17 år senare, när hon själv jobbar som arbetsförmedlare, efter att ha skolat om sig till socionom här i Sverige, har hon dock fortfarande mycket svårt att förstå varför det skulle ha varit omöjligt för henne att fortsätta som banktjänsteman. De båda informanternas till synes motsatta synpunkter visar hur svårt det kan vara att ge adekvata råd men kanske framförallt hur avgörande myndighetspersoners vägledning kan bli. Ytterligare ett annat problem som framkommit är att informationen varit bristfällig såtillvida att det har varit svårt att sätta sig in i vilka alternativ som finns.

Några informanter menar att arbetssökande bokstavligen tvingas runt på kurser och utbildningar: ”Det betyder att arbetsförmedlingen köper olika sådana kurser bara för att sysselsätta folk för att de inte ska vara med på listan över arbetslösa.” En informant påpekar att hon istället hade önskat att de fått information som gjort det lättare att orientera sig och som visat var behoven på arbetsmarknaden finns. Hade det varit bibliotekarier som efterfrågats så hade hon kunnat skola om sig till det, men att skickas iväg på kurser och utbildningar får aldrig bli ett självändamål, understry-

ker hon. Flera informanter tycks anse att risken att fastna i utbildningskarusellen är påtaglig.

Fouad, en irakisk man med doktorstitel i agronomi, kom till Sverige 1992. När han var klar med SFI började han läsa på komvux, bland annat geografi, matematik, historia och kemi. ”Okej, historia kan man ju läsa eftersom historia är viktigt för mig för att förstå Sverige /.../ Men att till exempel studera matte A, B, C, svenska A, B, C, engelska A, B, C och så vidare ...” Han menar att det hela har varit helt planlöst och att ingen har kunnat säga varför eller hur det ska kunna användas i framtiden. Han tillägger att det är mycket svårt att göra någonting som man inte ser meningen med: ”Jag är inget barn.” Han anser att man på det här viset ”lär invandrare att bli lata; vi garanterar dig socialbidrag men du måste hålla tyst”. En av de bosniska kvinnorna, Jasminka, som hunnit arbeta åtta år som tandläkare i sitt hemland efter det att hon lämnade universitetet, och som kom till Sverige 1994 säger såhär om sina folkhögskolestudier:

Jag gick i gymnasiet med tjejer mellan 18–20 år och jag var nästan 40 ... Jag trodde att jag skulle läsa svenska men det var alla ämnen, man går ett helt program /.../ det var natur och kemi, jag läste data och det var biokemi och psykologi ... och jag kunde redan allt. Det var kanske meningen att läsa olika ämnen för att lära sig språket genom de olika ämnena, kanske facktermer ... Men det tog två år och då fick jag svenska A och svenska B. Jag tycker det är onödigt att jag förlorade så mycket tid, kanske hade det varit bättre att man lärt sig språk på någon kurs eller någonting annat? (Jasminka)

Landsmännens vägledande roll

Kommer man till ett nytt land och har släktingar eller bekanta där så blir allting lättare eftersom man då har en guide i det nya samhället, som en av informanterna uttrycker det. En annan berättar om hur hans väninna som bott i Sverige sedan tio år tillbaka underlättat hans första tid i Sverige, inte bara genom att låta honom bo hos henne, utan även genom att hon ganska direkt efter ankomsten sade till honom: ”Du ville komma hit – nu måste du välja vad du ska göra.” Han kom på så vis snabbt igång och kunde börja läsa svenska på SFI redan efter en veckas vistelse i Sverige, förklarar han. Att landsmännens (eller ursprungslandsmännens för att vara korrekt) inflytande inte enkom behöver vara av godo visar ett par av de andra intervjuerna. Landsmännens egna besvikelser, fördomar och far-

hågor, eller obearbetade migrationsprocess om man så vill, kan i hög grad komma att styra vägledningen.

Shirins fall visar hur dubbelt detta kan vara. Efter det att hon hade flyttat in hos sin mormor i Sverige började hon läsa svenska. Detta var i slutet av 80-talet, och eftersom Iran befann sig i krig mötte hon många landsmän på språkkurserna. Efter endast ett års språkstudier började hon läsa data- och systemvetenskap på ett universitet. Studieriktningen förklarar hon med att hon fortfarande var lite formad av hemlandet och vad som stod högt i kurs där, och landsmännen som hon träffat via språkstudierna gjorde sitt till: "Vill du bli rik ska du satsa på data", sade de. Hon berättar vidare att hon aldrig varit särskilt intresserad av ämnesområdet men att det ändå gick bra eftersom iranier generellt sett fått en god grundutbildning i matematik. Efter examen fick hon jobb som data- och systemvetare. Det var ett bra jobb, sett till lönen inte minst, men efter en tid började hon att känna: "Nä, det här är inte vad jag vill." Hon bestämde sig då för att sadla om och läsa psykologi och pedagogik. Egentligen hade hon velat göra det redan tidigare men hennes landsmän avrådde henne, minns hon: "Du kommer aldrig få jobb som psykolog, har du tänkt på att du är invandrare?" Dessutom utgick de från att språket skulle vara mer avgörande inom psykologin. Hon medger att det var ett stort steg, som hon inte vågat ta idag, men eftersom hon redan hade klarat av en utbildning tänkte hon att det var värt det – hon hade ju en utbildning att falla tillbaka på om det inte skulle fungera. Idag har hon därför dubbla svenska examen, en i data- och systemvetenskap och en magisterexamen i pedagogik och psykologi.

Summering och diskussion utifrån tidigare forskning

Citatet som inleder detta kapitel antyder att de hinder och dröjsmål som drabbar invandrade akademiker, hinder och dröjsmål som sammanhänger med själva migrationsprocessen, ofta förbises i diskussionen kring deras svårigheter på den svenska arbetsmarknaden. Ändå är det relativt vanligt med hänvisningar till hur lång tid det tar för olika invandrargrupper att komma ut på arbetsmarknaden. Enligt Integrationsverkets beräkningar avtar skillnaderna i sysselsättning mellan utrikes och inrikes födda starkt med vistelsetiden. "Efter 16 år i Sverige har skillnaderna minskat avsevärt och är mycket små efter 26 år" (Integrationsverket 2004:12). För att förstå hur skillnaderna kan vara så utdragna i tiden eller dröjsmålet, statistiskt sett, så pass långt är det viktigt att följa invandrarna tillbaka i tiden, ändå tillbaka till ankomsten till Sverige. När man betraktar motiven till mig-

rationen och informanternas första tid i Sverige, framgår nämligen att de redan under denna inledande fas ofta tycks stöta på hinder som kan få följder för deras fortsatta väg till kvalificerade arbeten i Sverige. Svårigheterna tycks vara av två skilda slag, å ena sidan praktiska hinder som kan relateras till att individen måste anpassa sig till en ny obekant tillvaro, å andra sidan mentala barriärer föranledda av detta behov av anpassning.

Hinder och dröjsmål

De praktiska hinder och dröjsmål som intervjumaterialet visat på kan sammanfattas som: Att väntetiden för uppehållstillstånd ofta är lång och ovisst, vilket gör att de i sämsta fall får en senarelagd och utdragen start på livet i sitt nya land. Att invandrarna, när de väl har fått uppehållstillstånd, ofta tilldelas bostadsort utan reella karriärmässiga framtidsutsikter, vilket ytterligare riskerar fördröja arbetsmarknadsinträdet. Att kommunernas introduktion många gånger uppvisat stora brister, inte minst SFI-undervisningen, som när den är bristfällig kan komma att försvåra språkinläringen och därmed chanserna till arbete eller fortsatta studier. Samt att man vid rådgivning och vägledning, både från myndigheternas sida och från de egna landsmännen, tycks ha utgått från ett slags invandrarstereotyp som säger att invandrare är att likställa med arbetare. Därmed har man, kanske framförallt från arbetsförmedlingens sida, ofta bortsett från de invandrade akademikernas tidigare kunskaper och istället hänvisat dem till okvalificerade arbeten eller till undervisning på en alltför låg nivå, vilket i sin tur leder de invandrade akademikerna in på än fler snåriga omvägar. Det ligger därför nära till hands att, som Sejdevik, hävda att ”det förekommer en utsällning av utrikes födda personer på arbetsmarknaden redan innan man kommit så långt som till arbetssökande”. (2002:34)

Några av dessa hinder kommer nedan kort att belysas utifrån tidigare forskningsresultat. När det gäller den utplacering av flyktingar ut till landsbygden som några av informanterna känt sig drabbade av, bidrar Ekberg & Hammarstedt (2002) med intressanta synpunkter. De beskriver hur ansvaret för mottagandet av flyktingar i mitten av 1980-talet flyttades från AMS till Statens invandrarverk. Så länge AMS hade ansvaret gällde arbetslinjen, medan Invandrarverket istället kom att lägga tonvikten på flyktingarnas sociala integrering. Genom ”Hela Sverige-strategin”, som var i bruk framförallt från mitten av 80-talet till början av 1990-talet, det vill säga under en tid när flera av informanterna anlände (se tabell 1), kom flyktingar att spridas ut över hela landet. Syftet var att undvika geografisk koncentration av flyktingarna för att på så vis underlätta deras förvärv av

svenskkunskaper, vilka i sin tur skulle förbättra chanserna på arbetsmarknaden. Så föll det dock inte ut i praktiken, hävdar Ekberg & Hammarstedt. Flyktingarna fördelades ofta ut till olika kommuner mer utifrån var bostäder fanns än sysselsättningsmöjligheter, vilket medförde en fördröjning av tiden mellan ankomsten till Sverige och den första kontakten med svensk arbetsmarknad, menar de.

Detta synsätt har, enligt dem, dessutom även fortsättningsvis kommit att prägla myndigheternas rådgivning. Deras undersökning av bosnier som kom till Sverige 1993–1994 visar att dessa integrerats i högst olika hög grad på arbetsmarknaden beroende på var de hamnat geografiskt. (ibid.)

Visserligen kan man räkna med att en del flyktingar i ett senare skede flyttar från en kommun med små möjligheter till arbete till en kommun med större möjligheter. Men detta sker säkerligen inte för alla och innan det sker kan det dröja flera år vilket långsiktigt försämrar möjligheterna till framgång på arbetsmarknaden. Under lång frånvaro från arbetsmarknaden förlorar en individ kompetens. (Ekberg & Hammarstedt 2002:349)

När det kommer till andra missriktade råd från myndigheternas sida och då framförallt från arbetsförmedlare kastar Lundberg (1989) och Andersson (1992) visst ljus över problematiken. Av Lundbergs undersökningar framgår att myndigheternas arbete under åren då flyktingtillströmningen från Latinamerika inleddes (vilken kan sägas markera övergången från arbets- till flyktinginvandring) fortsatte att baseras på erfarenheterna från tidigare invandring. Ett uttryck för detta var att arbetsförmedlare och andra tjänstemän försökte skola om flyktingarna efter den svenska arbetsmarknadens behov och att de därför tog liten hänsyn till deras kvalifikationer från hemlandet. I många fall ville de latinamerikanska flyktingarna hellre bedriva universitetsstudier än gå på arbetsmarknadsutbildning, och om de valde det senare alternativet ville de ofta gå på andra, mer avancerade, kurser än de som AMS-tjänstemännen rekommenderade, skriver Lundberg (1989:105). Andersson (1992) ger snarlik kritik och förtydligar att arbetsförmedlingen traditionellt sett har förmedlat och slussat ut svensk och utländsk arbetskraft till industrin medan akademiker överhuvudtaget inte har förmedlats på det viset. Som en konsekvens av detta hade arbetsförmedlarna varken beredskap eller kunskap om hur de skulle hantera denna högutbildade arbetskraft när antalet utländska akademiker ökade på arbetsförmedlingar och flyktingmottagningar i mitten av 70-talet. En ovana som alltså tycks ha präglat mötet även med senare flyktingkullar.

Att invandrade akademiker blir tvungna att åter börja om gymnasiet eller studera på en alltför låg nivå tycks inte heller det höra till ovanligheterna, vare sig förr eller senare. Enligt Integrationsverket (2004) finns det idag en mycket stor överrepresentation av utrikes födda inom den grundläggande vuxenutbildningen, och av dessa är en anmärkningsvärt stor andel högt utbildade. En förklaring till att så många fastnar i den grundläggande utbildningen är, enligt författarna, att när den invandrade akademikers utländska betyg av någon anledning inte har eller kan värderas så skapar nästa instans, exempelvis den kommunala vuxenutbildningen, sina egna rutiner – alla utan validering placeras på lägsta nivå. Några informanter, i synnerhet de som är politiska flyktingar, vittnar om att de haft svårt att få ut sina examensbevis från sina hemländer. Andra berättar att de till en början inte vetat om att de kunde skicka sina utländska betyg för bedömning eller att de medan de väntat på svar från Högskoleverket (Universitets- och högskoleämbetet, för dem som kom tidigare) eller Socialstyrelsen fått börja med att läsa på gymnasienivå. En annan förklaring som anges till att invandrade akademiker läser på denna nivå är att SFI-utbildningen ofta anses vara otillräcklig av till exempel arbetsförmedlare som därför ofta rekommenderar en viss tid av vuxenstudier i ”svenska som andra språk”. För många invandrade akademiker riskerar tiden i vuxenundervisning att bli till ett hinder eftersom den leder till att de vistas alltför lång tid utanför arbetsmarknaden. Den kompetens de hade med sig hinna bli inaktuell och glömd. De riskerar också att isoleras från det svensktalande samhället, då många av de studerande lever i etniskt segregerade områden. Vuxenutbildningen kan sägas ha blivit en förvaringsplats för invandrare, konstaterar författarna (Integrationsverket 2004:14–15).

Osman (1999) som intervjuat både infödda och utlandsfödda elever vid en folkhögskola och en komvuxskola pekar på att flera av dessa såg sin ålder (35-årsåldern) som ett hinder för omskolning till ett nytt arbete eller vidare studier. Alla kopplade heller inte sina komvux- eller folkhögskolestudier till arbete, vilket motsäger talet om vuxenutbildning som en andra chans, skriver Osman (1999:190). Majoriteten av de utlandsfödda eleverna såg bristen på erkännande av sina tidigare studier och yrkeserfarenheter som orättvis och ofördelaktig för dem. De kände sig förolämpade av att behöva läsa på en alltför låg nivå. Målet med vuxenutbildningen skilde sig bland dem Osman undersökt, några väntade där på en bättre arbetsmarknad men det fanns också de som ville använda dessa studier för att komma uppåt eller framåt i sina svenska karriärer. Vissa såg endast praktiska hinder i sin väg medan andra även såg sociala hinder, som inte baserades på

deras egen karaktär eller förmåga, eller på institutionella regelverk, utan på synen på dem som ”ett socialt och kulturellt problem” eller som ”de andra”, skriver Osman (1999:191).

Mentala barriärer

De förhållandevis framgångsrika, eller yrkesmässigt lyckade, invandrade akademiker som intervjustudien bygger på har i de flesta fall lyckats att forcera, eller i vart fall kommit runt, de praktiska hindren med tiden. De har till exempel bedrivit självstudier eller läst dubbelt för att lära sig svenska trots bristfällig undervisning, de har själva tagit initiativ till att flytta, söka sig till högre studier eller ett första arbete och så vidare. Samtidigt har flera av hindren visat sig vara av den arten att individen själv inte kan göra mycket mer än att försöka härda ut och bida sin tid. Mentala barriärer avser de krav på omställning och anpassning som de invandrade akademikerna ställs inför. Många av dem har tvingats lämna en ordnad medelklassstillvaro för att fly till ett land som de har mycket begränsad kunskap om, mer eller mindre förberedda. Flera av informanterna beskriver flykten till Sverige i termer av psykologisk kris. Krig och förföljelse ger psykiska påfrestningar som gör sig gällande i många år framöver, berättar de. Gottskalksdottir (2000) skriver att ett av målen för invandrapolitiken har varit att få ut invandrarna i arbetslivet så fort som möjligt. Att tidigt i sin vistelse i landet bli behandlad som arbetskraft får vissa konsekvenser, menar hon. Till exempel att invandrarna erbjuds arbete innan de lärt sig språket, haft möjlighet att lära känna samhället eller har kommit över sina svåra flyktingrelaterade upplevelser. I den situationen är det svårt för individen att ställa krav angående typ av yrkesutövning, poängterar hon (ibid:15).

Ofta tycks vistelsen i Sverige i ett första skede ses som ett tillfälligt avbrott i väntan på möjligheter till återvandring. En inställning som kan komma att påverka viljan och motivationen att satsa på en karriär i Sverige. Lundberg uppmärksammar en typ av process som han menar är gemensam för både invandrare och flyktingar. Han skriver att planeringen för ett återvändande på kort sikt gör relationen till det nya landet strikt instrumentell och att invandrarna ofta ”rör sig baklänges in i det nya samhället”, då de har hemlandet eller ett snart återvändande för ögonen. Deras strävanden ligger därför inte sällan till en början ”vid sidan om” i förhållande till det svenska samhället, men strävan efter ett mer stabilt liv kan sedermera komma att stärka bindningarna till ”värdssamhället”. (Lundberg 1989:102–103). Så tycks också ha varit fallet för de flesta av informanterna.

Med tiden har de insett att de skulle komma att bli kvar för en lång tid framöver, en insikt som många av dem nått via barnen som haft en helt annan förmåga att snabbt rota sig.

Att kunna uttrycka sig som man vill, och behärska språket, är oerhört betydelsefullt för självkänslan. Ett återkommande tema i intervjumaterialet är att de invandrade akademikerna, innan de lärt sig språket, upplevt att de behandlats som – och ibland själva känt sig som – barn. Därtill kommer att de invandrade akademikerna i sitt nya land inte längre tycks ses och bedömas på samma sätt och utifrån de kriterier de är vana vid. Khalids skildring exempelvis, visar hur han indigneras över att de från arbetsförmedlingens sida ”trodde att de var enkla människor” medan en av arbetsförmedlarna beskrivit hur de arbetssökande invandrade akademiker han möter tenderar att, också inför sig själva, ”reduceras till SFI-studenter”.

Möten mellan myndigheter och invandrare har alla förutsättningar att bli mera avgörande och dramatiska än möten mellan myndigheter och infödda, skriver Broomé m.fl. (2001). Det beror på att invandrare ofta saknar kunskaper om myndighetskulturen och att de är i desperat behov av grundläggande resurser för sin överlevnad, samt information och kontakter för att orientera sig i en ny och okänd miljö, konstaterar de (ibid. 2001:25). Gottskalksdottir (2000) beskriver en grupp invandrade akademikers möte med arbetsförmedlingen och gör det i termer av ett symboliskt möte. Hon vill på så sätt fånga diskrepansen mellan de förväntningar som fanns inför mötet och utkomsten av detsamma. ”Ett symboliskt möte får betydelse för vad som händer därefter. Man kommer ihåg det som en kritisk händelse, då tidigare föreställningar förvandlades till något annat.” (ibid:54) Också för en grupp av de invandrade akademiker hon intervjuat blev mötet en besvikelse både när det gällde förnekandet av deras yrkeskvalifikationer och det sätt som de blev bemötta på av arbetsförmedlingens tjänstemän. ”Från arbetsförmedlingens sida ställdes krav på flexibilitet i fråga om yrkesval utan förståelse eller någon form av inlevelse när det gällde deras situation. Det innebar att man utan förvarning föreslog dem en arbetsidentitet som de inte upplevde som sin egen.” (Gottskalksdottir 2000:54)

Lundberg (1989) beskriver hur flyktingar på ett sådant sätt ofta ställs inför en ”förminskad bild” av sig själva. I den nya situationen betraktas invandraren endast som en utlänning, och de drag och kännetecken som varit viktiga och intressanta för andra människor i hemlandet suddas ut. Lundberg talar därför om en initial och chockartad värdeförlust som består i att flyktingen, i och med ankomsten till Sverige, abrupt ställs utanför sitt språkliga och kulturella sammanhang. Han skriver att ett visst inslag

av bitterhet varit ganska vanligt förekommande bland de latinamerikanska flyktingar han intervjuat, som trots att flyktingstatusen och den egna sociala bakgrunden, inte minst utbildningsnivån, skulle tillförsäkra dem en annan position i det nya landet än den de kom att få. Nadina, som trots allt har lyckats nå en kvalificerad tjänst i Sverige, säger så här:

Jag brukar skoja om att invandrare kommer till Sverige och blir rika medan vi kom till Sverige och blev fattiga. Den ekonomi och den standard vi hade tidigare – jag kommer också från en familj med akademikerföräldrar och en totalt stabil ekonomi – är något som jag aldrig kommer att uppnå här i Sverige. Det är ju både något man ärver och bygger upp och det är en helt annan grej att börja om här från noll. (Nadina)

I nästföljande två avsnitt, har jag valt att helt särskilja de två typer av hinder som här har diskuterats. Först behandlas de praktiska hinder som kan relateras till informanternas väg till kvalificerat arbete, eller återerövrandet av deras förlorade positioner. Därefter behandlas de mentala barriärer dessa anpassningar reser, såväl inom dem själva som inom arbetsgivare och arbetskamrater.

Återerövring av positioner

Istället för att erfara en gemensam syn när det gäller sin yrkeskunskap upplever många högutbildade invandrare att de sitter på två stolar när det gäller erkännande. Med det menar jag att de som är högutbildade förväntas kunna ställa krav när det gäller placering i arbetslivet, men som invandrare förväntas de inte ställa några krav alls. (Hämtat ur *Arbetet som en port till samhället*, Gottskalksdottir 2000:25)

Vägarna till kvalificerat arbete

De flesta av de informanter som intervjuats för den här rapporten hade vid intervjutillfället ett kvalificerat arbete. Ingen av dem har dock kunnat söka sig en tjänst inom det yrkesområde de utbildat sig till i hemlandet utan att först göra någon typ av komplettering eller test, utöver språkstudierna. För att nå kvalificerade arbeten har tre olika huvudvägar nyttjats. 1) Några informanter har arbetat sig upp från relativt okvalificerade arbeten till yrken som är mer kvalificerade, det vill säga arbeten som är mer intellektuellt krävande och där de har större nytta av sin utbildningsbakgrund. 2) Några har kompletterat sina utländska utbildningar, efter att ha fått dem värderade i Sverige, antingen via kortare introduktioner eller lokala tester, eller genom att läsa ytterligare kurser inom sitt område på något svenskt universitet eller högskola. 3) Ytterligare andra har valt att omskola sig, det vill säga byta yrkesinriktning, genom att läsa till en ny högskoleexamen inom ett annat område här i Sverige. Många gånger har det dock inte handlat om att välja endast en av de tre vägarna – den rätta vägen – utan informanterna har snarare använt sig av olika kombinationer av dessa vägar för att hitta en framkomlig väg som lett dem framåt och uppåt i deras svenska karriär.

Att arbeta sig uppåt

Flera av informanterna har inlett sin karriär i Sverige med okvalificerade arbeten. Många gånger tycks dessa ha fungerat som avstamp för andra högre tjänster. Ett par av informanterna har stannat kvar inom ett och samma företag och där lyckats klättra vidare uppåt. En av dem är Navid, vars arbetslivsbana tecknas nedan.

Navid skickade tidigt in intyg på sin ekonomexamen, från den iranska handelshögskola som han studerat vid i hemlandet, för att få den värderad. Han fick på så vis veta att han, eftersom han hade valt till ämnen inom humaniora i sitt program i hemlandet, inte kunde tillgodoräkna sig hela sin examen här. UHÅ (Universitets- och högskoleämbetet, som skötte värderingen av utländska betyg vid den tiden) krävde att han skulle läsa till 20 poäng ekonomi här i Sverige för att examen skulle vara giltig. Detta irriterade Navid så till den grad att han valde att helt sadla om. Han började läsa bland annat fysik, matte och svenska på komvux, för att kunna söka in till en teknisk högskola. Komvuxutbildningen gick bra men när den var avslutad, 1990, inställde sig tre valmöjligheter: dels hade han antagits till en teknisk högskola, dels hade han sökt ett arbete och erbjöds en timanställning där. Därtill hade han också, via kontakter, lyckats ordna en heltids sommaranställning med goda chanser till förlängning på ett stort företag. Navid resonerade då som så att: ”Nu är jag cirka 30 år och studierna i maskinteknik som jag drömt om ska ta 4,5 år, men jag får vara glad om jag klarar dem på 7 år, jag har redan tagit studielån och kommer att vara gammal när jag kommer ut på arbetsmarknaden.” Dessutom skulle fortsatta studier inte heller vara förenligt med att skaffa barn, ansåg han.

Så valet föll på det stora företaget, där Navid började som ”springpojke” men snart fick chans att visa vad han kunde. Navid nämnde först inget om sin ekonomexamen eftersom arbetsgivaren då kanske skulle tycka att han var överkvalificerad. Trots det fick han med tiden, sedan han antytt att han ändå förstod vad debet och kredit är, flyttas till företagets kreditavdelning, berättar han. Att det rörde sig om ett stort internationellt företag med anställda från alla jordens hörn, tror han underlättade. Efter några år, under den ekonomiska krisen på 1990-talet, tvingades företaget dock skära ner. Navid klarade sig kvar men blev omflyttad till en administrativ avdelning som avknoppades och såldes till ett amerikanskt företag. Inom det nya företaget fick han sedan en vidareutbildning internt. Idag jobbar Navid fortfarande till viss del med administrativa uppgifter, han tar också hand om några av företagets kunder och ansvarar för dess arbete med miljöfrågor – vilket han tycker kan kopplas till den managementutbildning som han har i grunden. Navid säger att han trivs, men att han kanske hade velat söka sig vidare utanför företaget, något som han ser som en omöjlighet med tanke på att han inte har något erkänt examensbevis att visa upp. Dessutom hyser han vissa lojalitetskänslor inför företaget som trots allt har valt att satsa på honom.

Komplettering – den långa vägen

Flera av de andra informanterna har, till skillnad ifrån Navid, förlikat sig med tanken på komplettering, även om de när de väl gav sig in på det inte alltid insåg att vägen skulle bli så pass lång. Jasminka till exempel, en utbildad och arbetslivserfaren tandläkare från Bosnien, är tveksam till om hon skulle ha valt den vägen om hon på förhand vetat hur omständligt och slitsamt det skulle bli.

Efter det att hon slutat på folkhögskolan skickade Jasminka sina betyg till Socialstyrelsen. Därifrån fick hon svaret att hon skulle anmäla sig till Tandläkarhögskolan i Stockholm. De skickade i sin tur ett program som visade att hon skulle behöva göra fem prov som tillsammans omfattade nästan alla ämnena från universitetet. De fem proven motsvarade därmed nästan allt som hon tidigare läst in under fem år. Provtillfälle gavs endast två gånger om året, ett i januari och ett i augusti, och det var inte tillåtet att anmäla sig till alla prov med en gång, minns Jasminka. Vid första provtillfället som gavs hade Jasminka anmält sig till två prov. Hon klarade det första utan problem men blev underkänd på det andra endast av den anledningen att hon redan hade klarat det första, enligt vad hon misstänker.

En mycket jobbig tid följde därefter för Jasminka, som då var tvungen att sitta sysslös och leva på socialbidrag i hela sju månader innan hon fick chansen att göra nästa prov. När nästa provtillfälle kom anmälde hon sig återigen till två prov och klarade den gången dem båda. Det fjärde provet godkändes vid ett tredje provtillfälle men det sista praktiska provet tvingades hon göra om fyra gånger. Mellan varje provtillfälle övade hon momenten på en tandläkarpraktik i hemstaden, som hon fått tillgång till genom arbetsförmedlingen. De tandläkare som såg henne öva sade att det såg mycket bra ut. Jasminka tror därför att examinatorn, som för övrigt var densamme vid alla provtillfällen, inte ville att hon skulle klara det. ”Fyra gånger gjorde jag provet, ett praktiskt prov, nästan ett och ett halvt år kunde jag ha jobbat, men nu först för en månad sedan klarade jag det”, berättar hon. När hon var färdig med alla prov vände hon sig till sin gamla praktikplats och förklarade att hon behövde ytterligare sex månaders praktik innan hon kunde få ut sin svenska legitimation. De svarade dock att de inte behövde fler tandläkare, vilket Jasminka hade mycket svårt att tro eftersom de hade haft annonser ute strax före det.

Sedan frågade jag överallt och fick en praktikplats på en annan liten ort i närheten. I [hemkommunen] finns fyra mottagningar och på den andra orten finns bara en. Så jag måste pendla och efter ett halvår ska det komma

en person och titta på journalen, helt byråkratiskt och formellt, men man ska titta på den och sedan ska jag få min svenska legitimation.

Det har tagit Jasminka åtta år att komplettera för att få tandläkarlegitimation, en examen hon redan lagt ner fem år på i Kroatien och ett yrke som hon utövat under åtta år innan hon kom hit.

Landsmaninnan Asima har även hon satsat på att återfå sitt gamla yrke och bittert fått erfara att det inte heller inom hennes gebit låter sig göras i en handvändning.

Asima är utbildad gymnasielärare i engelska. Hon skickade papper på sin lärarexamen till Högskoleverket medan hon ännu läste ”svenska som andra språk” på komvux. Av bedömningen framgick att hon behövde komplettera sina betyg, och att hon skulle kontakta någon högskola. Hon kontaktade därför ett universitet där man sade att hon skulle behöva göra ett översättningsprov, för att sedan göra vissa delar av C-kursen. Därefter skulle hon behöva gå D-kursen, och slutligen praktisk pedagogisk utbildning ett år. Eftersom hon fortfarande läste svenska på komvux anade hon att hon inte skulle klara av översättningsprovet, dessutom skulle studier vid universitetet ifråga innebära att hon skulle behöva pendla ett par timmar om dagen. Hon var då nygift och kunde varken tänka sig att pendla eller flytta, så hon kontaktade istället en studievägledare på den lokala högskolan. Av henne fick Asima veta att där skulle hon behöva börja om från B-kursen, eftersom den innehöll många översättningsövningar. Hon beslutade att det trots allt fick vara värt att börja där och tänkte att det kunde vara nyttigt för henne att öva översättning från svenska till engelska. Däremot ingick en del annat, exempelvis brittisk litteratur, som hon redan läst på en mer avancerad nivå vilket kändes orättvist, menar hon.

Jag klarade B-, C- och D-nivå och under tiden var jag tvungen att fundera på hur jag skulle fortsätta för jag saknade ett ämne till. När jag började studera engelska var det möjligt att studera praktisk pedagogisk utbildning [PPU] om man var behörig i bara ett ämne men när jag hade klarat engelskan, då hade en förändring skett, då krävde de även ett annat ämne. /.../ Så då valde jag historia eftersom man läser mycket historia när man studerar språk. Det var ett intresse också, så då valde jag historia och läste A, B och C. Och sedan efter det väntade PPU vid [annat] universitet. Jag har inte räknat ut hur många år det tog men det var en lång utbildning. Och jag vet inte hur jag överlevde allt men det gick.

Vid intervjutillfället framkom det att Asima blev klar med sin utbildning under vårterminen samma år. Hon ville då helst få anställning på den gymnasieskola i hemstaden där hon gjort sin praktik, men där fanns ingen ledig tjänst, så hon började se sig om även på andra skolor. Till slut lyckades hon få anställning på en grundskola:

Hela tiden när man ser på tv-nyheterna så ger de en så stor siffra på hur många lärare som saknas. Men det stämmer inte när det kommer till gymnasieskolan. Kanske i vissa ämnen men här i [hemstaden] var det en katastrof. Sedan skickade jag de flesta av mina ansökningar till Stockholm, till privata skolor, men jag fick aldrig några svar. /.../ Sedan i sista stund såg jag två annonser för grundskolor och jag gick till en första intervju och han sa till mig att han har fyra behöriga lärare [att välja bland] och att jag var den fjärde. /.../ Så jag visste att de skulle ha företräde. Och den andra skolan då, där fick jag jobb med en gång. Jag var på intervju i ungefär fem minuter och så sa de du kan börja jobba – och nu undervisar jag i engelska och SO.

Vid intervjutillfället var Asima med andra ord fortfarande relativt nyanställd. Hon berättar att den halva termin hon hunnit undervisa har varit tung, och säger att hon ”trivs ibland och ibland inte”. En anledning är att hon nu måste undervisa i SO som omfattar fyra ämnen, vilket gör att hon jobbar som obehörig lärare trots att hon var tvungen att utbilda sig så länge.

En annan anledning är att hon tycker att det är stor skillnad på en högskoleskola och en gymnasieskola. Asima närde ett tag tankar om att helt byta yrkesinriktning. ”Jag hade också funderingar att jobba som socialsekreterare, men det var för sent.” Vad hon menar är att hon efter att hon gått klart komvux fick veta att hon inte var behörig eftersom hon saknade Matematik A, och att läsa på komvux igen kändes inte aktuellt. Att byta yrke var heller inget hon tänkt på innan hon lämnade Bosnien, utan det var tankar som kom sedan hon kommit hit och börjat ana hur mycket hon skulle behöva komplettera.

Jag kan säga att jag har två högskoleutbildningar men jag har fortfarande samma yrke. /.../ När det gällde just längden så tänkte jag att varför ska jag ha samma yrke men två utbildningar, då kanske det är bättre att ha ett annat yrke.

”Raka vägen”

En intressant aspekt av föregående exempel är att informanten fått olika besked om vad som behövde kompletteras beroende på vart hon har vänt sig. I det fallet handlade det om vad som skulle krävas för att få svensk behörighet, vilket det förvånansvärt nog fanns delade meningar om. Två av informanterna som har sökt sig till forskarutbildning har fått betydligt rakare, om än inte alltid positiva, besked från institutionernas sida. Nedan beskrivs Rashids väg till sitt nuvarande yrke.

Under tiden på Folkuniversitetet undersökte Rashid, som i sitt hemland Irak arbetat som historielärare, möjligheterna att ta sig in på forskarutbildning vid ett par olika universitet. De nekade honom dock att börja under förvärdningen att det skulle bli för svårt för honom. Han gav emellertid inte upp utan fortsatte att höra sig för, och slutligen vände han sig till den institution där han arbetar idag. Innan han provade där förberedde han sig grundligare än vid tidigare försök, bland annat genom att läsa några böcker och bilda sig en uppfattning kring institutionens aktiviteter. ”Jag tänkte att det här är min sista chans och jag måste göra det lite mer systematiskt så att säga.” Han berättar att han kom in med ett förslag på forskningsämne som låg nära det två av institutionens ledande forskare ägnade sig åt för att bättra på sina chanser. Han tryckte också på att ett annat perspektiv än det eurocentriska skulle vara intressant och fick gehör för det. På institutionen tog man hänsyn till vad han läst tidigare, vilket han var nöjd med, men han tillägger:

Lite orättvist var det att läsa 4000–5000 sidor kring Skandinavien historia, Sverige, Sverige från vikingar till 1949 var sista året – för de sidorna fick jag inte ett enda poäng. Så jag betraktade det hela som ett slags test på min vilja och mitt intresse; för att visa att jag är intresserad så måste jag läsa de här sidorna. Några av mina bekanta sa till mig att så här funkar det inte, de vill inte att du ska komma in. Nej, sa jag, den tolkningen gör inte jag utan vill de testa mig så testar jag dem.

Rashid fick sina betyg värderade, men säger att den bästa värderingen ändå gjordes lokalt på institutionen. Där träffade han en studievägledare, och efter det läste han kursen i nordisk historia som beskrivs ovan. ”När vi var färdiga med den muntliga examinationen så lyfte examinatorn telefonen och ringde prefekten direkt och sa att han är välkommen och så.” Rashid antogs som forskarstuderande vid institutionen, och när hans doktorsavhandling var klar fick han ett stipendium för att kunna bedriva forskning ett år utomlands. Innan dess skickade han och några kollegor in en forsk-

ningsansökan och när han kom tillbaka visade det sig att ansökan hade gått igenom. Sedan han kom tillbaka till Sverige har han också ägnat sig en del åt undervisning och uppsatshandledning.

Khalid, som idag är professor, har en liknande historia. När han efter några år av arbete i Sverige, först på ett sågverk och senare som tolk, väl bestämt sig för att ta upp sitt gamla yrke kontaktade han antagningsenheten vid närmaste universitet:

Så ringde jag en väldigt lustig kvinna på antagningsenheten. /.../ Och hon njöt av att fördärva saker och ting. Hon njöt av att komplicera saker och ting och skrämma bort folk. Hon hade bara att göra med folk som inte var svenskar. Hur som helst så blev det massa krav /.../ Alla krav på behörighet, särskild behörighet, gymnasiebetyg och allt och då tänkte jag att jag måste läsa in gymnasiet igen. Men så tänkte jag: Vid Gud jag är ju statistiker, varför inte ringa till institutionen?

Khalid vände sig då direkt till en professor vid institutionen som sade till honom att komma förbi. Efter deras samtal blev Khalid antagen där som forskarstuderande. Vid den tiden läste han samtidigt gymnasiesvenska och engelska, men professorn sade att det var överflödigt eftersom han hade utländsk grundexamen. Han hade tidigare skickat sina universitetsbetyg till UHÄ och fått sina 160 poäng värderade till 100 poäng. Detta överklagade han dock, och fick då upp betygen till 120 poäng vilket gjorde att han kunde börja på forskarutbildningen.

Omskolning

Flera av informanterna har istället valt att skola om sig för att hitta ett arbete som passar antingen dem själva eller efterfrågan på den svenska arbetsmarknaden bättre. Två av dessa exempel har redan nämnts, dels Shirin som först utbildade sig till data- och systemvetare men som sedan valt att skola om sig inom psykologi och pedagogik, dels den forna banktjänstemannen Maryam som skolat om sig till socionom. En annan informant som omskolat sig är Fatima. Till en början försökte hon dock med att komplettera sin tidigare utbildning med studier i Sverige. Det är emellertid inte alltid ”så enkelt” att högre studier i Sverige och ytterligare en examen inom det egna yrkesområdet leder till arbete.

Fatima har en gymnasieutbildning från sitt hemland Irak men flyttade därefter till Ukraina för att läsa till agronom. I Sverige började Fatima omedelbart läsa svenska och engelska på komvux för att kunna komma in på universitetet. Efter det blev hon antagen till Sveriges lantbruksuni-

versitet där hon studerade i två år innan hon kunde avlägga examen som hortonom. När hon tagit examen började Fatima söka jobb. Alla de kurskamrater hon haft vid Sveriges lantbruksuniversitet fick anställning direkt, minns hon, men själv fick hon ofta inte ens svar på sina ansökningar. Hon sökte även arbeten som hon var överkvalificerad för inom sitt utbildningsområde men utan framgång. Detta gjorde att Fatima till slut började se sig om efter andra möjligheter. En tid drev hon ett eget litet företag. ”Så man startar vad som helst för att man ska försörja sin familj och inte behöva gå till socialen, så har många gjort, men att få anställning i Sverige är väldigt svårt, när man både måste ha rätt kompetens och kontakter och sånt”, säger hon.

Efter en tid som egen företagare fick Fatima höra att det rådde brist på lärare. Tidigare hade hon uteslutit det alternativet eftersom hon trodde att det skulle vara alltför svårt språkmässigt. Hon bestämde sig emellertid för att hon skulle prova på att arbeta som lärarassistent i en grundskola, och fann att hon trivdes mycket bra med det. Hon kom då genom arbetsförmedlingen i kontakt med ett program som syftade till att ge personer med teknisk och naturvetenskaplig utbildning lärarkompetens. Deltagarna fick förutom att visa sina betyg också göra tester som syftade till att fastställa vilken nivå deras kunskaper låg på. Testerna var svåra och Fatima fick därefter veta att hon behövde komplettera i ämnena biologi och teknik utöver det år av pedagogikstudier som krävdes för att få lärarbehörighet. Allt som allt läste Fatima därför ytterligare fyra terminer, men nu på Lärarhögskolan. Därefter sökte hon fyra tjänster som NO-lärare på olika högstadieskolor och fick erbjudande om arbete från dem alla. Idag arbetar agronomen och hortonomen Fatima därför som lärare, och på det stora hela trivs hon bra med sitt jobb.

Genvägar

De tre olika vägarna till kvalificerat arbete, eller den kombination av dessa som ofta tycks krävas, kan sägas spegla nödvändigheten av svensk behörighet (vid yrkesutbildningar och legitimationsyrken), svenska referenser samt kontakter för att lyckas på den svenska arbetsmarknaden. Nedan diskuteras två alternativa vägar som informanterna använt sig av för att få dessa eftersträfvansvärda referenser och kontakter men också för att komma i direktkontakt med det egna yrkesområdet.

Praktik

En som tog sig in på arbetsmarknaden via praktik är Nadina. Efter att ha avslutat de inledande språkstudierna på SFI erbjöds hon att börja på en universitetskurs som länsarbetsnämnden köpt från universitetet. Den pågick i en termin och målgruppen var akademiker med utländsk bakgrund, närmare bestämt civilekonomer, civilingenjörer och läkare, som på så vis fick en avancerad språkkurs i sitt fackspråk. Nadina, som är civilekonom i grunden och som i Bosnien arbetade som exportchef på ett företag, tycker att kursen var mycket bra. ”Jag kan ekonomi, jag kan bokföring men jag kunde det inte på svenska”, förklarar hon. Nadina minns att hon lade ner mycket jobb på kursen som kändes väldigt avancerad och tuff. Efter utbildningen praktiserade hon på ett privat företag som anordnade olika slags utbildningar där hon fick sköta lite administration och bokföring:

Jag ville ju lära mig hur det fungerar på en riktig arbetsplats och det var ju ganska intressant, det här företaget sålde olika utbildningar, bland annat datautbildningar och jag fick ju hoppa in och hjälpa lärarna då. Sen så småningom började jag undervisa själv lite grann och efter tre månaders praktik fick jag anställning på företaget. Då hade jag ansvar för ekonomi och administration 50 procent och skulle jobba som datalärare 50 procent. (Nadina)

Nadina var överlycklig över anställningen, eftersom hon trivdes bra med jobbet och kollegorna, men också med tanke på att hon endast hade bott ett år i Sverige och att arbetslösheten då, 1995, var skyhögt både bland invandrare och infödda svenskar. Nadina lånade hem böcker om bokföring, redovisning och administration från biblioteket eftersom hon ännu inte kunde allt på svenska och dessutom inte var klar över alla regler ännu. Hon beskriver hur hon under den här tiden jobbade åtta timmar på jobbet, gick hem och tog hand om barnen och hjälpte dem med läxan, för att sedan slå sig ner och plugga själv. Hon läste nämligen samtidigt ännu en universitetskurs för att öva på uttalet i svenska. Ägaren på företaget gav henne snabbt mycket ansvar vilket hon själv tyckte var lite märkligt, dessutom började hon så sakteliga inse att lönen hon först tyckt varit bra, i jämförelse med kollegornas, var väl låg:

Men när jag tog upp det då med ägaren /.../ så sa hon: Självklart gumman, men självklart att du ska ha en högre lön. Men då gör vi så här att du får 50 procent vitt och 50 procent svart. /.../ Jag blev så fruktansvärt arg och besviken så jag reste mig upp och sa: Ok, då slutar jag direkt! /.../ Jag

satte mig på tåget och var fortfarande arg, det var bra att jag blev arg för jag hann inte bli riktigt ledsen då, kom till [hemkommunen] klev av tåget och där ligger arbetsförmedlingen. Så tänkte jag plötsligt, det var som att få ett slag i huvudet: Men Gud vad har jag gjort?

Hon gick emellertid in på arbetsförmedlingen för att registrera sig som arbetssökande och bläddra igenom mapparna med lediga tjänster. Där såg hon att datorteket i hemkommunen sökte lärare. När hon kom hem ringde hon upp kontaktpersonen och senare samma vecka kunde hon komma på intervju. Alltsammans ledde till att hon hade ett nytt jobb och en betydligt bättre lön redan veckan därpå. Efter det har Nadina jobbat sig upp inom den kommunala hierarkin. Det hela började med att datorteket, där hon då arbetade, beviljades EU-pengar till ett starta eget-projekt. Hon sökte tjänsten som projektledare och fick den. När projektet var slut tog ett nytt vid. Idag arbetar hon som samordnare av, och har ansvar för, ett tjugotal liknande insatser eller projekt. Arbetet innebär att hon har både ekonomiskt ansvar gentemot kommunledningen och ansvar för att starta insatser, stödja projektledarna och se till att de kommer igång. Hon har också redovisningsansvar, inför både den politiska ledningen och tjänstemännen, i form av delrapporter, årsrapporter, avtalsrevideringar och så vidare. Karriären har därmed gått uppåt från år till år, liksom lönen, konstaterar hon nöjt.

Nadinas historia visar hur praktik både kan leda till arbete och till välbehövliga svenska referenser den dag man måste lämna praktik- eller arbetsplatsen. Fallet med det bosniska par som intervjuats (Ivanka och Danis) visar även det att praktik som åtgärd kan ge den invandrade akademikern gynnsamma kontakter och en chans att visa vad han eller hon går för inom det egna yrkesområdet, men i Ivankas fall också att risken för att fastna i ett okvalificerat arbete är påtaglig. De båda fick hjälp av kommunen att redan under språkstudierna hitta praktikplatser utifrån sin tidigare utbildningsbakgrund. Kvinnan, som i hemlandet utbildat sig till civilekonom, fick under praktiken ett slags assistenttjänst inom kommunen. När praktiken var slut ville man från kommunens sida gärna ha henne kvar. Hon kom att arbeta där i hela sex år, främst i form av olika vikariat. Det fanns dock inga möjligheter att avancera trots att hon var överkvalificerad för de tjänster hon vikarierade på. Ivanka kombinerade arbetet inom kommunen med ett vikariat inom administrationen på en gymnasieskola och berättar att hon hela tiden hoppades på att få fast anställning, men att det fortfarande bara var olika deltidsvikariat som erbjöds.

Familjen bestämde sig slutligen för att flytta till en större stad, efter att maken fått arbete. Där kontaktade hon arbetsförmedlingen och visade sina papper och intyg både från Bosnien och från Sverige. Enligt henne var det intygen från Sverige som är det viktigaste att kunna visa upp, trots att det handlade om erfarenheter som kräver lägre kvalifikationsnivå. Efter en tid såg hon en annons från Skattemyndigheten som sökte nya medarbetare där det framgick att de särskilt efterfrågade sökande med utländsk bakgrund. Därigenom fick Ivanka först efter mer än sex år i arbetslivet sin första fasta anställning i Sverige, en handläggartjänst, som dessutom motsvarade hennes kvalifikationer och kompetensnivå. Mannens praktikplats motsvarade däremot från början hans kompetens som stadsarkitekt, vilket han själv sett till, om än på ett okonventionellt sätt. Så här berättar hans fru om saken:

Det visade sig att stadsarkitektkontoret utannonserade en liten tävling om torget i staden. /.../ Han sa att han skulle skicka in ett förslag och jag sa ska du verkligen göra det? Men han gick ut och köpte ett sådant där speciellt papper och tittade lite grand på torget och ritade ett förslag. Han skrev också några meningar om vad hans förslag innebar och vår lärare hjälpte till med språket, för vi var inte så bra på svenska då. /.../ Men en dag var vi i skolan och då kom en man och sökte min man, och då tänkte jag: Herregud, vad är nu detta? Jag blev lite orolig, men det visade sig att han var chef på stadsarkitektkontoret och att han letade efter [min man] och sa att han vunnit tävlingen. Och på grund av det fick han faktiskt sedan den här praktikplatsen på kontoret för de visste redan att det fanns en man som kanske var intressant för dem.

Efter det att praktiken var avslutad fick Danis fortsätta arbeta på stadsarkitektkontoret som projektanställd och visstidsanställd. Sammanlagt arbetade han där i nästan ett och ett halvt år. Detta trots att det var ekonomisk kris i landet och många arkitekter var arbetslösa, så han var mer än nöjd, intygar han. Till slut fanns dock inga pengar kvar och han tvingades sluta. Danis ser det ändå som att han fick en viktig chans att ”etablera sig lite i kretsarna”, och möjligheten att visa vad han går för. Idag arbetar han, efter många turer, vilka bland annat inkluderar komplettering av arkitektexamen vid ett svenskt universitet, återigen som stadsarkitekt. Praktik kan således förutom att ge nödvändiga referenser och kontakter för att gå kunna söka sig vidare också vara en utmärkt chans att visa vad man går för. Ges det tillfälle till praktik inom det egna området finns möjligheten att direkt finna sig en plats. Det är också den väg som Arash har gått.

När familjen äntligen fått en lägenhet i en Stockholmskommun sökte sig ingenjören Arash till en arbetsförmedling som hade en särskild avdelning för högutbildade invandrare. Av en slump fick han tala med en handläggare som hade en kurs på gång. Arash fick en plats på kursen som anordnades av arbetsförmedlingen och som behandlade data, administration och ekonomi. I kursen ingick också en praktikplats som kursanordnaren skulle ordna. Eftersom Arash bodde i närheten av det företag han nu arbetar hos hade han gått förbi många gånger och sett dess skylt. Så när han såg en annons i Platsjournalen om att de sökte konstruktörer tog han med den och visade den för kursanordnaren, som då ringde upp företaget och frågade om de kunde ställa upp som praktikplats. De svarade ja. När Arash sedan fick komma dit för en introduktion så förstod han att verksamheten gick helt i linje med vad han tidigare hade läst. Betygen från Iran hade Arash fått värderade av UHÄ och av dem framgick vilken svensk ingenjörutbildning som dessa motsvarade, men dem behövde han endast visa på arbetsförmedlingen. På företaget nöjde man sig med att göra en inledande intervju, och den visade att han inte kunde få praktisera som konstruktör, det vill säga jobbet de tidigare hade utlyst. För den tjänsten ställde man högre krav. Arash skickades istället till labbet. Till en början var han nästan helt sysslös, men så efter två veckor dök en uppgift upp. På labbet behövdes plötsligt en del nyprogrammering eftersom den person som brukade sköta detta hade slutat utan att lämna efter sig vare sig ersättare eller dokumentation.

Sedan frågade de ju vad jag hade läst och vad jag kunde annars och jag hade berättat att jag hade läst mycket matematik, mycket mekanik, mycket dynamik och så vidare. Allt inom det området vi jobbar med här. Och det fanns ingen annan som fattade vad det hela handlade om, så frågade de mig om jag kunde fixa det där. Just det språket och det systemet kunde jag inte men ... Jag sa ja, och slet hårt och fixade det och det gav jättestor uppmärksamhet här.

Arashs arbetsinsats blev väl mottagen, särskilt som en kund i USA väntade på resultatet, men den förändrade inte Arashs arbetsförhållanden. Han fick emellertid ytterligare en uppgift, en jättelik matematisk ekvation. Det tog Arash ett par månader att lösa hela ekvationen och bygga ett system som kunde programmeras och användas för beräkningen av gaser:

Efteråt fick jag veta att det fanns en guru här som undervisade på [tekniskt universitet] och han hade kämpat med den där ekvationen i sex må-

nader och inte löst den. Och därför blev även den där en stor framgång. Då kom den som hade ansvaret för mig, och varje gång han kom såg han mig sitta någonstans med en massa papper med ekvationer och x och y, så tittade han och sa: ”Nä, jag tror bestämt vi har något för dig här som du kan syssla med.”

Efter det att praktiken avslutats blev Arash därmed anställd och idag är han tacksam för att han genom praktiktiden fick en chans att visa vad han går för.

”Invandrerijobb”

Rashid gjorde sig, som vi tidigare såg, bland annat gällande som presumtiv student på forskarutbildningen vid en historisk institution genom att säga att han kunde tillföra ett annat, icke-eurocentriskt, perspektiv. På så vis kan man säga att hans utländska bakgrund och utbildning gynnade honom. Flera av de andra informanterna har också de på olika sätt kunnat använda sig av och gynnats av sin utländska bakgrund när de sökt sig till vissa jobb. En av dem, Khalid, har exempelvis arbetat som tolk, en annan, Maryam, som ungdomsassistent på Invandrarverket och ytterligare en annan, Massoud, har under flera år arbetat på SR:s redaktion ”invandrarradion”. Ett par andra informanter, bland annat Ivanka, har fått jobb inom myndigheter där man av mångfaldsskäl särskilt sökt personer med utländsk bakgrund. Denna typ av arbete kan och har därmed för vissa fungerat som ett medel för att få erfarenhet, kontakter och referenser, och för andra i sig varit målet. Nedan följer ett belysande exempel på hur en sådan karriär kan se ut och utveckla sig, hämtat från Lijanas historia.

Svenska kyrkan anordnade studiecirklar för äldre invandrade bosnier i Lijanas hemstad, och när hon gick hemma som mammaledig blev hon tillfrågad om hon kunde komma in och hjälpa till med att tolka två gånger i veckan. När de som först startat cirkelarna sedan flyttade vidare till en annan stad fick Lijana erbjudande om att ta över. De följande fyra åren blev hon kvar inom Svenska kyrkan och arbetade med liknande cirklar. Under arbetets gång blev hon kontaktad av Integrationsverket som sett och uppskattat det arbete hon gjort i hemkommunen. De frågade om hon ville starta ett projekt och hon beviljades en halv miljon i stöd för att kunna utvidga sin verksamhet. Med pengarna kom möjligheterna att hyra in föreläsare, anordna utflykter samt studiebesök och verksamheten kunde utvidgas till hela länet. Höjdpunkten var en resa till Bosnien där möjligheterna till återvandring undersöktes. 1998 tilldelades verksamheten det årets

folkhälsopris. Projektet förlängdes därefter ytterligare sex månader, men sedan tog pengarna slut och Lijana fick då finna sig i att börja arbeta i sin mans företag. Helst hade hon sett att verksamheten hade kunnat fortgå och utökas eftersom hon tycker sig trivas bäst när hon får jobba med och driva egna projekt. En nackdel med jobbet var dock, som hon ser det, att det inte utvecklade hennes svenska då det innebar att hon främst talade och umgicks med andra bosnier.

Summering och diskussion utifrån tidigare forskning

I citatet som inleder avsnitt tre antyds att invandrare och akademiker uppfattas som något av ett motsatspar såtillvida att invandrare inte förväntas kunna ställa krav på sin placering i arbetslivet, medan akademiker däremot förväntas kunna göra det. Ingen av informanterna i den här undersökningen har heller gått direkt från avslutade språkstudier till ett arbete som motsvarar deras utbildningsbakgrund eller tidigare yrkesidentitet, utan de kan sägas ha använt sig av olika mer eller mindre krokiga vägar för att komma dit.

Långa, korta, raka och krokiga vägar

Avsikten med avsnittet har varit att visa på de olika vägar som informanterna använt sig av för att återfå ett kvalificerat yrke där deras utbildningsbakgrund kommer till användning, och de hinder och möjligheter som kantat dessa vägar. Tre olika huvudvägar har beskrivits: informanterna har arbetat sig uppåt från mer okvalificerade arbetsuppgifter, kompletterat sina tidigare studier med studier på svensk högskola eller universitet, eller omskolat sig. Även mindre tidsödande kompletteringsvarianter och lokala tester har belysts. Vägar som har varit tillgängliga för de två informanter som velat ta sig in på forskarutbildningar, och som själva tagit kontakt med personer som varit inflytelserika och flexibla nog för att kunna hjälpa dem fram. De olika vägarna till kvalificerat arbete har således visat sig skilja sig åt avseende framkomlighet, inte minst beroende på vilket yrke det gäller (något som kommer att diskuteras mer utförligt längre fram i rapporten). En intressant väg som nämnts mest i förbifarten är egenföretagandet. Småföretagare omnämns ofta som yrkesmässigt lyckade eller framgångsrika i den allmänna debatten, men de av informanterna som kommenterat denna väg har gjort det mer i termer av en nödutgång. De menar att akademiker sällan är vare sig lämpade eller särskilt intresserade av den typen av karriärväg. För dem av informanterna som ändå nyttjat

denna väg har det främst varit fråga om en slags passage som senare lett dem vidare. Nedan diskuteras kort de tre olika huvudvägarna som sådana utifrån tidigare forskningsresultat.

Vägarna till kvalificerat arbete, eller den kombination av dessa som ofta tycks krävas, har hittills antagits spegla nödvändigheten av svensk behörighet (vid yrkesutbildningar och legitimationsyrken), svenska referenser och kontakter för att lyckas på den svenska arbetsmarknaden. Detta resonemang får stöd av SIPA:s (Swedish International Professional Association, 1989) stora undersökning. De tre vanligaste kraven svenska arbetsgivare ställer på invandrade akademiker när de söker ett kvalificerat arbete är kunskaper i svenska, svenskt betyg samt svensk arbetslivserfarenhet och svensk yrkespraktik, skriver de. Särskilt de sistnämnda kraven är svåra att uppfylla om den invandrade akademikern ifråga har svårt att överhuvudtaget få ett arbete inom sitt yrke och om arbetsgivaren samtidigt inte accepterar dennes tidigare yrkeserfarenheter från hemlandet eller något annat land, påpekar SIPA. Av deras rapport liksom hos Marias (1987) och Gottskalksdottir (2000), framgår även att den första placeringen i arbetslivet inom ett okvalificerat arbete kan göra det svårare att komma tillbaka till sitt yrke inte minst eftersom kunskap ofta ses som en färskvara som inte tjänar på att ligga i träda. Att satsa på att börja sin väg med ett okvalificerat arbete för att därifrån arbeta sig vidare uppåt, måste därmed, enligt dem, betraktas som en vanskelig strategi.

Även de andra två vägarna, komplettering och omskolning, kan man säga berörs i SIPA:s studie. Undersökningen omfattar totalt 118 invandrade akademiker, och de flesta av dem var högskoleutbildade redan vid ankomsten till Sverige, majoriteten hade arbetat inom sitt yrke i hemlandet och några även i andra länder. Nästan hälften av personerna i undersökningen trodde att akademiska studier i Sverige skulle förändra eller påverka deras ställning på arbetsmarknaden. Flera kommenterade arbetsgivarnas ”svenskt är bäst–attityd”, och såg därför också svensk examen som inkörsport till arbetslivet, enligt författarna. De som inte trodde att studier i Sverige skulle förändra deras situation hade ofta haft dåliga erfarenheter, trots svenska examina. Några hade till och med erfarenheten att ju högre utbildning, desto svårare är det att få arbete. Svårigheter som kan komma att utgöra en ond cirkel – när en akademiker trots sin högskoleutbildning inte får ett lämpligt arbete beslutar sig denne kanske för att studera vidare. Det innebär bland annat inkomstförluster för den enskilde men också kostnader för samhället, poängterar författarna. Det är ett krävande företag att börja studera igen i vuxen ålder, något som dessutom gör att per-

sonen ifråga får otillräckligt med tid för att skaffa sig bättre arbetsmeriter, hävdar SIPA (1989) vidare.

Att många invandrade akademiker ändå väljer att studera vidare, och kanske till och med att göra om hela sin tidigare utbildning, trots de ekonomiska och psykiska påfrestningar som detta medför förklaras av att det de har blivit erbjudna istället inte ser ut som ett alternativ, antyder Gottskalksdottir (2000:56). I sin licentiatavhandling *Arbetet som port till samhället* har hon intervjuat 31 invandrade akademiker, och av dem hade 7 personer kompletterat eller läst om hela sin utbildning i Sverige och 8 omskolat sig till något annat yrke.³ Gottskalksdottir tolkar det som att de personer som har utbildat sig till yrken som ligger långt ifrån deras tidigare utbildningsområden har sett mer till sina möjligheter till ett framtida arbete än till sina egna intressen. Hon anser att hennes jämförelser mellan berättelser från invandrade akademiker som kompletterat sin utländska utbildning med utbildning i Sverige, och de som hade utbildat sig till andra yrken, visar att de som har kompletterat sin tidigare utbildning talar om integration, medan de som omskolat sig talar om nödvändigheten av att assimileras. (Gottskalksdottir 2000:58–59) Komplettering blir således ur det perspektivet, lite hårddraget, ”den rätta vägen.”

Frågan är dock om det verkligen förhåller sig så entydigt. Den bitterhet som de som omskolat sig enligt Gottskalksdottir gett uttryck för, tycks på många sätt snarare finna sin motsvarighet hos dem av våra informanter som kompletterat sin utbildning (den långa vägen) i Sverige. Utan att göra anspråk på att kunna säga något om hur det har påverkat deras identitet eller känsla av kontinuitet, tycks de informanter som kompletterat sin utbildning, mer än de andra, ha haft känslan av att de egentligen anstränger sig i onödan. Detta för att i slutändan, efter flera år av ytterligare studier, endast kunna titulera sig som något som de redan var. Studietiden blir på så vis inte heller på samma sätt en tid för nya insikter utan mer utav en teoretisk repetition och ”försvenskning” av deras tidigare utbildning, så att säga. Såväl Jasminka som Asima säger uttryckligen att de hellre skulle ha omskolat sig om de vetat hur lång deras väg tillbaka skulle bli.

3. Av Gottskalksdottirs (2000) 31 intervjuade invandrade akademiker hade tre lyckats få arbete inom sitt utbildningsområde ganska omgående, dem kallar hon ”villkorligt accepterade”. Medan 15 andra omnämns som ”anpassade” – av dem hade 7 kompletterat sin utbildning och 8 omskolat sig. De resterande 13 personerna, ”de icke-bekräftade”, var arbetslösa eller hade ett arbete som inte motsvarade deras utbildning.

Att informanterna har velat satsa på att återfå sina tidigare arbetsuppgifter är troligtvis ett uttryck för att det är inom dessa områden de har sina intressen och känner sig mest hemma, men det har säkerligen även handlat om att göra ett rationellt val utifrån att man trots att det skulle vara en naturlig och därmed mer framkomlig väg – det är ju där deras kompetens och erfarenheter ligger. I intervjumaterialet finns dock också mönster som pekar på att några av informanterna känt att de till följd av migrationen fått upp ögonen för andra intresseområden eller att de i varje fall även yrkesmässigt har velat utnyttja sina erfarenheter genom att ta sig arbeten där den utländska bakgrunden kommer till nytta.

Genvägar eller senvägar?

De olika typer av yrken som informanterna har haft, där deras utländska bakgrund har kommit till nytta, kan emellertid, som tidigare nämnts, både ses som ett mål i sig och som ett medel för att komma vidare. Selma (se tidigare avsnitt) fick ju exempelvis genom en första okvalificerad tjänst inom Migrationsverket in en fot, och när de sedan sökte någon med juridisk bakgrund nådde hon där även sitt mål – ett kvalificerat arbete där hon har användning för sin utbildning. Även Lundberg (1989) uppmärksammar denna nisch inom arbetsmarknaden. Att det finns så pass många olika sådana arbetstillfällen kopplar han till att Sverige har en stor social apparat specialiserad på att omhänderta flyktingar men också till en omhuldad kulturpluralistisk ideologi. De tjänster som skapas på detta vis ger för många en möjlighet att få arbeta i nivå med sin utbildning, framhåller han.

För de intellektuella kan detta innebära att nya personliga projekt öppnar sig, på yrkesverksamhetens, kulturens och politikens områden. Tillskapandet av ”förmedlartjänster” är en faktor i en sådan utveckling, även om många ännu antagligen ser dem som tillfälliga lösningar för egen del, något som accentueras av att det sällan rör sig om fasta anställningar. En del av dessa tjänster, tolkarnas till exempel, är starkt beroende av en fortsatt latinamerikansk flyktinginvandring; andra, såsom vissa lärarkategoriernas, hänger samman med kampen för kulturellt fortbestånd. (Lundberg 1989:118–119)

Gottskalksdottir (2000) tar än tydligare fasta på aspekten av dessa yrken som ett medel. Hon skriver att vissa av hennes intervjupersoner har försökt få bekräftelse på sin yrkestillhörighet i situationer där de känner sig mer säkra. ”Det har visat sig att de har reagerat på arbetslivets förnekande ge-

nom att söka sig till områden i arbetslivet, där de inte behöver konkurrera med svenskar.” (Gottskalksdottir 2000:61) Hon tolkar det som att de invandrade akademiker detta gäller tagit arbeten som hemspråklärare eller inom invandrarföreningar, bland sina landsmän, därför att omgivningen då vet att personen ifråga är arkitekt men till exempel arbetar som tolk. Dessa arbeten ser inte personen som en slutstation utan som ett avbrott, framhåller hon. Det blir till en paus i individernas anpassningsförsök, vilket verkar ge ökat självförtroende, och som senare leder till nya försök att få arbete inom det egna yrkesområdet. Det verkar som om avbrottet gör det lättare att ta kontakt med arbetslivet igen och där bearbeta och försöka komma vidare med att lösa sin situation, menar Gottskalksdottir (2000:61–62).

Kanske skulle man därmed kunna tala om ”invandrerijobben” som möjlighetsgenererande positioner. I vissa fall tycks dock liknande arbeten också kunna bidra till en lösning. Lijana kom genom studiecirkelarna för invandrade äldre bosnier främst i kontakt med sina pensionerade (ursprungs-)landsmän, vilket bland annat fick en negativ effekt på hennes språkinläring. När de finansiella medlen sedan upphörde och den prisade verksamheten lades ner innebar det för Lijanas del att hon istället för att gå vidare fick återgå till att hjälpa sin make med hans grossistfirma, trots att hon helst ville ha något ” eget ” och komma vidare i sin karriär.

Även praktik kan ses som ett medel för att ta sig in på arbetsmarknaden, och vidare uppåt inom densamma, men kan även den innebära en olycklig lösning. Franzén & Johansson (2004) anmärker att praktiken sällan står i relation till de invandrades bakgrund och yrkeserfarenheter i hemlandet. I deras undersökning visar det sig därför att det är de lägst utbildade och de som saknar tidigare erfarenhet av förvärvsarbete som är mest positiva till praktiken. De som var formellt mer meriterade från början utgjorde förlorarna i någon mening. Detta eftersom de inte alls fått kontakt med den del av arbetslivet som de har kompetens för. Dessa uppfattade praktiken som en uppehållande verksamhet och kanske också som början på en nedåtgående karriär, skriver Franzén & Johansson.

Man kan inte helt utesluta tanken att arbetets etniska delning kanske startar redan på praktikstadiet. /.../ om praktiken ses som en väg in i arbetslivet – ett sätt att få in en fot som det uttrycks – då är benägenheten att rekrytera flertalet praktikplatser i okvalificerade jobb inom ett fåtal branscher en riskabel strategi om man syftar till integration på lång sikt. (Franzén & Johansson 2004:52)

En viktig fråga blir alltså vad praktiken har för syfte och i vilken grad den blivande praktikanten och den blivande arbetsgivaren är införstådda med detta syfte. Om syftet är språkträning blir det svårt att motivera en placering på en arbetsplats där få är svenskar eller arbetet är sådant att det inte finns tid att prata. Om syftet är anställning är det än viktigare att praktiken är vald i relation till den blivande praktikantens eventuella yrkes- och utbildningsbakgrund, konkluderar Franzén & Johansson (2004). Löfgren & Fägerlind (2000) som har intervjuat invandrade ingenjörer ger ytterligare en aspekt på anställning via praktik. Av rapporten framgår att det kan finnas nackdelar med att komma in på en arbetsplats på detta sätt, eftersom det kan uppfattas som positiv särbehandling. Risken är att individen stämplas som invandrare och att alla andra på företaget vet att denne kommit in en annan väg än de övriga, skriver de. Det bör dock framhållas att Löfgren & Fägerlind (2000) liksom Franzén & Johansson (2004) ändå ställer sig positiva till praktik som åtgärd och de möjligheter den medger på det hela taget.

De av informanterna som tycks ha haft störst glädje av sin praktik är Arash och Nadina som fått den tillsammans med en utbildning avsedd att förse deltagarna med fackspråk och insyn i svenska arbetsförhållanden och som sedan lyckats få en praktikplats utifrån det egna utbildningsområdet. Denna typ av utbildningssatsningar har prövats i olika utföranden på flera håll. Ett exempel är den så kallade aspirantutbildningen. I ett försök att hitta lösningar på problemet med högt utbildade invandrades sysselsättning fattade regeringen beslut att starta ett universitetsförlagt utbildningsprogram för arbetslösa akademiker med utländsk bakgrund hösten 1995. Särskild teoretisk och praktisk utbildning skulle underlätta för personer med utländsk akademisk utbildning att få ett adekvat arbete i Sverige. Utbildningen gavs på heltid och omfattade 40 poäng, vilket även inkluderade praktik. Aspirantutbildningen genomfördes 1995–1997 vid flera universitet och högskolor, bland annat vid Stockholms, Lunds och Göteborgs universitet.

Boyd m.fl. (2000) har valt att studera både invandrade akademiker som deltagit i utbildningen och ett antal som inte gjorde det. Av forskningsresultaten framgår att aspiranterna efter utbildningen även fortsatt hade svårigheter att få ett arbete, åtminstone den första tiden efter utbildningen. När sedan konjunkturen förbättrades, fick både deltagare och icke-deltagare arbete i större utsträckning. En slutsats var dock att praktiktiden var viktig för kvalifikationen, både för deltagaren och för arbetsplatsen

där han eller hon hamnade. Författarna tror inte att resultaten hade varit positiva om utbildningen inte innefattat ett praktikmoment. Deltagarna fick genom praktiken tillfälle att bekanta sig med en svensk arbetsplats, arbetsplatsen fick chans att se vad invandrade akademiker kunde tillföra och deltagarna fick dessutom värdefulla kontakter för framtiden, poängterar de.

Boyd m.fl. (2000) framhåller att arbetsmarknaden har ett ansvar att ta emot och ge invandrade akademiker en chans att visa vad de kan, samtidigt som de själva i sin tur har ett ansvar att komplettera sin tidigare utbildning och anpassa den till nya omständigheter. Men utbildningsåtgärder för arbetslösa invandrade akademiker förändrar ändå inte på något avgörande sätt det faktum att arbetsgivare är skeptiska till att anställa berörda grupper, påpekar de. Förklaringarna till invandrade akademikers svårigheter återfinns istället på arbetsmarknadens "efterfrågesida", det vill säga i de uppfattningar och värderingar av personer som kommer ifrån andra länder och deras kompetens, som finns hos arbetsgivare, fackföreningar och hos folk i allmänhet, instämmer Integrationsverket (2004). Det är bland annat dessa föreställningar, och de barriärer de reser, som behandlas i följande avsnitt.

Den utländska bakgrunden i förgrunden

Det är många motgångar förutom nytt språk; nytt system, ny kultur, ny utbildning – man måste jobba på många fronter samtidigt. (Rashid)

Bemötandet längs vägen

I ett par av exemplen i förra avsnittet kunde vi återigen notera en typ av problematik som inte främst kan karaktäriseras som praktiska hinder (orsakade av regelverk angående krav på svensk behörighet exempelvis), utan som istället kan hänföras till informanternas utländska bakgrund och kategorin mentala barriärer. Dessa handlar, liksom när det gäller risken att de invandrade akademikerna blir tvungna att konfronteras med en förminskad bild av sig själva, både om individens syn på och tilltro till sig själv i den nya situationen och om omgivningens bemötande och attityder.

Kulturella skillnader?⁴

Något som ofta förmodas komma i vägen för invandrade akademiker är de kulturella skillnader som en utländsk härkomst antas medföra, i synnerhet

4. Begreppet kultur sägs ha mer än 200 olika definitioner och kan därför behöva preciseras lite närmare. Begreppets betydelse har förskjutits från "finkultur" (konst och det konstnärliga) till att syfta på mänskliga meningssystem. Kultur uppfattas vanligen som en motsats till natur, det vill säga kultur framställs av människan och lärs in i kontrast till det som är av naturen givet och överförs genetiskt. Enligt ett synsätt innebär kultur en samling regler, värden och symboler som upprätthålls och hyllas av en grupp människor. Det är med andra ord ett kollektivt fenomen, som inte måste bygga på etnisk eller nationell grund, men som ofta antas göra det. Det är dock mer en fråga om levnadssätt och tillhörighet än om etnicitet eller nationalitet. Enligt vissa forskare tjänar begreppet endast exkluderande syften och bör därför inte användas som ett analytiskt begrepp. Av uttryck som "mångkulturellt samhälle" kan man uttyda en föreställning om olika beståndsdelar som är identifierbara och åtskilda från varandra. Det är dock viktigt att beakta att kategorier som svensk, muslim, svart och så vidare inte är ömsesidigt uteslutande. (Westin m.fl. 1999:9-12) Här används begreppet dock främst för att fånga "vardagslivets praktik" det vill säga föreställningar om skillnader som i sin tur antas vara orsakade av skillnader i nationell härkomst och som därigenom påverkat informanternas liv och karriär i Sverige i en eller annan riktning.

när det rör sig om icke västerländska ursprungsländer. I flera av intervjuerna berördes denna fråga ur olika vinklar, där informanterna antingen gav uttryck för sin syn på svenskarna som grupp, som i flera fall kommit att nyanseras en hel del med tiden, eller svenskarnas syn på deras etniska grupper som även den tycks genomgå vissa växlingar med tidens gång. Nadina, som kommer från Bosnien, berättar att hennes man mådde dåligt och ständigt kände sig ifrågasatt eftersom han tyckte att han jämt fick förklara att han inte var en "skogsmänniska" under deras första år i Sverige. Även Lijana talar om ett sådant bemötande från svenskarnas sida:

Det gör mig jätteförbannad och förvånad ibland att när vi kom hit var det inte många som visste: "Var ligger Bosnien? Vad är Jugoslavien?" De tror vi är apor som krigar mot varandra. /.../ Det tar jättemycket energi eller kraft att bevisa att man duger, att man är accepterad av människor – att man också kommer från ett civiliserat land.

Av andra livshistorier framgår att man inte alltid måste träffa någon från "den andra gruppen" ansikte mot ansikte för att få vetskap om vilken inställning de har. Massouds landsmän förmedlade svenskarnas syn på iranier till honom, berättar han, och för iranierna i Sverige stod det klart att svenskarna såg dem som "andra klassens medborgare". Männen från Iran och Irak har fått känna av att det finns grova stereotyper av just "Mellanösternmän", och utvecklingen i hemländerna har gjort sitt till. Av iraniernas historier framgår samtidigt att Betty Mahmoodys populära roman "Inte utan min dotter" varit än mer förödande för svenskarnas bild av iranska män. Navid berättar att den enda gång han tycker sig ha blivit fördomsfullt bemött var just efter det att den uppmärksammade boken kom. Hans blivande chef ifrågasatte då om han skulle klara av att ha en kvinna som chef. Det visade sig senare att hon hade läst boken några veckor innan och att hon dessutom hade haft en annan iranier som anställd som sagt upp sig eftersom han inte ville ha en kvinna som chef, minns han. En av de irakiska männen, med kurdisk härkomst, nämner i sin tur att sådant som hedersmordet på Fadime för ett par år sedan påverkat attityderna gentemot dem. Samtidigt påpekar en annan att alla män från Mellanöstern tenderar att dras över en kam, varför uppmärksammade händelser som dessa påverkar inställningen till dem alla.

Nadina, och flera av de andra bosniska informanterna, anser att det faktum att hon kommer ifrån ett europeiskt land har underlättat, och hon tror att arbetsgivare är mindre misstänksamma mot dem än invandrare från exempelvis Iran eller Irak. Några av de iranska och irakiska informanterna

tror i sin tur att afrikaner har det värre än dem. Samtliga informanter tycks vara vana vid att få frågor kring sin bakgrund, inte minst om sin religiösa tillhörighet, då bosnier, iranier och irakier alla kan antas komma från en muslimsk miljö, vilket i sig tycks leda till många funderingar bland infödda svenskar. Arash beskriver umgänget med sina svenska kollegor som lite enahanda eftersom de frågar samma typ av frågor varje lunch, till exempel hur det kommer sig att han äter griskött trots att han är iranier, om han är muslim och så vidare.

Oh vad jag saknar att bli värderad och uppskattad som en människa, som vilken annan människa som helst, för mina inre egenskaper, för mina kunskaper och inte bemött efter mitt utseende som ibland gör att jag känner mig som en människa med ett gravt handikapp!

I början fick också Shirin många frågor av sina arbetskamrater, men hon har valt att bemöta deras funderingar på ett sätt som ganska snart fick dem att upphöra:

De har släppt det där, kanske för att jag har valt den här raka kommunikationen från början: ”Jag kan inte så mycket om mitt hemland men om ni undrar något så kan jag gärna hämta en bok, så hittar vi kanske något, om ni verkligen är intresserade av det. Men jag tror inte på Gud, jag har den här utbildningen och det var länge sedan jag lämnade hemlandet”. /.../ Så jag har inte försökt försvara min kultur och religion och identitet, det är kanske därför, jag har varit hopplös. (Skrattar)

Hennes man har valt motsatt strategi, berättar hon. Han går inte i moskén och är inte religiös i den meningen, men frågar någon så svarar han att han är muslim. Shirin säger att hon brukar fråga varför han säger så trots att han inte är religiös och att han då svarar: ”Varför frågar de? Jag ger dem det svar de förtjänar.” Huruvida den kulturella bakgrunden alls upplevs som betydelsefull, och på vilket sätt, tenderar att skilja lite mellan män och kvinnor enligt intervjumaterialet. Några av männen menar att de kommer bra överens med sina svenska arbetskamrater men att de ändå föredrar att umgås med landsmän, vilket de förklarar med att de på så vis blir sedda som individer och utifrån vikten av att ha delade erfarenheter, bakgrund och intressen. De två män som lever med svenska kvinnor utgör dock ett undantag. Gemensamt för dem och flera av de kvinnliga informanterna är att de umgås både med svenskar och utlandsfödda. ”Man hittar dem som man kanske har lite mer gemensamt med men det handlar om personkemi, och inte om att ha samma kultur eller språk”, anser de.

Att kvinnor skulle ha lättare att bli socialt integrerade är något som flera av informanterna, även bland arbetsförmedlarna, säger sig ha uppmärksammat. En åsikt som återkommer är att kvinnor är mer öppna, flexibla och socialt anpassningsbara än män.

På vilket sätt en annorlunda kulturell bakgrund påverkar yrkeslivet, utöver uppfattningarna bland arbetsgivare och kollegor, råder det lite delade meningar om. Några berättar att de upplevde de kulturella koderna, till exempel vad man skrattar åt här, som något som bidrog till osäkerhet den första tiden i Sverige. Andra instämmer i detta men tycker samtidigt att kulturella skillnader överbetonas. De menar att det handlar om just koder som man lär sig med tiden och att det därmed inte är en fråga om olika kulturer (läs: värdesystem). Även i detta avseende tror några av de bosniska informanterna att de haft en fördel, eftersom koderna skiljer sig mycket lite åt mellan bosnier och svenskar, enligt dem. Att de iranska informanterna i sin tur växt upp och utbildat sig före revolutionen, det vill säga i ett mer västinriktat samhälle än dagens Iran, har underlättat deras anpassning till svenska förhållanden, antar några av dem i sin tur.

Ett fåtal informanter nämner att de kan dra fördel av sin utländska bakgrund i arbetet, det gäller de informanter som genom arbetet har kontakt med och ger råd till just flyktingar och invandrare. De arbetsförmedlare som inriktat sig på invandrade akademiker och som själva har invandrarbakgrund tror att den underlättar bemötandet. Dels för att de själva gått igenom samma process och på så vis har en fördjupad förståelse, dels för att de säger sig våga vara raka och tydliga med de krav som ställs på individen själv, medan de anar att deras svenska kollegor är mer rädda för att ”trampa på redan ömma tår” eller för att framstå som främlingsfientliga. Övriga informanter anser dock att deras kulturella och nationella bakgrund spelar en relativt obetydlig roll för deras yrkesutövande men konsekvenserna av annorlundaskapet har för några av dem ändå kommit att utgöra en barriär som det krävts stor självövervinnelse för att överbrygga.

Känslan av utanförskap

Några av de informanter som har studerat på högskola eller universitet i Sverige beskriver detta som en påfrestande period i flera avseenden. Det är emellertid också en tid som några av dem som avslutade studierna för ett antal år sedan tycks ha omvärderat i efterhand. Massoud berättar att de flesta av medstudenterna på högskolan var svenskfödda, men att han ändå höll sig till sina landsmän under studietiden. Han och hans vänner ansåg då att de svenska studenterna var ointresserade av någon närmare

kontakt och att de hade en nedlåtande attityd de gånger de sökte sig till dem vid grupparbeten. Idag anser han att de hade en ganska snedvriden uppfattning om de svenska kurskamraterna, som han menar ofta försökte hjälpa dem efter bästa förmåga. Shirin har en liknande historia. Under hennes inledande universitetsstudier fanns det ytterligare en iransk tjej på hennes utbildningsprogram och de två stöttade varandra. Hon berättar att hon nu inser att hon då inte förstod mycket av vad lärarna sa, men att hon pluggade dygnet runt och klarade studierna på tre år, det vill säga utsatt tid. Någon närmare kontakt med de svenska kurskamraterna hade de dock inte. ”Men”, tillägger hon, ”hade jag varit lika öppen som idag så hade det varit på ett annat sätt, då var vi utanför den stora gruppen”. Hon förklarar utanförskapet med att de behövde anstränga sig på ett helt annat sätt vilket gjorde att de inte hade tid att delta i aktiviteter som pubar och liknande. Hon säger också att hon var osäkrare då, inte bara därför att hon var yngre utan för att hennes svenska var bristfällig, och allting kändes nytt. När hon sedan läste en andra omgång på Lärarhögskolan gick det därför lättare både med de sociala kontakterna och med studierna, minns hon.

Maryam hade, till skillnad från Massoud och Shirin, varit i Sverige en lite längre tid innan hon började studera vid universitetet. Hon medger att det ändå var svårt att läsa på universitetet, inte minst på grund av språket. Det var emellertid knepigast första terminen, minns hon, sedan gick det smidigare. Hon tror att det var särskilt svårt av den anledningen att hon gick en utbildning som kräver mycket rent språkligt. Under utbildningen var det bara Maryam som var invandrare. De andra studenterna som var yngre och infödda svenskar höll lite avstånd till en början. Hon minns att hon själv fick ta initiativet för att komma in i gruppen och att de andras respekt kom med utbildningsframgångarna. De såg att ”invandraren inte behöver vara mindre duktig än de andra, även om jag har min brytning och allt det här, men det betyder ingenting när det gäller att ta emot kunskap”. När hon sedermera lärde känna gruppen bättre blev hon nära vän med en svensk tjej som hon höll ihop med under hela utbildningstiden. Kanske skulle man kunna säga att villigheten och möjligheten att umgås med svenska studenter tycks öka tillsammans med vistelsetiden i dessa fall.

Kollektivt bemötande

Flera av informanterna talar om kampen för att bli accepterad och bedömd utifrån de egna förutsättningarna och den utbildningsbakgrund, de erfarenheter och kvalifikationer som de själva har. Rashid, som till slut

var en av de två som faktiskt tilläts gå raka vägen, stötte först på motstånd av det slaget när han vände sig till ett par universitet i förhoppning om att kunna börja på deras forskarutbildning. Han berättar att reaktionen var negativ på båda lärosätena och att svaren de gav honom var i det närmaste identiska. De sade nej med hänvisning till att han som utlänning skulle få svårt att klara av utbildningen. På ett av universiteten utvecklade man dock svaret:

Där sa man till mig rakt i ansiktet; ”Nej vi tror inte du klarar det här, förra veckan var det en pakistanier som inte klarade första kursen på doktorandutbildningen så vi tror inte ...” Så sa man till mig. ”Vi tror inte att du klarar det här så gå hem och var nöjd med det du har.”

Rashid, som själv är irakier, förmodades således inte klara av forskarutbildningen av den anledningen att en pakistanier misslyckats före honom. I informanternas historier finner man dock även prov på att en invandrare, enligt samma logik, kan bereda väg för en annan – åtminstone för en landsman. Arashs historia är ett gott exempel. Företaget han fick praktik och sedermera anställning hos var en relativt internationell arbetsplats när han började där. I verkstaden och på labbet fanns arbetare från Norge, Italien, Schweiz, Österrike, Chile och Finland. På kontoret fanns dock ingen med utländsk bakgrund. ”Jag fick ju börja på den där sidan också, labb och verkstad, men så småningom så gled jag över till kontorssidan och fick sitta där.” Sedan dess har Arash även tagit andra iranier till företaget, dels sin före detta fru som först var praktikant och som sedan anställdes som programmerare, dels en annan iransk tjej som läste vid en teknisk högskola och behövde sommarpraktik.

Då blev iranierna populära här. Då kom cheferna och sa till mig att: Fan vi är jättenöjda med iranier och vi letar efter en konstruktör, känner du ingen iranier vi kan anställa? Just då kände jag ingen men nu har vi en jätteduktig konstruktör från Iran som har doktorerat som jobbar här.

Svårigheten tycks således ligga i att bli sedd som en individ, och inte som invandrare, eller som i det här fallet – som ambassadör för iranier. Just bemötandet och svenskarnas attityder är ett stort hinder för invandrade akademiker, anser en av de intervjuade arbetsförmedlarna:

Det handlar om ett attitydproblem. Det är därför vi talar om föreställningar om invandrare, det är vad vi var och en har för attityder. Jag tror det handlar om den allmänna inställningen som var och en har till invandring

och till invandrare, för jag tror att det fortfarande finns ganska många som tycker att invandrarna kommer hit och tar våra jobb. Och jag tror att det är det största hindret.

En person som är född i Sverige kan vara okänd för arbetsgivaren men ändå kännas tryggare att anställa än den som är uppväxt i ett land som man inte känner till, menar arbetsförmedlarna. Några av dem ser detta som ren okunskap. De menar att många arbetsgivare räds att anställa en invandrare helt enkelt därför att de inte tror att en invandrare kan vara lika bra som en svensk. ”Det är okunskap och rädsla, det är det.” En annan undrar trött hur länge man kan skylla på okunskap. Alla är de dock överens om att arbetsgivarna föredrar att anställa en person som är född och utbildad här i Sverige och som känns mer bekant för arbetsgivarna. Arbetsförmedlarna ser därför att deras roll blir än viktigare då de menar att de kan komma att utgöra en länk mellan arbetssökande och arbetsgivare, genom att marknadsföra de invandrade akademikerna så att de kan få chansen:

Jag tycker att praktik är en bra väg under en kort period, där arbetsgivaren får se hur det går under en eller ett par månader. För att om du undrar: Hur är det med den här killen från Tunisien eller kvinnan ifrån Irak, hur funkar det? Är mina farhågor eller okunskaper eller rädslor för det okända eller det här konstiga efternamnet befogade? På en eller två månader så brukar det ge sig – då har de fått visa att sådan här är jag och det här kan jag. Och funkar det inte, och personen ifråga inte får jobbet så behöver det inte nödvändigtvis innebära att det är för att det är en invandrare utan det kunde lika gärna ha varit en svensk som fick gå för att han eller hon inte passade eller att personkemin inte funkade.

En arbetsförmedlare tillför en intressant kritisk vinkling på detta. Hon tror att man inom arbetsförmedlingen inte alltid själva tror på och ser individen utan istället förblindas av det ständiga talet om arbetslöshetsstatistik som ska sänkas inom olika grupper:

Man måste se till individen och jag måste kunna sälja folk också. När jag lyfter på luren för att försöka hitta ett arbete eller praktik så måste jag kunna tro på den människan lite grann för att kunna sälja den till en arbetsplats, tror jag inte själv på det så kan jag inte sitta och ljuga om den personen.

Arbetsförmedlarna som intervjuats ger alla uttryck för att diskriminering finns, och att de ibland märker av den. De berättar att det händer att de

kommer i kontakt med arbetsgivare som har en mycket märklig attityd, och som ställer krav som ofta är motstridiga och snudd på omöjliga för de invandrade akademikerna att uppfylla. Samtidigt anser en av arbetsförmedlarna att det också kan finnas tendenser till ömsesidighet i misstron vilket kan leda till att diskriminering kan bli till något av en självuppfyllande profetia. Det är emellertid inte den enda förklaringen, betonar han. Han har också sett fall av öppen diskriminering, främst av afrikaner:

Det kan finnas en känslighet för att bli diskriminerad. Så det blir en dubbelreaktion. Min övertygelse är att är man rädd för att bli diskriminerad så bli man det. Men det är inte bara det, jag har ju sett mer än så också, till exempel personer som fått jobb via telefon men sedan då inte får jobbet när de träffar arbetsgivarna, vid några tillfällen, och då är det ju uppenbart.

Så hanteras fördomarna

Efter några år i Sverige förmådde Massoud ”öppna sig för Sverige”. Han säger att han slutade utgå ifrån att han blev illa behandlad. Han tror att man måste passera en tröskel psykiskt, att man måste acceptera hindret och se misstron från arbetsgivare och andra som ett faktum och hantera det därefter. Själv har han försökt bemöta det genom att bevisa att han skiljer sig från fördomarna som finns om iranier eller män från Mellanöstern i stort. Han har bland annat försökt att ta upp detta på olika sätt i intervju-situationerna med blivande arbetsgivare. Han har arbetat både som radioreporter och forskare, och har vid båda anställningarna antingen uppmanats eller själv funnit anledning att klargöra sina grundläggande ideologiska ställningstaganden. Han har dock också valt att framhäva att han är kompromissvillig och en person som inte ställer till bråk och problem. Samma strategi har använts av några utav de andra ”Mellanöstern-männen”. Några av de kvinnliga informanterna vittnar om liknade tankesätt. Flera har valt att besöka arbetsgivarna eller skicka ett foto med anställningsbrevet för att visa att de inte bär slöja utan ser ut och klär sig som vilka västerländska kvinnor som helst.

Hur många gånger har jag vädjat i mina ansökningar; titta inte bara på mitt namn utan läs vidare. Till slut när jag sökte jobb förra året så brukade jag skicka med mitt fotografi klistrat på själva meritförteckningen för att man skulle se hur jag såg ut. Att jag ser normal ut, att jag inte har sja eller är någon häxa eller någonting.

En säger att hon hela tiden ”känt behovet av att springa på en massa kurser och skaffa ännu mera papper”. Hon har så pass många högskolepoäng vid det här laget att hon är rädd att skrämma framtida arbetsgivare, därför sorterar hon pappren noga och skickar bara de som krävs. Behovet av att visa sig bättre än fördomarna visar sig emellertid inte bara i självpresentationen vid anställningstillfället utan också i form av överkompensation i arbetet. Shirin tror inte att svenskar behöver tänka på det här med kompetensen lika mycket. Själv har hon alltid ”känt att hon behöver vara överduktig”. Hon säger att alla gör ett bra jobb där hon arbetar, men att hon själv är överambitiös, vilket visar sig i sådant som antal nedlagda timmar per arbetsdag, att hon alltid tar jobb med sig hem och så vidare. Dessa inslag finns med i snart sagt varje livshistoria där informanterna vittnar om hur de periodvis arbetat 16-timmarsdagar, först åtta timmar på jobbet och sedan åtta timmar hemma, för att bevisa att de är kompetenta individer värda att räkna med.

Rustad för framgång?

De svårigheter som kan kopplas samman med informanternas utländska bakgrund tycks således många gånger snarare röra sig om en slags ömsesidig misstro, än om kulturella skillnader. En misstro som många av dem försökt hantera genom att framhäva att de skiljer sig från de fördomar som finns kring deras grupp. Detta kräver i sin tur att de själva har en riktig uppfattning om vilka fördomarna är och de svårigheter dessa kan tänkas ställa till med på den svenska arbetsmarknaden.

Förväntningarna på karriären i det nya landet

Arbetsförmedlarna menar att invandrade akademikers yrkesmässiga framgång handlar mycket just om individens självuppfattning och förväntningar. De trycker på att framgången ofta är avhängig av konsten att kunna resa sig efter nederlag, och förmågan att nöta ner motståndet:

Självförtroende och självkänsla kommer ju väldigt mycket av klass och ställning i samhället. Och av de flesta akademiker förväntar man sig, det trodde jag när jag skulle börja här, att jag skulle få möta motiverade människor som liksom är övertygade om att de ska komma någonstans men jag har känt att många har kommit med en väldigt bra självkänsla men de reduceras till SFI-studerande, de reduceras till invandrare och de förlorar sin identitet. Där tror jag att det alltid blir en krasch men att förmågan att resa sig...

De intervjuade arbetsförmedlarna talar också mycket om motivation och om individens egna målsättningar. Framgången är beroende av personen själv och hur han eller hon tar emot information, menar de. Vissa beskrivs som mer motiverade och därmed också mer mottagliga men naturligtvis har det också med arbetsmarknaden att göra, tillägger de. En av dem utvecklar denna tanke:

Men det är inte hela sanningen. Jag tror att personen själv, det har vi erfarenhet av härifrån också, när jag jämför de personer som kommer till arbetsförmedlingen och är arbetsökande och vilken skillnad som finns. Visst spelar personligheten roll när det gäller deras motivation också, målmedvetenheten alltså, hur pass målmedvetna de är och vad de vill egentligen och hur de vill nå sina mål. Om de vet vilka krav som ställs på dem som arbetsökande på arbetsmarknaden – om de är medvetna om det här överhuvudtaget eller om de inte är det. Det är en process som de redan har genomgått, så det vet många av dem. Men det kan ändå skapa en del konflikt när arbetsmarknaden är begränsad och de har förväntningar på arbetsmarknaden och arbetsförmedlingen, hur mycket vi kan göra – när de inte ser svårigheterna. Även om resurser finns hos dem måste man se hur man kan balansera kraven från arbetsmarknaden, personens förutsättningar, intressen och de utbildningar som de har med sig hit från hemlandet – det är väldigt mycket som måste stämma.

De flesta av livshistorieinformanterna antyder att de inte haft särskilt höga förväntningar avseende sina karriärmöjligheter i Sverige, och att de insett att det inte skulle bli någon spikrak karriär. Många betonar att de kommit till Sverige för att söka skydd och trygghet i första hand och att de yrkesmässiga aspirationerna fått komma i andra hand. Samtidigt visar flera av historierna tydligt hur informanternas utbildnings- och klassbakgrund på ett indirekt sätt kommit att bli betydelsefull och sporrat dem i detta avseende. Maryam exempelvis, berättar att hon tidigare levde på en nivå och hade en levnadsstandard som betydde mycket för henne. Hon är även uppväxt under sådana förhållanden och menar att detta gjort henne motiverad. Hon kan inte tänka sig att ”ha det lägre än så”, betonar hon, även om det har krävt den hel del ansträngning och hårt arbete för att nå tillbaka. Maryam hade emellertid heller inga illusioner om att det skulle bli lätt. Här återger hon en konversation som hon hade med sin svägerska medan hon fortfarande bodde i Iran:

”Du har ett fint hus, jobb på banken, god ekonomi – du har allt här, tänker du flytta dit och torka skit? Har du tänkt så? Är det så illa här att du föredrar att torka skit istället för att leva kvar här i ditt hemland?” Men för mig spelade det ingen roll, förtrycket var så stort. /.../ Jag var beredd att torka skit om jag fick friheten, det var det som jag saknade, jag vågade inte ens gå ut på gatan. Jag hade själv blivit drabbad och därför kunde jag inte bo kvar där. Men jag hörde väldigt mycket sånt som att du ska inte tro att du kan flytta dit och få samma liv som du har här. Och det visste jag från början – jag skulle komma som flykting, jag skulle börja om från början.

Synen på vad som krävs för att lyckas

Arbetsförmedlarna betonar, jämte den egna personligheten och läget på arbetsmarknaden, också vikten av nätverk och informella kontakter för att lyckas. De säger att det är det som gör hela skillnaden – att invandrade akademiker först måste få komma i kontakt med arbetslivet för att kunna få de rätta kontakterna. Även livshistorieinformanterna anser att det som är avgörande är om de någonstans ges en chans att visa vad de går för. En av dem berättar att detta kan vara svårt även om man utbildat sig i Sverige eftersom det tekniska kärnområdet fokuseras under utbildningstiden. Det gör däremot inte den sociala biten, det vill säga hur man kan få arbetsgivaren att förstå och uppskatta den egna expertisen, vilket kan vara särskilt besvärligt för invandrare. För att lyckas yrkesmässigt som invandrad akademiker krävs, utöver sådana insikter, även goda språkkunskaper, anpassningsförmåga, kontakter och en efterfrågan av den egna yrkeskategorin på arbetsmarknaden, enligt informanterna. Dessa faktorer hänger dessutom samman på ett intrikat vis där språket tycks utgöra grundförutsättningen.

Ett par informanter förklarar att det är hämmande att inte kunna yttra sig korrekt, att det gör att man ofta föredrar att inget säga framför att säga något som kan bli fel. Känner man sig osäker på språket är det därför svårare att visa upp sig och sina kunskaper. Samtidigt avgör val av yrke hur pass avgörande goda språkkunskaper blir. Khalid som är statistiker tror exempelvis att hans karriär har underlättats av att det matematiska språket, som används inom hans ämnesområde, till stor del är internationellt och inte kräver perfekt svenska. Språkkraven tycks samtidigt hänga samman med hur eftertraktad yrkeskategorin är på arbetsmarknaden, enligt informanterna: ”Letar arbetsmarknaden efter arbetskraft kan man komma in med mindre svårigheter.” Flera av dem anar därför att betoningen på

språket och kraven på goda språkkunskaper kan användas i exkluderande syften. Rashid uttrycker det så här:

Det är marknaden som bestämmer, det är arbetsgivarnas attityd som bestämmer. Man har överdrivit det här till en nästan olycklig nivå på språk. Det är oacceptabelt. För folk har kommit till det här landet så det ligger i deras intresse att lära sig språket och de måste få chansen. /.../ Är man främmande, är man invandrare i det här landet så är det inte lätt att få kontakt med grannar och så. Kommer man inte in i samhället den vägen måste det finnas alternativ och det är arbetsplatsen som är alternativet. Finns inte det alternativet så är man utanför. Det är väldigt oförståeligt det här, jag har mycket, mycket svårt att förstå attityderna: ”Nej, nej de har inte läst tillräckligt med svenska, dom får inte komma in”. Har man tillräcklig svenska då måste man ha erfarenhet. Erfarenheterna jag har från hemlandet räknas oftast inte. Därför måste jag skaffa mig mer erfarenhet, om de inte ger mig tillfälle att skaffa mer erfarenhet varifrån ska jag då skaffa den?

Som ovanstående citat antyder är språkkunskaper ofta avhängiga av visst umgänge med svenskar, vilket i sin tur tenderar att följa med en anställning. En informant berättar att han inte haft möjlighet att skaffa sig stabila vänskapsrelationer med svenskar eftersom han endast haft korttidsanställningar och praktik. Majoriteten av informanterna menar att kontakter, både med infödda svenskar och andra invandrare, är viktiga och att avsaknaden av ett socialt nätverk många gånger ställer till större problem för invandrade akademiker än språket. Några av informanterna tycker att det är viktigt att försöka bli svensk och anpassa sig så gott som möjligt. Andra menar att det är fullt tillräckligt att man försöker förstå det samhälle man är en del av, utan att man för den skull måste umgås med svenskar på fritiden eller anamma svenska vanor och traditioner i hemmet. En av informanterna förklarar att han, utöver kontakterna via arbetet, tar del i samhällslivet och försöker förstå det typiskt svenska genom att se svensk film och läsa Dagens Nyheter ”varje dag, ord för ord, från D i Dagens till väderkartorna”.

Summering och diskussion utifrån tidigare forskning

I citatet som inleder detta kapitel framhåller Rashid att invandrade akademiker måste jobba på många fronter samtidigt, och att det är mer än det rent språkliga som skiljer deras situation från infödda akademikers. En

svårighet som de flesta av informanterna vittnar om är att deras utländska bakgrund ofta tenderar att hamna i förgrunden och på så vis skymma den egna personen, det vill säga deras egenskaper, intressen, kunskaper och meriter. Att majoritetsbefolkningen kommer att se dem som invandrare och inget annat, eller kanske som kvinnoförnedrande ”Mellanösternmän” eller som ociviliserade balkanfolk, kan andra medlemmar av deras etniska grupp intyga, om inte de nya landsmännen hinner före. Problematiken förstärks således av en ömsesidig misstänksamhet. De svårigheter detta medfört har för informanterna bland annat yttrat sig i känslor av utanförskap under studietiden, i kollektivt bemötande på vägen till och väl ute i arbetslivet, samt i försök att bevisa sig bättre än fördomarna.

Svårigheter till följd av att den utländska bakgrunden hamnar i förgrunden

Folklivsforskaren Daun (1991) menar att svenskars uppfattningar om andra delar av världen kan inverka negativt på människor som kommer därfån. Det handlar då både om den tillskrivna graden av modernitet och av civilisation. Modernitet identifieras främst genom teknisk-ekonomisk utvecklingsnivå, medan civilisation är ett begrepp som handlar om vad som i svensk kultur uppfattas som vuxet och värdigt beteende. Han exemplifierar det senare med att inte visa hat eller oersonlig ilska, att låta förnuftet styra och så vidare. Sydlänningar betraktas exempelvis ofta som temperamentsfulla och därmed som omogna, medan människor från Mellanöstern anses bära med sig ett potentiellt våld. Sådana uppfattningar om modernitet och civilisation återspeglar grundläggande värderingar i svensk kultur. ”De är etnocentriskt fördomsfulla, grovt tillyxade och delvis falska, men de lånar drag av verkligheten, vilket gör dem svåra att bekämpa.” (Daun 1991:108) Föreställningar om andra länder generaliseras alltså till enskilda individer som vuxit upp i dessa länder – individ och miljö ses som en enhet. Det faktum att de flesta av informanterna kommer från sekulariserade övre medelklassförhållanden där båda föräldrarna har varit yrkesarbetande, och i allt väsentligt tycks dela de värdesystem som är av betydelse i mötet med svenskar hamnar på så vis i skymundan.

Fazlhashem (2002) har undersökt hur studenter med annan etnisk bakgrund som befinner sig vid ett svenskt universitet uppfattar sin situation. Enligt honom är högre studier särskilt problematiska för de studenter som avslutat sina gymnasiestudier i sina hemländer och därmed inte haft kontakter med det svenska skolsystemet tidigare. Det mest elementära pro-

blemet, skriver han, är att dessa studenter inte kan ta till sig utbildningens innehåll på samma sätt som infödda svenska studiekamrater.⁵ Flera av Fazlhashems intervjupersoner uppgav även att de hade haft svårt att få kontakt med infödda svenska studenter, och att den enklaste vägen att bryta isoleringen var att söka sig till sina landsmän eller studenter med annan etnisk bakgrund. De som alls hade något umgänge med svenska studenter menar, liksom Maryam, att de själva varit initiativtagare till det. Sedigh Zadeh (1994) kommer fram till liknande resultat. En förklaring till det dåliga umgänget mellan svenska och utländska studenter är enligt honom att utlänningar i kontakt med majoritetsbefolkningen inte ser någon överensstämmelse mellan vad han eller hon själv upplever som sin identitet, och den han eller hon upplever att omgivningen tilldelar honom. (Sedigh Zadeh 1994:193)

Osman (1999) som undersökt en folkhögskola och en komvuxskola där han intervjuat både infödda och utlandsfödda elever utvecklar detta. Medan de utlandsfödda eleverna förklarade sin sociala isolering, eller tendenserna till gruppbildning, utifrån attityderna och fördomarna hos de infödda aktörerna (både lärare och elever), ansåg de infödda aktörerna att de kulturella skillnaderna och de invandrade elevernas bristande språkkunskaper var orsaken. ”De andras” handlande och attityder ges kulturella förklaringar som ignorerar olikheterna inom gruppen såsom kön, klass och individuella egenskaper, konstaterar Osman (1999:189). Upplevelsen av vilken tillhörighet som spelar roll under vuxenutbildningen skilde sig dock mellan olika utlandsfödda elever. Några framhöll sitt invandrarskap, andra sin utbildningsbakgrund eller ålder och så vidare. Oavsett hur de objektiva förhållandena bör beskrivas är det så att om människor själva definierar sin situation på ett visst sätt så kommer det att påverka deras handlande. Situationen de föreställer sig blir på så vis verklig genom sina konsekvenser, menar Osman. Många av invandrareleverna såg sig själva som offer för sitt invandrarskap. Förklaringen till problemen står därför att finna både i svenskarnas ständiga tal om kulturella skillnader och i invandrarnas tal om sig själva som invandrare, trots allt det som skiljer invandrarna åt, anser Osman (1999:193–194).

5. Pedagog Falhashem (2002) ser den låga tröskeln när det gäller krav på språkkunskaper och andra förkunskaper när det gäller att komma in på olika utbildningsprogram som en brist. Sedigh Zadeh (1994) tycks resonera på samma sätt. Fazlhashem antyder att man använt studenter som inte borde ha passerat tröskeln till att fylla tomma utbildningsplatser för att på så vis rädda nedläggningshotade utbildningar.

En intressant aspekt, som går i linje med Osmans resonemang, är att några av informanterna, sedan de förmått lägga misstänksamheten åt sidan, omvärderat sina tidigare erfarenheter. Massoud och Shirin kan idag se att de genom sitt uppträdande själva medverkade till sitt och landsmännens utanförskap eller de etniska gruppbildningar som förekom under deras studier. I andra fall har dock misstroendet varit mer enkelriktat och låter sig inte förklaras som något delvis självförvållat. Vid bedömningen av Rashids utbildningsmeriter kunde man vid ett par universitetsinstitutioner inte se förbi den utländska bakgrunden utan bedömde hans chanser att lyckas utifrån de erfarenheter man haft av tidigare invandrade forskarstudier som misslyckats. Även Gottskalksdottir (2000:74) fann att hennes intervjupersoner, när de presenterade sina utbildnings- och yrkeskvalifikationer och därigenom försökte framhäva sina egna individuella kvalifikationer för ett arbete, blev bemötta som om de besatt kollektiva förutsättningar eller kollektiva begränsningar, och att detta satt käppar i hjulet för deras möjligheter i arbetslivet. Bakgrunden blir i dessa fall en närmast oöverkomlig mental barriär. Oöverkomlig eftersom den inte kan lokaliseras till individen själv.

Den kollektiva bedömningen drabbade Rashid, men kan sägas ha gagnat bekanta till Arash på grund av hans arbetsgivares nyvunna uppskattning av iransk kompetens. Ahlroos (1991) skriver att arbetsgivarna inte bara bedömer den arbetssökandes utbildning. De är främst ute efter rätt person. Detta innebär att personen har de personliga egenskaper och den bakgrund som passar in i laget. Hon tolkar detta som ett krav på en slags svårdefinierad social kompetens som lätt blir ett hinder för invandrare. Man försöker bedöma hur utåtriktad den sökande är, om han eller hon är flexibel och verkar lätt att samarbeta med och så vidare. Om den sökande då kommer från en annan kultur blir bedömningen svårare eftersom personen inte kan signalerna, förtydligar hon. En arbetsgivare som anställt en iransk ingenjör uttalar sig i Ahlroos bok. Han säger att han tvekade att anställa personen ifråga eftersom han inte visste något om iranier. Ett problem med anställningsförfarandet är enligt arbetsgivaren att man, när det gäller invandrare, inte kan fråga om det man faktiskt undrar över, till exempel om arbetsmoral och om den sökande känner till de oskrivna regler som styr vad som anses artigt respektive oartigt i Sverige. Han uppmanar därför invandrade akademiker att själva ta upp dessa frågor, och fortsätter:

De flesta arbetsgivare är pragmatiker. De är mest intresserade av att den de anställer sköter sitt jobb. Sedan spelar det ingen större roll om vederbörande är utlänning eller svensk. Men vet man ingenting om en viss grupp invandrare, då tar man hellre det säkra före det osäkra och anställer en svensk. (Hämtat ur Ahlroos 1991:57)

Tendensen att ”ta det säkra före det osäkra” återkommer även i Jonsson & Piironens (1990) undersökning av arbetsgivare, där några ansåg är att det är problematiskt att skaffa sig en bild av invandrare på grund av kulturella olikheter. Detta upplevda främlingskap ökar risken för missbedömning av den arbetssökande, understryker författarna. Ahlroos resonerar som så att: ”Varje invandrare som lyckas ta sig in på ett kvalificerat arbete fungerar som vägröjare för nästa invandrare” (Ahlroos 1991:37). Detta är troligtvis en väl optimistisk slutsats. Det tycks, utifrån Arashes historia, istället finns anledning att misstänka att invandrade akademiker som lyckas bereder väg främst för den egna etniska gruppen, även om det skulle kunna tyckas vara mer logiskt att en person eller arbetsgivare som behövt ställa en fördom på ända genast skulle vara beredd att rucka på flera av sina föreställningar.

Några av informanternas historier tyder på att de försökt att förhålla sig till denna problematik just genom att framhäva att de skiljer sig från de fördomar som finns om den egna gruppen vid anställningssituationen och senare genom ett slags överkompensation. Samma mönster återfinns i Gottskalksdottirs (2000:51) undersökning. Upplevelsen av att vara ifrågasatt på arbetsplatsen var vanlig bland de av hennes informanter som lyckats få ett jobb som motsvarade deras utbildningsbakgrund. Hon skriver att en konstruktiv reaktion på detta är att motbevisa och försöka förändra grunden för misstroendet. Många har enligt henne reagerat på upplevelsen av att känna sig ifrågasatt genom att så gott det går försöka tydliggöra sina yrkeskvalifikationer på arbetsplatsen. De har då ansträngt sig för att vara till lags och visa sig så kvalificerade som möjligt för arbetsuppgifterna (ibid.).

Vårt intervjumaterial visar att endast ett fåtal av informanterna, som hade arbeten som innebar kontakt med andra invandrare, omtalar sin utländska bakgrund som en direkt yrkesmässig tillgång. De andra informanternas mer negativa synsätt kan sägas finna stöd i tidigare forskning. I Jonsson & Piironens studie (1990) tillfrågades arbetsgivare om fördelar respektive nackdelar med att anställa invandrare. Författarna fann att fördelarna oftast ses som ”pluskompetens”, det vill säga något som en person

kan bidra med på köpet men som på intet sätt är avgörande för anställning. Nackdelarna anses däremot vara så betydelsefulla för arbetets utförande att de fungerar som direkta hinder vid anställning.⁶ Broomé m.fl. (1996) fann exempel på att icke-svenska kulturspecifika kunskaper kan vara en tillgång, men liksom Jonsson & Piironen menar de att den meriten ger företräde endast vid lika kompetens i övrigt. Med lika kompetens menas allt oftare svensk behörighetsgivande utbildning, tillägger de.

Att svara upp till och vara medveten om de krav som ställs

De informanter som intervjuats utifrån sin professionella insyn i problematiken framhåller att invandrade akademikers yrkesmässiga framgång bland annat kommer an på god självuppfattning, motivation och målsättning, insyn i arbetsmarknadens krav och realistiska förväntningar. De lyckade invandrade akademiker som här intervjuats gav uttryck för relativt modesta förväntningar såtillvida att de väntat sig ett visst motstånd, och att de insett att det inte skulle bli en spikrak svensk karriär. Härvidlag tycks de skilja sig en aning från de mindre framgångsrika invandrade akademiker som intervjuats i tidigare undersökningar.

Sejdevik (2002:22) skriver att hennes intervjupersoner räknade med att de här i Sverige skulle kunna fortsätta de karriärer de påbörjat i hemlandet, men att de alla blivit tvungna att ändra sin livsplanering radikalt när det gäller arbete. Även SIPA:s (1989) och Gottskalksdottirs (2000) undersökningar visar att intervjupersonerna före mötet med arbetsmarknaden hade förväntningar på att det i arbetslivet skulle finnas en lyhörddhet och ett intresse för deras utbildning och yrkeserfarenheter. När så inte blev fallet uppstår något som kan beskrivas som ”social olust”, enligt SIPA. Deras intervjupersoner upplevde att de hade en slags undantagsställning. Vissa uttryckte att det i Sverige fanns uppfattningar om att utlänningar skapar

6. Studien bygger på intervjuer med såväl privata som offentliga arbetsgivare. Nitton personer som var involverade i rekryteringsförfarandet inom sex organisationer intervjuades. Undersökningen inkluderar med andra ord chefer, rekryterare samt företrädare för fackliga organisationer för högskoleutbildade tekniker och ekonomer. Som fördelar nämndes bland annat ny kunskap, nya idéer och nytt synsätt genom invandrarnas annorlunda utbildningsbakgrunder och erfarenheter från andra länder, språk- och kulturkännedom, målmedvetenhet och ambition, vilket även det anses bekräftat av bakgrunden. Invandrarna sågs också som berikande på det sociala planet och som en frisk fläkt utifrån. Till nackdelarna räknades otillräcklig kunskap om svenska förhållanden, bristande kunskaper i det svenska språket, kommunikationssvårigheter och krav på mer omfattande introduktion. (Jonsson & Piironen 1990:73-74)

oro och problem och att de egentligen borde nöja sig med att uteslutande arbeta med okvalificerade yrken. Känslan av att inte vara accepterad, eller till och med diskriminerad, var påtaglig hos flera. En av Gottskalksdottirs intervjupersoner som inte lyckats få jobb förklarar:

I mitt land är de högtbildade en elit och det är otänkbart att de blir arbetslösa. En dag bröt jag ihop, började gråta och kunde inte sluta. Jag kände att jag kunde ingenting. Kunde inte uttrycka mig med språkets hjälp. Visste inte vad människor omkring mig tänkte. Jag tyckte de betedde sig konstigt och var elaka. Människor var ociviliserade och grova. Jag var ingenting. (Citat av en av de ”icke erkända” hämtat ur Gottskalksdottir 2000:82)

Samtidigt nämner Gottskalksdottir, i förbifarten, att en av hennes intervjupersoner som faktiskt lyckats haft en särskild inställning, som jag menar att han har gemensam med de flesta av våra informanter: trots de svårigheter han hade i början, i kommunikationen med myndigheter, tolkade han aldrig deras reaktioner som ett avvisande utan som ett hinder som måste övervinnas. Hon skriver vidare:

Hans handlande skall också ses i ljuset av att han var medveten om sina begränsade möjligheter att lyckas erhålla ett arbete. Han litade på sin egen förmåga när det gällde att erhålla en plats i arbetslivet och såg sitt sökande som en kamp, där det gällde att besitta de rätta kvalifikationerna. Han lyckades på grund av sitt förhållningssätt och ett visst mått av tur. (Gottskalksdottir 2000:52)

Utöver innehav av rätt kvalifikationer påpekade en av informanterna att det är viktigt att veta hur dessa ska presenteras. Även Persson & Wiss Mathiasson (1990) som arbetat i ett AMI-lag med invandrare som hade svensk akademisk examen, skriver att de arbetssökande invandrade akademikerna hindrades av avsevärda kunskapsluckor när det gäller hur man söker arbete och hur ett anställningsförfarande går till. Detta hinder framkommer också i bland annat Sehovacs (2002) studie där intervjupersonerna uppger att de har haft svårigheter med att söka jobb i Sverige därför att de inte visste hur de skulle göra.

Både livshistorieinformanterna och arbetsförmedlarna menade att språkkunskaper och anpassningsförmåga krävs för att nå framgång på den svenska arbetsmarknaden. Samtidigt framhöll samtliga informanter att framgången inte enkom kan sägas vara avhängig individuella egenskaper, utan att kontakter och efterfrågan på arbetsmarknaden är avgörande faktorer för att individen överhuvudtaget ska ges möjlighet att visa upp sin

kompetens. En kännbar förändring av arbetslivet, för invandrarnas del, är att anställningsbesluten har decentraliserats, enligt Broomé m.fl. (1996). Trots att det inte finns någon anledning att tro att invandrare skulle vara sämre lagkamrater än svenskar letar man ofta efter någon som personkemint stämmer med, avgörandet faller då troligen på någon som är så lik en själv som möjligt, antar de. ”Att sociala grupper tenderar att återskapa sig själva är ingenting nytt och på högre hierarkiska nivåer i organisationer har det alltid varit regel” (Broomé m.fl. 1996:63) De ser därför de sociala nätverkens betydelse för att kunna bli rekommenderad in i organisationer som ett hinder för invandrare på den segregerade arbetsmarknaden. Efter att närmare ha fokuserat på rekryteringsprocessen visar också Integrationsverket på betydelsen av informella rekryteringskanaler och beslutskriterier. ”När kompetens inte främst värderas på basis av formella meriter, lämnas stort utrymme för ’känsla’ och ’intuition’ som kan leda till att de som känns ’annorlunda’ väljs bort.” (Integrationsverket 2004:13)

Ahlroos (1991) skriver att invandrarakademiker möter vissa svårigheter på arbetsmarknaden, som inte på samma sätt drabbar andra invandrare i arbetslivet, eftersom det i yrken som motsvarar deras utbildning ofta gäller särskilda behörighetskrav eller krav på mycket god kännedom om svenska förhållanden. Livshistorieinformanterna misstänker emellertid att dessa krav, och språkkraven, varierar beroende på efterfrågan på arbetsmarknaden. Misstankar som bekräftas vid jämförelser mellan intervju- och litteraturstudien. Gottskalksdottir (2000) hade, som tidigare nämnts, tre personer med i sin studie som fick arbete motsvarande sin utbildning utan att behöva komplettera. Bland dessa tre fanns en kvinnlig chilensk tandläkare:

Efter endast 8 månader i Sverige erbjöd de på arbetsförmedlingen mig ett arbete som tandläkare på en mindre ort. För anställningen ställde de inga höga krav på språkkunskaper. Det rörde sig om en provanställning, först i 6 månader och sen en tillsvidareanställning. Efter tre år skulle de granska mitt arbete. (Hämtat ur Gottskalksdottir *ibid*:48)

Tandläkaren är särskilt intressant eftersom hennes svenska karriär står i bjärt kontrast till Jasminkas, som kom till Sverige från Bosnien 1994 och fick lägga ner åtta år på att komma dithän den chilenska tandläkaren tagit sig på endast åtta månader. Jasminka har bland annat behövt läsa SFI, svenska A och B på gymnasienivå och sjukvårdssvenska samt göra fem olika prov innan hon kunde inleda den praktikperiod som skulle rendera henne svensk tandläkarlegitimation. Kompletteringar som den chilenska

tandläkaren helt har lyckats undslippa. Skillnaden är att under det år den chilenska tandläkaren fick sin anställning, 1976, rådde det brist på tandläkare som ville tjänstgöra på mindre orter. Samma iakttagelse, det vill säga att värderingen av utrikes föddas kompetens och kunskaper i svenska språket är starkt styrd av läget på arbetsmarknaden, görs även i *Rapport Integration 2003* (Integrationsverket 2004:13).

Den skymda kompetensen

I den svenska tillväxtdebatten finns en öm tå, som man gärna undviker att trampa på. Det är den outnyttjade resursen av väl utbildade men arbetslösa invandrare. Många av våra taxichaufförer, ägare av småbutiker eller arbetsökande *är egentligen* högutbildade läkare, forskare, lärare eller civilingenjörer. De har sökt hundratals arbeten efter sin kompetens men sällan ens kallats till anställningsintervjuer. (TCO:s ordförande Sture Nordh, DN Debatt 2004-08-16. Min kursivering.)

Är det möjligt att tala om framgångsstrategier/-faktorer?

Den kombinerade litteratur- och intervjustudie som här har presenterats har visat att invandrade akademiker riskerar att stöta på många olika typer av hinder och dröjsmål på vägen till ett kvalificerat arbete i sitt nya hemland, Sverige. Tillsammans bidrar de hinder och mentala barriärer som diskuterats till att skymma de invandrade akademikers kompetens. Men frågan var ju också hur informanterna lyckats ta sig fram till kvalificerade arbeten, hindren till trots. Att döma av befintlig statistik på området har många invandrade akademiker faktiskt lyckats med detta. Om detta finns dock betydligt mindre kunskap ackumulerad. När det gäller de faktorer som bidrar till framgång, som nu avslutningsvis ska diskuteras, är det därför lämpligt att se detta som en preliminär förstudie, vars infallsvinklar förhoppningsvis kan uppmuntra till vidare forskning.

Så förklaras den egna framgången

Livshistorieinformanternas egna förklaringar till hur det kan komma sig att de själva har lyckats nå kvalificerade arbeten på den svenska arbetsmarknaden trots alla de krav och hinder som kantat vägen dit summerar rapporten i sin helhet relativt väl. De framgångsfaktorer informanterna själva lyfter fram kan relateras både till deras egen inställning och anpassningsförmåga, den vägledning och hjälp de har fått, deras sociala kontakter och slumpen.

När det gäller inställningen hävdar informanterna att envisheten och motivationen måste vara oerhört stark för att man som invandrad akade-

miker ska komma så långt i sin karriär. Det krävs även självförtroende och uthållighet, anser de. En informant trycker på att man inte får ha fördomar i något avseende, varken om svenskar, kvinnor, svensk arbetsmarknad, svensk kultur eller svenska chefers beteende, ifall man ska lyckas. Han har själv varit öppen i alla dessa avseenden och tror att det har hjälpt honom. En annan framhåller att han anpassat sig till ”den svenska stilen; att undvika konflikter, visa kompromissvilja och så vidare.”

Några av informanterna säger att det är viktigt att ha en förståelse både om sig själv och vad samhället kräver. En av dem kopplar sin egen välgång just till att han förstått vad som förväntades. När det gäller de egna yrkesmässiga framgångarna understryker han samtidigt att han är en vanlig man med medelmåttig intelligens och att inget särskilt talar för honom, mer än någon annan, utöver inställningen: ”Jag betraktar mig inte som en förlorare. Oavsett vilket land jag skulle ha kommit till så skulle jag ha lyckats.” Flera av informanterna poängterar att de ansträngt sig och tagit egna initiativ. De hävdar att det är viktigt att själv vara aktiv och söka chanser och möjligheter. En av kvinnorna förklarar sin framgång med att hon vågat ta risker och att hon har varit ganska påstridig när hon väl har velat ha ett jobb:

Alltså jag ringer och ringer och tjarar och går och visar mig med ansökan i handen. Jag har inte släppt taget, skulle jag ha varit lite mer blygsam så hade jag kanske suttit där med de andra arbetslösa invandrarna. Men jag har försökt, för jag var säker på att jag hade rätt utbildning i alla fall. Utbildningen hade jag i handen så ingen kunde klaga på det – att jag inte är rätt person.

Samtidigt understryker informanterna att de förstår dem som inte orkar kämpa hela tiden utan istället tackar ja till första arbete de blir erbjudna, trots att det inte motsvarar deras kvalifikationer eller intresse, bara för att slippa känna sig beroende. Medan några informanter har visat sig vara kritiska till den vägledning de fått från svenska myndigheter, lyfter andra fram just denna som en avgörande faktor för deras framgång. Dessa betonar att de fått mycket hjälp från bland annat arbetsförmedlingen, och ser anpassade kurser och chansen till praktik som en stor del av förklaringen till varför de lyckats. En uttrycker det som att det för honom i högsta grad varit viktigt att ”få chans att tala med en vettig människa som kunde fatta ett bra beslut som kunde leda till något positivt eller konstruktivt”. Överlag visar sig enskilda personers attityder och insatser ha varit av avgörande betydelse – i både positiv och negativ bemärkelse.

Några informanter framhåller att turen har spelat en viktig roll för deras framgångar. En beskriver sig som ”rätt man vid rätt tid och plats”. Samtidigt har han varit beredd att arbeta sig uppåt, vilket också har betalat sig. Han betonar också betydelsen av att göra de rätta valen. Han säger att det är viktigt att man får en chans att visa vad man går för, och att han inte tror på att söka jobb genom annonser och ansökningsbrev. Han menar istället att hans kontaktnät har underlättat mycket. Även andra framhåller sina sociala sidor och ett rikt kontaktnät som framgångsfaktorer. En av kvinnorna lyfter fram att hon har vågat fråga sina svenska vänner när hon inte har förstått och att hon har tagit emot all hjälp hon kunnat få. Samtidigt tillägger hon:

Ibland har man tur tycker jag också. Det behövs i livet – alltid. Jag har ju självklart ansträngt mig och lärt mig språket tillräckligt bra så att jag har kunnat klara av alltmer avancerade arbetsuppgifter. Jag har ansträngt mig, lärt mig språket och träffat rätt människor vid rätt tid. Jag kanske hade tur den där dagen när jag smällde med dörren, att jag hann med tåget, jag menar det är ju svårt att säga.

Informanternas syn på den egna framgången är många gånger motsägelsefull. Det tycks å ena sidan handla om att passa in, och å andra sidan om att kräva sin rätt. Kanske bör framgångarna tolkas som en lyckad balansgång däremellan?

Fler frågor än svar

De förklaringar informanterna ger till sina framgångar kan ses som ena sidan av ett mynt, dess baksida skulle då vara informanternas syn på vad som krävs för att lyckas. I det sammanhanget tillskrev informanterna språkkunskaper, kontakter, anpassningsförmåga och efterfrågan på arbetsmarknaden en än större roll. Språkkunskaper har i rapporten visat sig innebära mer än rent kommunikativa färdigheter och möjligheter, inte minst som individens självkänsla är intimt förknippad med språket. Som akademiker är informanterna vana att kunna uttrycka sig väl och bemästra språket till fullo, och de upplever att de förvandlas till barn igen när de inte längre kan förmedla sina tankar, känslor och idéer på det sätt de är vana vid. Att snabbt lära sig svenska tycks därmed vara en grundläggande framgångsstrategi. Frågan är dock om den egentligen skulle behöva vara så avgörande. Många invandrade akademiker behärskar engelska och flera andra språk. Amerikaner och engelsmän befinner sig, tillsammans med övriga västeuropéer, i den svenska arbetsmarknadens etniska hierarkitopp. En av

informerarna kommenterar att personer med engelsk brytning kan vara minst lika oförståeliga som människor med brytning från andra länder, men att de sällan möter samma krav på perfekt svenska. Flera informanter befarar därför att språkraven används i exkluderande syften.

Även kontakter omnämns som något outhärligt. Men vad menar man då med kontakter, måste de vara så pass nära som släkt och vänner eller räcker det med mer flyktiga bekantskaper? Mycket talar för att även relativt kortvariga bekantskaper kan göra stor skillnad, exempelvis den svenske arbetskamrat som Selmas man träffade genom sitt vikariat inom fångvården. Andra exempel på gynnsamma möten är de direktkontakter som Rashid och Khalid haft med ledare på olika universitetsinstitutioner, där den administrativa personalen som de till en början försökte gå via, kan ses som gränsposteringar som de inte lyckades ta sig förbi. Frågan är vad som skilde dessa möten åt. Kanske underlättar det att få tala med någon som har samma utbildningsbakgrund och som förstår samma ämnesspecifika akademiska språk? Kanske kan man förstå det hela som olika grader av kontakt, där en tillräcklig kontakt är en där den invandrade akademikers utländska bakgrund blir möjlig att se förbi, det vill säga en där individen själv blir synlig?

I kontakterna eller umgänget med svenskarna tycks de invandrade kvinnorna trivas bättre än männen. En av kvinnorna nämner också att detta hjälpt henne genom att hon har kunnat be sina svenska vänner om råd och hjälp när hon känt sig osäker. Att männen tillmäter bakgrunden större betydelse än vad kvinnorna gör skulle eventuellt kunna förklaras av att den faktiskt har större betydelse för dem då de möts av mer fördomar.

Kanske är det så att invandrarstereotypen inte bara är en arbetare utan också en man? Kanske bemöts invandrade kvinnor i första hand som kvinnor och i andra hand som invandrare? Den normalt sett underordnade kategorin kvinna (i jämförelse med kategorin man) står i sådana fall över den underordnade kategorin invandrare – de två minusen, tillhörighetsmässigt sett, blir kanske, lite tillspetsat uttryckt, tillsammans ett plus? Man skulle också kunna tänka sig att kvinnorollen uppvisar större likheter världen över och är mer universell än den manliga identiteten, och att invandrade kvinnor har lättare att finna svenska vänner eftersom de upplever sig ha mer som förenar än som skiljer dem åt.

Kvinnor beskrivs i intervjustudien som mer flexibla, dynamiska och anpassningsbara både av dem som talar utifrån egna erfarenheter och av de intervjuade arbetsförmedlarna. Anpassningsförmåga – både en inre sådan och en yttre – lyfts fram som en viktig framgångsfaktor. Flera infor-

manter beskriver att de på olika sätt förmått ”öppna sig för Sverige”, men också hur de lyckats visa sig bättre än fördomarna genom att uppvisa en på arbetsmarknaden önskvärd svenskhet. Även om detta kan ses som individuella framgångsstrategier är det därmed inte sagt att de bör beskrivas som ”lyckade” ur integrationssynpunkt.⁷ Kanske är det så att arbetslivspasagera kräver en övernormalitet eller ”kulturell hyperkorrektion” som inte medger några som helst avvikelser från normen? Ytterligare en tänkvärd aspekt som talar emot beskrivningen av Sverige och svensk arbetsmarknad som mångkulturell är att de informella kraven på anpassning, liksom de formella kraven på svensk behörighet och språkkunskaper etcetera, har visat sig skifta beroende på efterfrågan på arbetsmarknaden, vilket antyder att invandrarna får chans att visa upp sina medhavda färdigheter först när behovet av just deras yrkeskategori blir tillräckligt stort.

”Det är inte insikten om alla individers lika rättigheter och möjligheter som förändrat beteendet hos dem som ansvarar för rekryteringen inom vissa yrken utan personalbristen inom vissa yrken” (Integrationsverket 2004:13).

Både kontextuella och individuella faktorer

De som har sin utbildning inom ett bristyrke, dvs. ett yrke där det råder brist på personal i Sverige, kan således sägas befinna sig i en relativt sett mer fördelaktig arbetsmarknadsposition. De arbetsförmedlare, specialiserade på invandrade akademiker, som intervjuats tillhör tre olika branschlag: vård och omsorg, teknik och data samt samhällsvetenskapliga och humanistiska yrken, vilket medger vissa jämförelser. Enligt dem har invandrade akademiker med utbildning inom vårdområdet det lättast just nu, eftersom det generellt finns flest bristyrken där. De slipper emellertid inte undan motstånd helt och hållet eftersom det tar ganska lång tid för personer med legitimationsyrken (läkare, tandläkare etc.) att komplettera sina utländska utbildningar så att de blir gångbara även här. Den långa vägen tillbaka till tandläkaryrket (jämför Jasminka) har dock kortats något sedan vissa av kraven nu åter har lättats. Under våren tog man bort de kritiserade språktester, som dittills endast drabbat akademiker inom vårdsektorn från länder utanför EU.

7. Anpassning ses ofta som något negativt laddat då det tolkas som att individen måste göra avkall på sin identitet. När informanterna talar om anpassning tolkar jag dem dock som att de oftast främst avser en fungerande interaktion med arbetsgivare och kollegor.

Sämst arbetsmarknad har invandrade akademiker med utbildningsbakgrund inom sektorn teknik och data just nu. Även samhällsvetarna har dock en svår arbetsmarknadssituation. Cirka 40 procent av de invandrade akademiker som söker sig till förmedlingens avdelning för humanister och samhällsvetare är lärare och 40 procent är jurister. Juristerna har det svårt eftersom de måste läsa om hela utbildningen här om de vill fortsätta som jurister. Dem försöker man därför istället tipsa om andra närliggande jobb (jämför Selma). Medan lärarna ofta får komplettera med ytterligare ett ämne, då ämneslärare behöver två ämnesinriktningar för att kunna undervisa i en svensk skola (jämför Asima). Dessa yrkesgrupper har det på så vis besvärligt oavsett arbetsmarknad, påpekar en av de intervjuade arbetsförmedlarna.

Sedan måste man ju säga det att om man tittar på alla arbetslösa [i Stockholms län] så är alltså 60 procent akademiker [båda in- och utrikes födda], vilket betyder att idag så är det ingen garanti som det var förr i tiden. Förr fanns ingen arbetslöshet bland akademiker, men nu stiger utbildningsnivån. Det har blivit kärvare och IT-kraschen gjorde sitt till.

Både humanisterna och teknikerna bland flyktingarna har en tilltro till, eller förhoppning om, den högre utbildningens giltighet över de nationella och språkliga gränserna, skriver Lundberg (1989:110). Han menar dock att bundenheten till språk och kulturell kontext i allmänhet är mycket större för humanister. Den mest extrema bundenheten så sett är troligtvis juristernas. Konverteringen av kvalifikationer tycks därmed gå smidigare för naturvetarna förutsatt att arbetsmarknadssituationen är gynnsam. Några av arbetsförmedlarna tycker sig också ha märkt en skillnad mellan offentlig och privat sektor. En hävdar att det är lättare med den privata, än den offentliga ”som alltid är trög och som betonar homogenitet mer”. Frågan är dock om inte detta främst förklaras av vilken typ av yrken som återfinns inom respektive sektor?

Andersson (1992) som har intervjuat sex invandrade akademiker som alla fått hjälp till adekvat arbete fann att de hade vissa individuella egenskaper gemensamma; det var främst en stark vilja och ett stort intresse av att arbeta inom sitt utbildningsområde, uthållighet och självförtroende, individuell begåvning och en stor anpassningsförmåga till rådande förhållanden. Sejdevik (2002) beskriver de invandrade akademiker hon har intervjuat, som även de hade lyckats få arbete, om än inte riktigt inom den ursprungliga professionen. Hon skriver bland annat att intervjupersonerna har varit öppna för förändringar. Att flera av dem har studerat, en del i

flera omgångar, för att hitta nya vägar till arbete, och att dessa satsningar i flera fall lett till varaktiga jobb. Hon noterar också att alla har en tilltro till den egna förmågan och arbetar målmedvetet med att hitta en plats i arbetslivet samt att ingen av dem är passiv.

Dessa beskrivningar passar väl in på våra livshistorieinformer. Samtidigt är det viktigt att understryka att framgångarna inte enbart ligger i individens egna händer – lika lite som motgångarna gör det. Det är alltså inte en fråga om struktur eller aktör, utan om struktur och aktör. Sejdevik (2002) skriver att man kan tänka sig att intervjupersonernas studievana och den sociala position de haft i hemlandet gjort att de är vana att ta egna initiativ och tro på sina egna idéer. Informanternas sociala bakgrund tycks spela stor roll för deras aspirationer och motivationen i deras nya hemland. Man talar i dessa sammanhang ibland om den ”borgerliga dygden” som handlar om ett förhållningssätt där studiemödor axlas utifrån en vetskap om dessa kommer att betala sig senare när frukterna av utbildningen kan skördas. Att börja om kräver troligtvis stor tilltro till sig själv men också till de råd man får och till systemet i stort. Har den invandrade akademiker andra i sin omgivning som kompletterat sin utbildning eller skolat om sig utan att detta resulterat i kvalificerat arbete ska troligtvis mycket till för att individen ändå ska mobilisera de psykologiska och ekonomiska resurser som krävs. Det är även tänkbart att betoningen på invandrade akademikers problem kan verka avskräckande.

Betoningen på problemen

Shirin som själv arbetar med långtidsarbetslösa trycker, liksom de intervjuade arbetsförmedlarna, på att det är viktigt med en bra självkänsla och en bra självkänedom. Att man måste veta vad man klarar av och vad man inte klarar av, men också att man som invandrad akademiker måste ha mål och drömmar.

Man måste kunna drömma också. Många som jag träffar tror att det är stopp här. Många säger; ”Varför ska jag jobba? Varför ska jag utbilda mig? Jag får ändå inget jobb. Det är ändå städjobb som jag får, varför måste jag lära mig mer svenska?” /.../ Det pratas så mycket om det, så man tror inte, man tappar den här självkänslan.

Ur den synvinkeln är det kontraproduktivt att det fokuseras så mycket på invandrade akademiker som inte lyckats få arbete. Offerperspektivet är också tveksamt ur analytisk synvinkel då det tenderar ge en väl förenklad

bild av verkligheten och de ”svaga grupper” som beskrivs. Tidigare studier på området har företrädesvis valt att fokusera på någon särskild aspekt av invandrade akademikers hinder och svårigheter, och kan grovt indelas i undersökningar ur ett myndighetsperspektiv, ur de invandrade akademikers eget perspektiv eller ur ett arbetsgivarperspektiv.

Den forskning som har anlagt ett myndighetsperspektiv handlar främst om utvärderingar av olika arbetsmarknadsåtgärder och den roll myndigheterna haft när det gäller att underlätta eller förhåla de invandrade akademikers arbetsmarknadsinträde. Kritiken har främst handlat om ett överbeskyddande bemötande från myndigheternas sida som lett till passivisering, och om en oförmåga att se till individen och dennes förutsättningar. Trots att en del av denna kritik har bäring än idag är det viktigt att påpeka att en hel del har hänt sedan de första rapporterna skrevs i slutet på 1980-talet. Myndigheternas arbete med att introducera flyktingar i det svenska samhället tycks ha svängt mot en ökad individualisering och aktivering. Ett tecken på detta är att SFA (svenska för akademiker) nu erbjuds i flera kommuner, ett annat är de specialiserade arbetsförmedlingar för invandrade akademiker som idag finns på vissa håll.

I undersökningar där de invandrade akademikers perspektiv har efterfrågats har de som kommit till tals i regel varit personer som är arbetslösa eller som misslyckats med att få ett arbete som motsvarar deras utbildning. Dessa har många gånger sett arbetsgivarnas attityder som sitt största hinder. Majoriteten i SIPA:s studie (1989) upplevde att arbetsgivarna i första hand avvisade dem på grund av deras utländska bakgrund och utländska utbildning. Sehovacs (2002) intervjupersoner såg sin brytning, ”sitt utländska utseende” och namn samt svenskarnas fördomar, misstro och nedvärdering som hindrande faktorer. De studier som utgått från arbetsgivarnas perspektiv har istället lokaliserat invandrade akademikers hinder på den svenska arbetsmarknaden till dem själva. Hindren har då beskrivits som kommunikationssvårigheter och problem när det gäller att värdera en invandrad akademikers personlighet och ansökningshandlingar, som kulturskiljaktigheter och som behov av Sverige-specifik kompetens samt som en brist på sociala nätverk. (Jonsson & Piironen 1990, Ahlroos 1991, Broomé m.fl. 1996). Syftet med den här rapporten har inte varit att skuldbelägga någon part utan att visa på en mer komplex bild, bland annat genom att foga samman forskningsresultat från olika ämnesinriktningar som haft olika förklaringsansatser. Framförallt har rapporten dock byggts upp kring utsagorna från informanter som genom egna biografiska erfarenhe-

ter, eller genom erfarenheter som sträcker sig utöver den egna biografin, kunnat ge en mer mångsidig bild av problematiken.

Slutord

Sociologen C. Wright Mills ansåg att vi samhällsvetare ska formulera våra problemställningar med hjälp av begreppsparet *personliga bekymmer* och *allmänna problem* för att på så vis närma oss legitima och väsentliga studieområden. Medan personliga bekymmer har att göra med individen och dennes närmaste omgivning sammanhänger allmänna problem med den samhälleliga strukturen. Skillnaden är att bekymmer uppstår när sådana värden som individen håller högt hotas, medan problemen uppstår när de värden som allmänheten fäster stor vikt vid upplevs som hotade (Mills 1997). Många tidigare forskare på området har i linje med detta sökt legitimeras sitt fokus på invandrade akademikers situation. Dels genom att hänvisa till de personliga bekymmer som förknippas med svårigheterna att nå kvalificerade arbeten, dels genom att hänvisa till allmänna problem genom att framhäva den ekonomiska förlust samhället gör med ”rätt person på fel plats”. Sådana hänvisningar är, som nämnts inledningsvis, sällsynta i litteraturen kring de lågutbildade invandrarna och flyktingarna, där den samhällsförlust som nämns oftast handlar om bidragstagande och om sociala problem.

Statsvetenskaps- och sociologidoktoranderna Carbin, Tollin & Törnqvists artikel *Varför tål vi inte att en läkare kan jobba som taxichaufför?* (Aftonbladet 2004-06-14) vänder sig mot just detta och för fram en del provocerande men relevanta poänger. De skriver bland annat att ”nyttoperspektivet kan tyckas självklart, men får oerhörda konsekvenser för de andra invandrarna – de utan civilingenjörskdiplom”. Deras huvudtes, som jag här vill polemisera mot, kan dock sägas vara att anledningen till att vi upprör oss av att en invandrad läkare får arbeta som taxichaufför är att klass-samhällets ordning som sådan kränks. Ytterst kan den politiska enigheten kring diskrimineringsfrågan därmed spåras till en gemensam utgångspunkt i klasssamhällets ”naturlighet”, skriver de.

Frågan om hur vi ska få bukt med klasssystemet och de högre klassernas ständigt reproducerade positionsinnehav, för att göra kvalificerade och inflytelserika tjänster tillgängliga för även andra, har intresserat samhällsvetare länge. Svaret eller lösningen man på politisk nivå tycks ha enats om i Sverige är utbildning och meritokrati. En lösning vars realism naturligtvis

kan ifrågasättas, När vi anser att en invandrad läkare egentligen *är* läkare och inte taxichaufför så gör vi det därför att vi bestämt oss för att tillerkänna utbildning stort värde. Den franske sociologen Bourdieu kan sägas ha stuckit hål på myten om skolan som en demokratisk institution där alla har lika chanser. Vi vet idag att barn med högutbildade föräldrar lyckas bättre i skolan och att sannolikheten är mycket större att de går vidare till högre studier, än att barn till lågutbildade gör det. Dessa samband är troligtvis än starkare i de länder som våra invandrare och flyktingar kommit från eftersom få andra länder arbetat fram lika generösa studiemedelsystem och liknande.

Vi kan således räkna med att en invandrad läkare i än högre grad än här har haft en av social härkomst hävdvunnen utbildningskarriär och position i sitt hemland. Jag menar dock att det är inkonsekvent och därtill orimligt att offra dessa människor på ”jämlighetens altare” under förevändningen att här genomsådar vi det tillstånd som tas för givet i klassamhället. Om högre utbildning, och meriter grundade på arbetslivserfarenhet, ska vara den legitima vägen till framgång så bör den gälla för alla – inte på grund av att vi ska eftersträva ett återställande av ett naturgivet tillstånd – utan helt enkelt just därför att samma urvalsgrund bör gälla oavsett social och etnisk härkomst. Det är dessutom troligt att framgångar för invandrade akademiker på sikt även påverkar situationen för lågutbildade invandrare till det bättre, inte minst genom att stereotyper om kategorin invandrare rubbas. Eftersträvansvärt är med andra ord att kopplingen mellan den klassmässiga och etniska hierarkin försvagas – genom att var och en får komma till sin rätt.

Referenser

- Ahlroos, M. (1991) *Hjärnkraft på sparlåga*. Stockholm: SACO.
- Andersson, M. (1992) *Att kunna kämpa för sig själv – Invandrarakademiker på den svenska arbetsmarknaden*. C-uppsats, Stockholms universitet, pedagogiska institutionen, linjen för personal- och arbetslivsfrågor.
- Boyd, S. m.fl. (2000) *Fortbildning av och arbetsmarknad för arbetslösa invandrade akademiker*. Slutrapport: Kulturkontakt och Internationell migration. Göteborgs universitet.
- Broomé, P. m.fl. (1996) *Varför sitter "brassen" på bänken? eller Varför har invandrarna så svårt att få jobb?* Stockholm: SNS (Studieförbundet Näringsliv och Samhälle)
- Ekberg, J. & Hammarstedt, M. (2002) "Tjugo år med allt sämre arbetsmarknadsintegrering för invandrare." *Ekonomisk Debatt Nr 4*.
- Fazlhashem, M. (2002) *Möten, myter och verkligheter. Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsmiljön*. Skriftserie från Universitetspedagogiskt centrum 2002:1, Umeå universitet.
- Franzén, E.C. & Johansson, L. (2004) *Föreställningar om praktik som åtgärd för invandrades integration och socialisation i arbetslivet*. Rapport 2004:5, IFAU (Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering).
- Gellner, E. (1983) *Nations and nationalism*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Gottskalksdottir, B. (2000) *Arbetet som en port till samhället. Invandrarakademikernas integration och identitet*. Licentiatavhandling i sociologi, Lund universitet.
- Integrationsverket (2004) *Rapport Integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.
- Jonsson, K. & Piironen, M. (1990) *Hinderbanan. En studie om arbetsgivares inställning till att anställa invandrarakademiker*. En rapport från linjen för personal- och arbetslivsfrågor i Uppsala, Nr 101/1990. Uppsala universitet.

Lundberg, S. (1989) "Flyktingar och invandrare" samt "Kvalifikationer" s. 95–119, ur *Flyktingskap. Latinamerikansk exil i Sverige och Västeuropa*. Lund: Arkiv förlag.

Löfgren, E. & Fägerlind, G. (2000) *Att se med andra ögon. Bilder av svenskt arbetsliv förmedlade av invandrade ingenjörer*. Mångfald i arbetslivet. Arbetsrapport 2. Rådet för arbetslivsforskning, Svenska ESF-rådet, Integrationsverket.

Marias, M. (1987) *Invandrarakademiker. Resursslöseri på den svenska arbetsmarknaden?* Högskolan i Växjö, institutionen för beteendevetenskap.

Mills, C. W. (1997) *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv förlag.

Osman, A. (1999) *The "Strangers" Among Us. The Social Construction of Identity in Adult Education* Linköping studies in education and psychology 61. Linköpings universitet. (Landskrona : Parajett)

Persson, R. & Wiss Mathiasson, L. (1990) *Arbete åt invandrade akademiker? En redovisning av ett projekt med syfte att kartlägga och arbetsplacera invandrare med svensk akademisk examen*. Arbetsförmedlingen.

Sedigh Zadeh, M. (1994) *Att studera i ett främmande land. En studie av motiv och studiesituation bland utländska studerande vid svenska högskolor*. Doktorsavhandling, Uppsala studies in Education 52, Uppsala universitet.

Sehovac, V. (2002) *Invandrarakademikers potential. En studie om högutbildade bosniska invandrades möte med den svenska arbetsmarknaden*, C-uppsats i sociologi, Lunds universitet.

Sejdevik, E. (2002) *Vägen till arbete. Sex invandrade akademiker med utländsk examen möter den svenska arbetsmarknaden*. C-uppsats i sociologi, Lunds universitet.

SIPA (1989) *Tack för visat intresse... Invandrarakademiker på den svenska arbetsmarknaden*. Smith, H. (projektledare) Huskvarna: SIPA.

SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan. Reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

Westin, C. m.fl. (1999) *Mångfald integration rasism och andra ord. Ett lexikon över begrepp inom IMER – Internationell Migration och Etniska Relationer*. Stockholm: Socialstyrelsen

Elektroniska källor

Broomé, P. m.fl. (2001) *Invandrare och myndigheter – möten som hjälper eller stjälper?* Stockholm: SNS Förlag. <<http://www.sns.se>>, hämtad 2004-07-25.

DN (2004-08-16) *Diskriminering kostar miljarder*, <<http://www.dn.se/DNet/road/Classic/article/0/jsp/print.jsp?&a=298425>>, hämtad 2004-08-19.

Migrationsverket (2004a) <<http://www.migrationsverket.se>>, hämtad 2004-07-25.

Migrationsverket (2004b) <<http://www.migrationsverket.se/pdf/filer/statistik/tabs2.pdf>>, hämtad 2004-07-24.

Bilaga I. Informanterna

Livshistorieinformanterna

Informant	Land	Kön	Yrke vid intervjutillfället
1. Massoud	Iran	man	forskningsledare (samhällsvetare)
2. Shirin	Iran	kvinn	socialkonsulent
3. Navid	Iran	man	miljösamordnare (privat företag)
4. Maryam	Iran	kvinn	arbetsförmedlare
5. Arash	Iran	man	avdelningschef, ingenjör (privat företag)
6. Nadina	Bosnien	kvinn	processtödjare inom kommunen
7. Lijana	Bosnien	kvinn	anställd på makens grossistfirma
8. Jasminka	Bosnien	kvinn	praktiserar som tandläkare
9. Selma	Bosnien	kvinn	handläggare på Migrationsverket
10. Asima	Bosnien	kvinn	högstadielärare (i SO och engelska)
11. Ivanka	Bosnien	kvinn	handläggare vid Skattemyndigheten
12. Danis	Bosnien	man	stadsplanerare
13. Fatima	Irak	kvinn	högstadielärare (i NO och matte)
14. Rashid	Irak	man	forskare (historiker)
15. Fouad	Irak	man	kortare projektanställning vid en högskola
16. Khalid	Irak	man	professor (statistiker)

Kommentarer: Informanterna nr 1–6 intervjuades under våren 2004, medan nr 7–16 intervjuades under år 2002. Totalt har 16 akademiker, 7 män och 9 kvinnor, intervjuats om sina livshistorier och karriärvägar. Därav är 5 ursprungligen iranier, 7 bosnier och 4 irakier.

Övriga informanter

Härkomst	Kön	Yrke eller annan relevant sysselsättning
svensk	man	arbetsförmedlare, specialiserad på invandrade akademiker (vårdyrken)
iransk	kvinn	arbetsförmedlare, specialiserad på invandrade akademiker (ingenjörer)
eritreansk	kvinn	arbetsförmedlare, specialiserad på invandrade akademiker (samhällsvetare)
tysk	kvinn	mångfaldskonsult, ordförande i förening för invandrade akademiker

Kommentar: Samtliga intervjuades under våren 2004.

Bilaga 2. Ursprungsländerna

Nedan beskrivs kortfattat de politiska förhållandena i ursprungsländerna under de år då informanterna bestämt sig för att emigrera.

Iran

Shahen inledde under 1970-talet en snabb industrialisering och modernisering av samhället. Landet var då att betrakta som mycket västinriktat. Shahen mötte dock i slutet av 1970-talet kritik för sin västmaktsorientering, och hans maktfullkomlighet bidrog till det folkliga missnöjet som yttrade sig i strejker och upplopp. Den hemliga polisen förföljde både den politiska vänstern och det shiitiska prästerskapet. Dessa grupper enades 1978–1979 bakom en revolt som drev shahen ur landet. Den shiitiska ledaren ayatolla Khomeini blev därefter andligt och politiskt överhuvud för en islamisk republik. Efter revolutionen bröt den shiamuslimska regimen med västvärlden, och alla spår av västerländskt inflytande undertrycktes. Hela samhället islamiserades och detta påverkade bland annat kvinnorna som fick en alltmer underordnad och ofri ställning. Den nya regimen kontrollerade befolkningen hårt, oppositionella, däribland vänsteraktivister, förföljdes och tiotusentals oliktankande avrättades. År 1980 angrep Irak landet, vilket resulterade i ett långdraget ställningskrig. Först 1988 nåddes ett vapenstillestånd och 1990 slutligen fred. Det tycks också vara under dessa år (1985–1990) som antalet asylsökande iranier i Sverige nådde sin topp (Migrationsverket 2004b). Levnadsvillkoren för politiskt oppositionella och oliktankande är dock fortfarande svåra, och under hela 1990-talet fortsatte asylsökande iranier att komma till Sverige. Massoud, som själv är integrationsforskare, förklarar att de som utvandrade före och ungefär samtidigt med honom (kring 1979) främst var ekonomiska utvandrare. Idag utgör dock denna grupp inte mer än ca 10 procent av det totala antalet iranier i Sverige, enligt honom. Gemensamt för alla de fem iranska informanterna är emellertid att ingen av dem kan tänka sig att leva i Iran under de nuvarande politiska och ideologiska förhållandena, och att de alla växt upp och fått sin utbildning före revolutionen.

Bosnien

Tito ledde den etniskt sett mycket heterogena kommunistiska förbundsstaten Jugoslavien till sin död 1980. (Jugoslavien var ett av de europeiska länder som stod för en stor del av Sveriges tidigare arbetskraftsinvandring.) Efter hans tid vid makten väcktes åter gamla nationalistiska känslor till liv. Detta gav upphov till en separatism som ytterligare förvärrades av en långvarig ekonomisk kris. När kommunismen föll i Östeuropa började även Jugoslavien splittras. I det nationellt mycket blandade Bosnien-Hercegovina utbröt 1992 ett inbördeskrig mellan områdets folkgrupper, som tidigare levit i relativ harmoni med varandra. Med stöd från Serbien kunde de bosniska serberna inta en stor del av Bosnien. De fördrev den icke-serbiska befolkningen genom ”etniska rensningar” som urartade i folkmord, framförallt på muslimerna. Muslimer och kroater stred tillsammans i Bosnien för att rädda staten, men tidvis bekämpade de också varandra. Först efter en rad medlingsförsök kunde de olika parterna i konflikten enas 1995. Det är därmed ingen slump att de sju informanterna från Bosnien alla kom till Sverige just mellan åren 1992–1994.

Irak

Politiskt förtryck och oroligheter till följd av krig har varit betydligt mer utsträckt i tiden i Irak. De irakier som intervjuats i den här undersökningen har kommit som tidigast 1983 och som senast 1992. Sedan Saddam Hussein blev president 1979 skärptes förtrycket i det irakiska samhället. Som nämnts ovan anföll Irak Iran 1980. Efter kriget mot Iran var Irak djupt skuldsatt, bland annat till Kuwait. År 1990 ockuperade Irak Kuwait vilket ledde till nederlaget i det följande Gulfkriget. Trots detta lyckades Saddam Hussein hålla sig kvar vid makten och slå ner upprorsförsök både ifrån shiiterna i söder och från kurderna i norr. Med start år 1991 spårade FN:s vapenkontrollorgan upp och förstörde Iraks kvarvarande tillverkning av massförstörelsevapen. Samtidigt ålades Irak hårda ekonomiska sanktioner, vilket kom att resultera i ungefär 500 000 döda civila irakier. De senaste årens oroligheter inleddes i december 1998 då FN tvingades avbryta vapeninspektionerna. Asylsökningar till Sverige från Irak har därför inkommit under hela 1980- och 1990-talen, vid ingången till 2000-talet och åren därefter märks dessutom en ganska kraftig ökning. (Migrationsverket 2004b)

Bilaga 3. Livshistorieinformanternas svenska karriär

Nedan beskrivs samtliga informanternas väg till kvalificerat arbete. De som inte tas upp som exempel i rapporten presenteras här lite mer utförligt.

Massoud kom till Sverige i slutet av 1970-talet som 18-åring för att studera. Han läste först en språkkurs under ett halvår och sökte sig sedan till en tekniskt inriktad utbildning. Han blev kvar på högskolan i cirka två år och gjorde tillräckliga resultat för att klara av studierna. De första två åren betalade Massouds pappa, som fanns kvar hemma i Iran, för hans uppehälle, men han drygade ut pengarna med att jobba extra med olika slags okvalificerade yrken. Massoud kunde efter ett par år av politiska aktiviteter och demonstrationer riktade emot regimen i Iran inte längre återvända hem. Massoud bestämde sig då för att avbryta de tekniskt inriktade studierna för att istället söka sig till samhällsvetenskapliga studier. (Se *Tankar kring återvändande*.) Massoud läste sig till en politisk magisterexamen. När studierna tagit slut läste Massoud en annons om att Sveriges Radio sökte ett antal journalister som talade persiska. Han skickade in en ansökan som bland annat innehöll artiklar som han hade skrivit. Massoud och tre andra sökande, alla med iranskt ursprung, antogs slutligen. Han blev kvar på Invandrarradion under flera år. Senare kom han även att arbeta på Ekot och blev då Sveriges första eko-reporter med brytning. Efter ett antal år inom Sveriges Radio hörde en av Massouds gamla universitetslärare av sig och frågade om han kunde tänka sig att komma över till dennes lärosäte för att där bli forskningsledare för ett stort integrationsprojekt. En utmaning som Massoud antog.

Shirin, som är iranska, kom till Sverige som 23–24 åring. Hon började med att läsa svenska på dagarna och på TBV om kvällarna. Efter ett års språkundervisning började Shirin läsa data- och systemvetenskap vid ett universitet. Under studietiden arbetade hon extra på universitetsbiblioteket. Efter examen fick hon jobb vid universitetet som data- och systemvetare. Hon bestämde sig dock efter en tid för att sadla om till något som var mindre säkert men mer anpassat efter hennes eget intresse. (Se *Landsmännens vägledande roll*.) Hon sade upp sig och började studera heltid på lärarhögskolan, där hon läste psykologi och pedagogik. Hon läste först tre år till en fil.kand. och sedan magisterutbildningen på kvällstid. Ganska direkt

efter magisterexamen i psykologi och pedagogik fick hon arbete på barn- och ungdomsförvaltningen i en kommun som pedagogisk handledare. Jobbet var mycket intressant och givande men samtidigt kände sig Shirin lite besviken. Hon beskriver det som att hon kunde identifiera problemen, men att det inte fanns ekonomiska förutsättningar för att verkligen kunna åtgärda dem. Det var annat än pedagogiska insatser som krävdes för att barnen skulle må bra, insåg hon. Vid den tiden flyttade Shirin med sin familj till en intilliggande kommun och såg en annons om att de sökte en person som kunde arbeta med invandrare. Eftersom hon själv hade flyttat runt mellan många olika länder, kände hon att det kunde vara något för henne. Jobbet, som gick ut på att hjälpa flyktingar att komma ut i arbetslivet snabbare, var en sexmånaders projektanställning. Shirin fick anställningen vid kommunens flyktingenhet och tog tjänstledigt från jobbet vid barn- och ungdomsförvaltningen under tiden. Efter fem månader frågade hon sin chef om hon skulle få bli kvar, och det fick hon. Den första tiden (för fyra år sedan) arbetade hon med att förse invandrare med SFI-praktik, men efterhand har hon fått andra, något annorlunda arbetsuppgifter. Idag arbetar hon som socialkonsulent, vilket innebär att hon arbetar både med invandrare och med svenskar som behöver hjälp. Det är ett jobb där hon anser att hon har stor användning av sina psykologiska och pedagogiska kunskaper.

Navid kom till Sverige i 26-årsåldern. Han började med att läsa svenska på en TBV-kurs. Efter den blev det ytterligare en språkkurs anordnad av AMS, men efter ett halvår kände Navid att han inte hade utvecklats tillräckligt. Han pratade då med sin lärare som tipsade honom om att söka ett jobb där han fick chans att samtala med äldre, varpå Navid hamnade inom hemtjänsten i tre år. (Se *Språkinläringen*.) Navid skickade tidigt in papper på sin iranska ekonomexamen, för att få den värderad. UHÄ krävde att han skulle läsa till 20 poäng ekonomi för att examen skulle vara giltig. Det kunde han dock inte tänka sig. Han valde istället att börja läsa fysik, matte och svenska med mera på komvux, för att kunna söka in till ett maskintekniskt program på högskolan. När den tiden kom valde han dock att börja jobba med ett okvalificerat arbete på ett stort internationellt företag, kombinerat med en extra anställning som journalist (jfr Massoud). Vid det företaget har han sedan blivit kvar och arbetat sig upp, först till kredithandläggare och sedermera till miljösamordnare. (Se *Att arbeta sig uppåt*.)

Maryam kom till Sverige när hon var 29 år. Hon avråddes tidigt av arbetsförmedlingen från att försöka fortsätta som banktjänsteman, som hon

varit i Iran. Hon jobbade därför, efter inledande språkstudier, som ungdomsassistent på Invandrarverket i tre år. Det var en fast anställning men hon nöjde sig inte med det, utan ville ha en högre utbildning. Maryam tog därför ledigt från sin tjänst och sökte sig till socionomutbildningen med inriktning på socialomsorg, äldre och handikapp. I utbildningen ingick praktikveckor och när den var avslutad erbjöds Maryam ett sommarvikariat som enhetschef i den lilla kommunen där hon bodde. Senare samma sommar flyttade hon och hennes man till Stockholm för att förbättra bådas chanser att få arbete. Där blev hon efter en tid chefspraktikant på ett äldreboende. Därefter fick Maryam ett erbjudande av sin arbetsförmedlare om att själv börja jobba som arbetsförmedlare, då de kunde behöva någon med hennes bakgrund, vilket hon tackade ja till. Hon har nu varit anställd inom Arbetsmarknadsverket i sex år.

Arash kom till Sverige från Iran via Sovjetunionen vid cirka 33 års ålder. Han hamnade till en början på flyktingförläggning i en mindre ort och läste svenska där under 1,5 år, i väntan på att han och hans familj skulle kunna flytta till en Stockholmskommun. (Se *Myndigheternas vägledande roll*.) Väl i Stockholm gick han på språkkurs igen, men på en högre nivå. Därefter gick Arash, som är ingenjör i grunden, till en arbetsförmedling som hade en särskild avdelning för högutbildade invandrare. Arash fick en plats på en kurs som anordnades av arbetsförmedlingen inom data, administration och ekonomi. I kursen ingick också en praktikplats och han letade själv upp ett företag vars verksamhet låg i linje med hans utbildningsbakgrund. Efter praktiken anställdes Arash och har med åren arbetat sig upp till en avdelningschefposition. (Se *Praktik*.)

Nadina var ungefär 35 år när hon kom till Sverige från Bosnien. Efter SFI erbjöds hon att läsa en universitetskurs som länsarbetsnämnden köpt från ett universitet. Den pågick i en termin och målgruppen var bland annat civilekonomer, som Nadina, som på så vis fick en avancerad språkkurs i sitt fackspråk. Efter utbildningen praktiserade hon på ett privat företag som anordnade olika slags utbildningar där hon sedan anställdes för att bland annat sköta administration och bokföring. Efter en konflikt med chefen sade Nadina upp sig och sökte ett nytt arbete som lärare på datorteket i sin hemkommun. Därifrån har hon sedan arbetat sig upp inom den kommunala hierarkin, och arbetar idag med att själv anordna och utvärdera olika arbetsmarknads- och utbildningsinsatser. (Se *Praktik*.)

Lijana kom till Sverige från Bosnien när hon var i trettiårsåldern. Efter SFI, och en inledande vistelse i en annan stad, flyttade hon till en stad där Svenska kyrkan startade cirklar för äldre invandrare. Lijana som då var

mammaledig blev tillfrågad om hon kunde komma och hjälpa till med att tolka. Med tiden fick Lijana erbjudande om att ta över och leda cirklarna själv, vilket hon också gjorde de följande fyra åren. (Se *Invandrerijobb*.) Därefter finansierades hennes verksamhet av Integrationsverket, men efter något år tog pengarna slut. Hennes man, som äger en grossistfirma, frågade då om hon kunde hjälpa honom. Hon arbetade vid intervjutillfället (2002) hos honom, men trivdes inte eftersom jobbet inte känns som "hennes eget". Hon hade då bestämt sig för att gå vidare och hade fått sina universitetspoäng översatta och bedömda till motsvarande 150 poäng. Det gjorde att hon vid intervjutillfället, för första gången sedan hon kom till Sverige, själv sökte efter arbete.

Jasminka kom till Sverige från Bosnien när hon var i fyrtioårsåldern. Hon och hennes familj väntade på uppehållstillstånd i en flyktingförläggning under hela 3,5 år. När de sedan flyttade till en ny hemkommun anmälde de sig till arbetsförmedlingen där de fick göra ett test i svenska. Familjen behövde inte läsa SFI, eftersom de hade hunnit läsa så pass mycket svenska. Jasminka började istället läsa på gymnasienivå för att få svenska B. Sammanlagt läste hon två år på folkhögskola. (Se *Myndigheternas vägledande roll*.) Efter det att hon slutade på folkhögskolan skickade Jasminka sina betyg till Socialstyrelsen och fick därifrån veta vilka test hon skulle behöva göra för att få sin svenska tandläkarlegitimation. (Se *Komplettering – den långa vägen*.) Vid intervjutillfället (2002) hade Jasminka just klarat alla de prov som krävdes och inlett den praktik som efter sex månader skulle ge henne hennes svenska legitimation.

Selma var cirka 38 år när hon kom till Sverige från sitt hemland Bosnien. (Se avsnittet *Selmas historia*.)

Asima kom till Sverige från Bosnien som 28-åring. Efter SFI började Asima läsa "svenska som andra språk" på komvux. Under tiden kollade hon upp vad som krävdes för att hon skulle få tillbaka sitt gamla jobb som gymnasielärare i engelska här i Sverige. Hon såg därefter till att få sina betyg och arbetsintyg översatta och skickade dessa till Högskoleverket. Därifrån råddes hon till att ta kontakt med närmaste lärosäte för komplettering. (Se *Komplettering – den långa vägen*.) Vid intervjutillfället (2002) hade Asima blivit klar med kompletteringen tidigare samma år och var relativt nyanställd lärare i engelska och SO-ämnena vid en högstadieskola. Hon strävade då efter att få arbeta endast inom sitt utbildningsområde (engelska och historia) på gymnasienivå.

Ivanka & Danis är gifta och kom till Sverige från Bosnien när de var i trettioårsåldern. Efter SFI erbjöds de att gå en kurs där man gick i skolan

två dagar i veckan och hade praktik de resterande tre dagarna. Kommunen ordnade praktikplatser som i så stor utsträckning som möjligt överensstämde med de tidigare arbetslivserfarenheter som invandrarna hade. Ivanka, som är civilekonom, fick en praktikplats på ekonomiavdelningen inom kommunen, medan Danis, som är stadsarkitekt, själv såg till att få sin praktik på stadsarkitektkontoret. (Se *Praktik*.) Efter det att praktiken var avslutad fick Danis fortsätta arbeta på stadsarkitektkontoret som projektanställd och visstidsanställd. Sammanlagt arbetade han där nästan ett och ett halvt år. Till slut tröt dock kontorets pengar, och han tvingades sluta. Därefter blev han arbetslös och fick gå på en del kurser, bland annat inom data. När de var avklarade var han dock fortfarande arbetslös. Danis hade skickat sina papper till Högskoleverket för bedömning och fått beskedet att han kunde tillgodoräkna sig 150 poäng av sin tidigare utbildning. Eftersom han ändå var arbetslös beslöt han sig för att söka till Chalmers för att komplettera sin utbildning och få en svensk examen. Efter att han avslutat sin utbildning gick han arbetslös ytterligare några månader innan han fick några månaders jobb på ett privat kontor. Samtidigt sökte han hela tiden arbete i hela Sverige och utanför. Efter ytterligare en tid fick han äntligen anställning på ett stadsarkitektkontor i en stor stad, och då beslöt sig familjen för att flytta dit.

Ivankas praktik hade också utvecklats till vidare arbete. (Se *Praktik*.) Tjänsten Ivanka fick var ett slags assistenttjänst som hon egentligen var överkvalificerad för men hon blev kvar i sex år, främst i form av olika vikariat. En tid efter flytten till den större staden lyckades hon dock få anställning som handläggare på Skattemyndigheten. Därmed hade de båda ett arbete som motsvarade deras kvalifikationer vid intervjutillfället (2002).

Fatima var 31 år när hon kom till Sverige från Irak via Ukraina. Hon läste inledningsvis svenska och engelska på komvux för att kunna komma in på universitetet. Efter det blev Fatima antagen till Sveriges lantbruksuniversitet där hon studerade i två år, hon hade då redan utländsk agronomexamen, för att kunna avlägga examen som hortonom. (Se *Omskolning*.) Vid intervjutillfället (2002) hade Fatima hunnit starta eget företag, praktisera som lärare, utbilda sig till NO-lärare under fyra terminer vid lärarhögskolan och slutligen också fått jobb som högstadielärare.

Rashid som ursprungligen kommer från Irak, var runt 25 år när han kom till Sverige. Efter avhoppet från SFI och de egna språkstudierna (se *Språkinläringen*) sökte sig den före detta historieläraren till Folkuniversitetet, och därifrån vidare till ett arbete som tolk. Samtidigt undersökte han möjligheterna att komma in på forskarutbildning. Efter att ha blivit nekad

vid ett par lärosäten lyckades Rashid ta sig in på forskarutbildningen vid en historieinstitution. (Se *Raka vägen*.) Där har han sedan blivit kvar med avbrott för ett års stipendiefinansierad forskning utomlands.

Fouad kommer ursprungligen från Irak, men har även hunnit arbeta i en rad andra länder. Han var 43 år när han kom till Sverige och han var då disputerad agronom. När Fouad var klar med SFI började han läsa på komvux, bland annat geografi, matematik, kemi och historia. (Se *Myndigheternas vägledande roll*.) Efter det fick Fouad en praktikplats på en gymnasieskola som hade ett naturbruksprogram. Kort därefter arbetade han drygt sju månader på miljökontoret i [kommunen] som vikarie, åren därpå vid ett miljölaboratorium som laboratorieassistent och året därefter på länsstyrelsens lantbruksenhet. Sedan gick han en miljösamordnarkurs vid den lokala högskolan. Året därefter fick han en praktikplats på högskolan under 8,5 månader och arbetade då med fältinsamling, experimenttillsyn, sortering av laboratorieprover och så vidare. Vid intervju tillfället gick han dock arbetslös i väntan på en kortare projektanställning som han utlovats vid högskolan. Han berättar att han sökt nästan hundra jobb och att det stora flertalet inte ens har svarat på hans ansökan och att andra ibland har fått arbetet före honom trots att de inte är lika välmeriterade. Han har haft en rad olika praktikplatser, vissa har inte alls passerat hans utbildningsbakgrund (möbelsnickeri t.ex.). Ett stort problem för Fouad är att han har haft svårigheter med att få ut sina betyg från Irak.

Khalid kom till Sverige vid 31 års ålder. Efter SFI ville den i Irak utbildade statistikern ut och arbeta. Han letade själv upp ett arbete vid ett sågverk där han blev kvar i nio månader. (Se *Myndigheternas vägledande roll*.) Därefter lät Khalid sig övertalas till att läsa en utbildning på ett AMU-center som innehöll lite ekonomi, redovisning, bokföring och engelska. Utbildningen skulle vara under ett och ett halvt år, men efter cirka tio månader öppnades en ny flyktingförläggning och Khalid erbjöds anställning som tolk där. Efter att ha arbetat en tid som tolk, började han fundera på vidare studier. Så Khalid kontaktade antagningsenheten vid närmaste universitet. (Se *Raka vägen*.) Där antogs han till en forskarutbildning. Han lade med tiden fram en doktorsavhandling och kunde därefter söka en forskningsassistenttjänst vid ett annat universitet, där han snabbt blev forskningsledare. Han publicerade ett tiotal artiklar på kort tid och blev docent efter ett år. Så har den akademiska karriären fortsatt. Khalid har gått vidare till nya tjänster och uppdrag på andra universitet och en privat stiftelse. När intervjun hölls (2002) kunde han sedan 3 år tillbaka titulera sig professor.

Informanternas svenska karriär sammanfattad i tabellform

Informant	Ankomstår/ ålder vid intervju- tillfället	Utbildning/yrke vid intervjutillfället	Utländsk examen	Svensk examen	Antal år i Sv. för att nå fast kval. arbete
Massoud	kring 1979 (då 18 år)/ca 44 år	avbrutna tekniska studier samhällsvetare, doktor/forskningsledare, lektor		X	Ca 9 år
Shirin	slutet av 1980-talet (då ca 22 eller 23)/ca 37 år	data- och systemvetare, magisterexamen i pedagogik och psykologi/socialkonsulent		X (2)	Ca 4 år
Navid	kring 1986 (då ca 26)/ca 44 år	managementinriktad ekonom/miljösamordnare vid ett företag	X		Ca 5–6 år
Maryam	1987 (då 29 år)/46 år	socionom/arbetsförmedlare		X	Ca 11 år
Arash	1986 (då ca 33)/ ca 51 år	ingenjör/chef för beräkningsavdelning vid ett företag	X		Ca 4 år
Nadina	1994 (då 35 år)/ ca 45 år	civilekonom/processtöd- jare inom kommunen	X		Ca 1–2 år.
Lijana	kring 1994 (då ca 30)/ca 38 år	civilekonom/jobbar tillfälligt på makens grossistfirma	X		> 8 år
Jasminka	kring 1994 (då ca 40 år)/ca 48 år	tandläkare/praktiserar som tandläkare i väntan på svensk legitimation	X	komp.	8 år
Selma	1993 (då ca 38)/ ca 47 år	jurist/handläggare på Migrationsverket	X		Ca 9 år
Asima	1994 (då 28 år)/ ca 36 år	gymnasielärare/högstadielärare	X	komp.	Ca 8 år
Ivanka	1992 (då i 30 års- åldern)/40–50- årsåldern	civilekonom/handläggare vid Skattemyndigheten	X		Ca 7 år
Danis	1992 (då i 30- årsåldern)/40– 50-årsåldern	stadsarkitekt/stadsplanerare	X	komp.	Ca 6 år
Fatima	1989 (då 31)/ca 44 år	agronom, hortonom/ högstadielärare (i NO och matte)	X fortsatt ak.	X (2)	Ca 6 år
Rashid	1983 (då ca 25?)/ ca 45–50 år	gymnasielärare historia/ doktor i historia	X	fortsatt ak.	6 år
Fouad	1992 (då 43 år)/ ca 53 år	agronom/ska påbörja en kortare projektanställning vid en högskola	X fortsatt ak.	läst enstaka kurser	> 10 år
Khalid	1986 (då 31 år)/ ca 47 år	statistiker/professor	X	fortsatt ak.	Ca 4 år

Kommentar: När de kom till Sverige var informanterna mellan 22 och 40 år, med undantag för en som var 18 och en annan som var närmare 43 år. Det innebär i sin tur att de flesta idag är mellan 36 och 55 år. Av de 16 informanterna hade 13 stycken påbörjat sin högskole- eller universitetsutbildning i hemlandet, eller i något annat land, innan de kom hit, och ungefär hälften av dem har kompletterat högskolestudierna eller omskolat sig här. När det står X2 så betyder det att personen har tagit dubbla examina här i Sverige. Fortsatt ak. står för att informanten har fortsatt att klättra vidare inom den akademiska världen.

Antal år i Sverige för att nå fast kvalificerat arbete är en uppskattning av hur länge personen ifråga hade varit i Sverige innan han eller hon fick sitt första kvalificerade arbete utifrån sin utbildningsbakgrund. Somliga har hunnit byta yrkesbana och studera vidare sedan dess. Andra kämpar fortfarande för att nå dit. De flesta av informanterna har behövt lägga ner 4–11 år för att studera och eller arbeta sig upp till den nivån, en lyckades dock på remarkabla 1–2 år. Antalet år är dock inte helt jämförbara eftersom de arbeten informanterna fått, eller strävar efter att få, har mycket olika förutsättningar och kvalifikationskrav. Massoud och Shirin går dessutom inte riktigt att jämföra med de andra eftersom de inledde sin yrkeskarriär först här i Sverige, och endast har svensk examen.

Högskoleverket är en central myndighet för frågor som rör universitet och högskolor. Verket arbetar med kvalitetsbedömningar, tillsyn, uppföljningar, utveckling av högre utbildning, utredningar och analyser, bedömning av utländsk utbildning och studieinformation.

Högskoleverkets rapportserie 2004:37 R
www.hsv.se